

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2022

ESKORTOVÁNÍ ZATČENÝCH DO LETOVSKÉHO KONCENTRÁKU

Romano džaniben

časopis romistických studií | 29. ročník | 2/2022

Na obálce:

Skupina mužů procházející Mirovicemi v doprovodu četníků | Foto a popis na fotografii:

Karel Hungr, z fotografického souboru „Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)“,
kronika města Mirovice.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Renata Berkyová „Za Lety pod lesem byl zřízen koncentrační tábor“. Rozbor neznámých fotografií a strojopisu Karla Hungra z Mirovic	7
Mátyás Rosenberg Fonologické a morfologické rysy beášských jazykových variet na východním Slovensku	33
Sandra Ort-Mertlová „Žeby sme si po smrt' nechodili.“ Reflexie skúseností Rómov s praktikami inštitucionálneho systému zdravotnej starostlivosti	63

NERECENZOVANÁ ČÁST

Adriana Daneková Dva životy Antona Facunu	85
Romská hudba pod drobnohledem současných hudebníků	
Renata Berkyová Úvod	109
Vojtěch Lavička Kritika romské hudby	111
Jan Dužda E kritika romane artoske	115
Anketa: Jaký text romské písne je váš nejoblíbenější a proč?	119

RECENZE | ANOTACE

Kolektiv autorů:

Všude samá krása a Samet Blues

(Kateřina Čopjaková)

125

Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva (eds.):

Re-Thinking Roma Resistance throughout History:

Recounting Stories of Strength and Bravery

(Monika Stachová)

131

Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova, Aleksandar Marinov (eds.):

***Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern
and Eastern Europe from the 19th Century until World War II***

(Jekatyerina Dunajeva)

139

Recenzovaná část

„Za Lety pod lesem byl zřízen koncentrační tábor“: Rozbor neznámých fotografií a strojopisu Karla Hungra z Mirovic

**„Below the wood behind Lety, a concentration camp was set up“:
Analysis of unknown photographs and a typescript by Karel Hungr
from Mirovice**

Abstract

The author analyses six photographs and one typescript linked with the history and post-war perception of the site of the former concentration camp in Lety u Písku, which are part of the photographic collection “Mirovice region and the Protectorate Period in Photography (1939–1945)” by Karel Hungr, an amateur photographer from Mirovice. The author deals not only with the reconstruction of the situations depicted or hinted in the archival materials, but also with Hungr’s motivations that led him to take the pictures during the Second World War and to write texts for them at the end of 1960. Thus, the author asks what can be learned from the material for further research on the post-war perception of the Holocaust of the Czech Roma and Sinti.

Key words

Roma, Holocaust, aftermath, Mirovice, Lety u Písku, photographs

Jak citovat

Berkyová, R. 2022. „Za Lety pod lesem byl zřízen koncentrační tábor“: Rozbor neznámých fotografií a strojopisu Karla Hungra z Mirovic. *Romano džaniben* 29 (2): 7–32.

1 Autorka působí v Pražském fóru pro romské dějiny (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR). Je doktorandkou na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FFUK. Výzkum byl podpořen projektem nadace Bader Philanthropies. E-mail: renkabery@gmail.com

Úvod

Fotografie, které níže podrobně představím, jsou ve spojitosti s koncentračním táborem v Letech u Písku pro širokou veřejnost téměř neznámé.² Na jejich existenci mě upozornila Marie Hrdinová, se kterou jsem se před několika lety dala náhodou do řeči na mirovickém hřbitově, kde vybavená informacemi čekala na návštěvníky z pietního aktu právě probíhajícího v Letech u Písku.³ I díky její péči o celý fotografický soubor Karla Hungra z období protektorátu a vytrvalé spolupráci během mých následných návštěv mohl vzniknout tento text.⁴

Fotografický materiál pořízený Karlem Hungrem, amatérským fotografem z Mirovic, jenž zdokumentoval události v Mirovicích v období protektorátu a jejich účastníky, nabízí coby historický pramen prostor pro rozšíření znalostí o koncentračním táboře v Letech u Písku a zároveň otvírá diskuzi nad percepcí místa okolním obyvatelstvem v prvních desetiletích po válce. V Hungrově fotografickém souboru čítajícím více než tři sta snímků se totiž nachází i celkem šest fotografií dokumentujících existenci tábora v Letech u Písku (1939–1943) a jednostránkový strojopis, ve kterém autor dál snímky kontextualizuje. Obě tyto části představují pro následující analýzu klíčový materiál.⁵

Jedná se o pramen cenný o to víc, že právě obec Mirovice, odkud autor pocházel, byla v době existence tzv. cikánského tábora v Letech díky své lokaci důležitým článkem při samotném provozu tábora, od institucionální podpory přes poskytování různých dílčích služeb místními obchodníky až po asistenci při převozu a pohřbívání zemřelých na mirovickém hřbitově.

Na fotografii jako takovou ve své analýze nahlížím dvojím způsobem, který spočívá jednak v částečném „obsahovém“ rozboru a rekonstrukci situací zachycených na fotografiích spojených např. s odhadovanou datací pořízení jednotlivých snímků. Zároveň je ve středu mého zájmu postavení a motivace autora fotografií, včetně okolností a podmínek, za jakých snímky nejen vznikly, ale byly i v dalším období prezentovány. Základní otázkou při analýze tedy nebude pouze „co“ je na snímcích a ve strojopisu zachyceno, ale i „jak“ a „proč“ byl tento archivní materiál pořízen a co z něj případně lze odvodit, když hovoříme o poválečné percepci holokaustu Romů a Sintů.

2 Objevují se na výukovém DVD *Lety u Písku: místo, o kterém se nesmí mlčet* = *Lety paš o Písek: than, so pal leste musaj te vakeras* = *Lety near Písek: a place about which we cannot remain silent*, které vydal v roce 2010 Památník Lidice.

3 Marie Hrdinová vyučuje na základní škole v Mirovicích. Je mj. také členkou rady města Mirovice, kronikářkou této obce a dopisovatelkou *Píseckého deníku*, pro nějž píše texty informující o dění v Mirovicích.

4 Ráda bych tímto poděkovala za podnětné komentáře dvěma anonymním recenzentům, stejně jako redakci *Romano džaniben* a posluchačům doktorandského semináře organizovaného na ÚHSD FFUK v ak. roce 2021/22.

5 Všechny tyto fotografie i zmíněný text jsou přetištěny v níže uvedené příloze, za stranou č. 32.

1 Soubor Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)

Karel Hungr (1906–1987) se vyučil jako vazač knih a fotografování pěstoval jako svůj koníček. Spolu s manželkou Alžbětou, která mu při zhotovování snímků vypomáhala, rád cestoval po místním kraji a fotil okolní přírodu a architekturu (např. mlýny). Zajímal se ale také o místní obyvatele: v pozůstalosti jsou tak např. zachovány snímky víceméně anonymních mirovických řemeslníků či obchodníků (s popisky jako: mlynářka, hospodský, klempíř, pekař, trafikant apod.). Tyto fotografie, podobně jako většina níže analyzovaných snímků, nejsou datovány a dobu jejich vzniku lze pouze odhadovat.

Celý soubor fotografií i s doprovodnými texty předala Alžběta Hungrová do archivu města Mirovice po roce 1990, kdy – dle slov kronikářky Marie Hrdinové – „konečně bylo možno zveřejnit, že do Mirovic dorazila v roce 1945 také americká armáda.“⁶

Sbírka fotografií Karla Hungra, nyní uložená v kronice města Mirovice pod názvem „Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)“, obsahuje celkem 351 fotografií nalepených na 82 černých velkoformátových kartónových listech. Součástí sbírky je také 5 strojopisů, tj. doprovodných textů označených nadpisem, případně evidenčním číslem listu, které sepsal autor fotografií Karel Hungr.⁷ Tři listy s fotografiemi a textem, které níže představím, stojí v rámci katalogizace samostatně, bez očíslování a v archivní pomůcce zpracované M. Hrdinovou jsou uvedeny jako:

LETY 1 – *Národní politika* 25. 4. 1939 – Pracovní tábor u Písku

LETY 2 – Text (strojopis) – Tábor Lety – historie

LETY 3 – Eskortování zatčených, výstavba silnice, oblečení vězňů

1.1 Fotografie a strojopisy Karla Hungra

V souboru více než tří set fotografií dokumentuje K. Hungr důležité válečné události, které se bezprostředně dotkly historie obce, případně je autor považoval za důležité zachytit (týká se především koláží, viz dále). Velkoformátové listy s fotografiemi jsou částečně řazeny chronologicky. Na listech č. 1–42

⁶ E-mail M. Hrdinové ze dne 4. 2. 2022.

⁷ V roce 2018 za účelem uložení do místní kroniky Marie Hrdinová očíslovala jednotlivé listy s fotografiemi a texty, vyhotovila jejich soupis a strojopisné texty přepsala. Originály Hungrových textů, rovněž nalepené na kartónových listech, jsou tematicky řazeny mezi fotografie, číslování je tedy souhrnné a čítá 91 položek/listů. Citace celé archivní pomůcky je v seznamu literatury uvedena jako: Hrdinová, M. 2018. *Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)*. Soupis fotografií Lety 1–3, listy 1–91. MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice.

je zdokumentovaný příchod německé armády do Mirovic⁸ a postupná proměna města (např. nápisy v němčině, vyvěšení vlajky s hákovým křížem), bombardování sousedních Mirotic, příjezd amerických obrněných aut, sovětské tanky a pozůstatky po německé armádě. V další části uvedené strojopisem o jednotkách sovětské armády⁹ nalezneme již zmíněné snímky zachycující fungování nemocnice sovětské armády v prostorách mirovické školy, ale i množství individuálních fotografií pózujících sovětských vojáků či skupinové snímky vojáků s místními dívkami.¹⁰ Vedle autorova osobního dokumentování událostí totiž využívali jeho služby nejdříve němečtí a pak zejména sověští vojáci pro zaslání pozdravů svým rodinám. Zdá se, že Karel Hungr ne vždy přijímal tyto nabídky ochotně, jednu z fotografií komentuje slovy: „Když jsem se vymlouval, že už nemám film a papíry, rozhodli se rychle: střelím.“¹¹

Součástí celého souboru rámovaného obdobím protektorátu jsou koláže či fotomontáže zachycující klíčové historické události a osobnosti doby, např. setkání Hitlera, Mussoliniho a dalších na jednání v Mnichově v roce 1939, které Hungr řadí na konec souboru.¹²

Celý fotografický soubor Karla Hungra je uveden textem „Údobí protektorátu“ (bez evidenčního čísla listu), v němž autor stručně shrnuje historické události od vzniku Protektorátu Čechy a Morava až po osvobození, tedy prohlášení o konci protektorátu 5. května 1945 v Praze. V dalším textu je popsán příjezd amerických a sovětských vojenských jednotek na Mirovicko a vznik kolony opuštěných aut zvané „veletrh“.¹³ Dále se zde nachází text, jenž stručně reflektuje přítomnost sovětské armády a vznik provizorní sovětské nemocnice v mirovické základní škole.¹⁴ Nemocnici dokumentuje Hungr ve fotografiích poměrně detailně (práce lékařů, dění na operačním sále).¹⁵

Podle informací na posledním listu dokončil Karel Hungr kompletaci souboru s fotografiemi, texty a popisky v roce 1960, přičemž sám sebe uvádí jako autora fotografií, kreseb a textů. Na režii, úpravách a zvětšováním snímků se podílela také jeho manželka Alžběta Hungrová.¹⁶

8 Příchod německé armády jako jednu z mála zachycených událostí Hungr datuje, a to v úvodním textu celého souboru: „Dne 15. března ráno rozpoutal se víchr se sněhovou vánicí tak, že kdo nemusel, z domu nevyšel. Jen z oken jsme vyhlíželi a tu náhle přijely autokolony německé armády.“ MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945).

9 Kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list č. 43

10 Tamtéž, listy č. 44–73.

11 Tamtéž, list č. 68.

12 Tamtéž, list č. 76.

13 Tamtéž, list č. 27.

14 Tamtéž, list č. 43.

15 Tamtéž, listy č. 44–50.

15 Tamtéž, listy č. 44–50.

16 Tamtéž, list č. 91.

Velká část snímků je opatřena popiskem, kterým autor danou fotografii či sérii fotografií komentuje (viz např. „Potraviny byly vydávány na potravinové lístky a na maso z nutné porážky počali lidé státi fronty“).¹⁷ Popisky jsou však obecnějšího rázu – až na výjimky chybí přesnější lokalizace či jména fotografovaných osob, a především také konkrétní datace pořízení jednotlivých fotografií. Ta je uvedena pouze při komentování událostí s širším (tedy i později snadno dohledatelným) historickým významem (např. „Letecký útok na Mirovice – 29. 4. 1945“).¹⁸ Určit přibližnou dobu pořízení studovaných fotografií je v případě fotografií vztahujících se k Letům ztížené o to víc, že tyto snímky K. Hungra vyčlenil mimo ostatní číselně označené listy, které jsou řazeny víceméně chronologicky podle data událostí. Nejasná je i datace popisků. To, že jsou pořízeny až po válce, potvrdil Josef Mařík, správce zbylé pozůstalosti K. Hungra.¹⁹

Z hlediska toho, co Karel Hungr ve fotografiích zachytil, je zřejmá snaha zdokumentovat dění v obci, události, které považoval za důležité či pozoruhodné. Soubor můžeme označit jako reportážní (ostatně sám Hungr jej tak označuje i v posledním strojopisu, na listu č. 89) – dokumentuje např. naložení a odvoz kostelních zvonů z obce,²⁰ trosky německých tanků,²¹ vojenskou polní kuchyni na náměstí²² či oslavy osvobození a slavnostní průvod mirovických obyvatel.²³

Ačkoliv poměrně objemný soubor fotografií ilustruje velkou část dění v Mirovicích, příp. jeho okolí, nelze jej považovat za vyčerpávající či všedokumentující. Některé události či místa v něm nenajdeme anebo jsou pouze naznačené. To se týká i osudu 42 Židů, kteří v Mirovicích žili a v listopadu 1942 byli deportováni do Terezína (Slonim 2003: 53). Ze šesti lidí, kteří věznění v Terezíně a Auschwitz-Birkenau přežili, se v roce 1945 vrátila do Mirovic pouze Žofie Kohnová, která zde také o několik let později zemřela (tamtéž). O těchto mirovických obyvatelích najdeme v souboru fotografií a strojopisů Karla Hungra pouze jedinou zmínku, která jejich osud spíše naznačuje – na listu č. 4 je fotografie pravděpodobně z náměstí, kde několik směřících se žen rozebírá z vozu proutěné koše. Hungr opatřil tuto fotografii popiskem: „Židé byli vystěhováni a chudina se dělí o jejich pozůstatky.“²⁴ O to víc je překvapivé, kolik pozornosti věnuje autor táboru v Letech a zde vězněným lidem, životním podmínkám v táboře i následnému vyrovnávání se se situací přeživších či pozůstalých po válce.

17 Tamtéž, list č. 4.

18 Tamtéž, list č. 16.

19 Rozhovor s Josefem Maříkem ze dne 5. 10. 2021 v Mirovicích (archiv autorky textu). Pozůstalost Karla Hungra s ostatními fotografiemi byla svěřena do správy pana Josefa Maříka, soubor fotografií z období protektorátu věnovala městu Mirovice manželka Karla Hungra.

20 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list č. 5.

21 Tamtéž, list č. 21.

22 Tamtéž, list č. 26.

23 Tamtéž, listy č. 37–42.

24 Tamtéž, list č. 4.

2 Fotografie tábora v *Národní politice* – list LETY 1

List s evidenčním označením LETY 1 neobsahuje původní fotografie, ale novinový výstřížek s fotografií a titulkem z deníku *Národní politika*. Jako autor snímku je zde uveden „K. Hungr z Mirovic“. Otisknutý snímek zachycuje část ubikací v táboře v Letech u Písku a muže – zřejmě jednoho z dozorujících četníků, který fotografovi ležérně pózuje s cigaretou v ústech před dřevěnými táborovými domky. Fotografie je v novinách opatřena popiskem: „Pracovní tábor v Mirovicích u Písku je zřízen ke stavbě silnice Mirovice – Orlík n. Vlt. Je rozložen na jižním úpatí vrchu Krahulík a obklopen ze tří stran schwarzenberskými lesy. Sestává z 50 domků.“²⁵

Jak již bylo řečeno výše, u většiny snímků v celém fotografickém souboru chybí datace doby, kdy byly pořízeny. Novinový výstřížek na listu LETY 1 nám tak umožňuje odhadnout alespoň u jedné z fotografií dobu pořízení, a tím i etapu fungování tábora v Letech u Písku, ve které jej K. Hungr zachytil. Deník *Národní politika* uvádí datum otištění 25. dubna 1939. V tomto období na místě budoucího tzv. cikánského tábora prakticky nefungoval ještě ani kárný pracovní tábor, ačkoliv vládní nařízení o kárných pracovních táborech bylo vydáno už 2. března 1939. Počátečním „předchůdcem“ protektorátních táborů byly tzv. pracovní útvary určené podle vládního nařízení z 11. října 1938 „k dočasnému zajištění nezaměstnaných osob“ a využití jejich pracovní síly pro všeobecně prospěšné úkony.²⁶ V Mirovicích byl pro tyto účely vytvořen začátkem listopadu 1938 zvláštní pracovní oddíl, který měl pracovat na stavbě silnice Mirovice–Orlík (Kokoška 2019: 17–18). V mirovické kronice nalezneme zápis kronikáře Jana Tomana z roku 1948, který při zpětném zaznamenání místní historie reflektuje přítomnost pracovního oddílu v Letech v roce 1938 takto: „Umístění tohoto pracovního oddílu [...] vneslo do města určitý vzruch. Vojenská organizace oddílu (každý den večer čten denní rozkaz před hotelem,²⁷ vydávání stravy, odchod a příchod z práce [...] atd.) zaručovala bezvadný pořádek.“²⁸ Dle zápisu měl být celý „pracovní útvar“ ubytován ve městě, a to do jara 1939, kdy měl být „zřízen dřevěný barákový tábor u Letů“.²⁹

Datum, které se vztahuje k otištění (a tím i nejbližšímu datu pořízení) fotografie, tedy nejpravděpodobněji odpovídá době vzniku tábora pro pracovní

25 MeÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 1.

26 Nařízení dostupné na: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/7281/0/2/vladni-narizeni-c-223-1938-sb-o-pracovnich-utvarech/vladni-narizeni-c-223-1938-sb-o-pracovnich-utvarech> [cit. 17. 10. 2021].

27 Jedná se o hotel Frič v Mirovicích, jehož sál sloužil spolu se školní tělocvičnou či zasedací síní městské radnice k nouzovému ubytování (SOka Písek, Pamětní kniha Mirovice 1913–1939).

28 SOka Písek, Archiv města Mirovice, 1542–1945 (1950), NAD 364: Pamětní kniha města Mirovice 1913–1939, sign. II/1, s. 369.

29 Tamtéž, s. 369.

útvár v Letech. Podle čerstvě vykopané hlíny či poskládaných trubek lze usuzovat, že se zde v době pořízení snímku dokončovala práce na dostavbě v tu dobu ještě neoploceného tábora, kam byla umístěna 3. rota pracovního praporu 105 (Kokoška 2019: 17). Právě zahájené fungování pracovního útvaru v samostatném táboře na louce za obcí, místně označovaném jako „pracovní tábor“, naznačuje i výše citovaný popis v *Národní politice*.

Noviny *Národní politika* byly od roku 1939 spolu s dalšími deníky pod kontrolou celonárodní organizace Národní souručenství. Od 1. dubna 1939 musely mít každé noviny v podtitulu označení „List národního souručenství“, přičemž jednotlivé deníky měly určené hlavní obsahové směrnice. *Národní politika* se měla orientovat na programovou a ideovou oblast zájmu (Poncová 2011: 176). Z dostupných pramenů není jasné, co vedlo K. Hungra k odeslání fotografie do redakce, resp. jakým způsobem se fotografie do redakce dostala, a také jak nebo jestli vůbec redakce do komentáře k fotografii zasáhla.

Originál této fotografie je ovšem umístěný na listě LETY 3, přičemž popis, kterým zde Hungr fotografii opatřil, se od toho z *Národní politiky* liší: „Za Lety u Paraplete byl zřízen koncentrační tábor.“³⁰ Je otázkou, s jakou zkušeností tábor v Letech K. Hungr takto označil při komentování fotografie a s jakým povědomím o funkci tábora v roce 1939 snímek pořizoval. Novinový výstřižek (LETY 1) i originál fotografie (LETY 3) jsou přitom zařazeny do série fotografií k táboru v Letech. Chápal Karel Hungr, místní knihař a amatérský fotograf z Mirovic, na jaře 1939 tábor v Letech jako místo útisku a perzekuce?

Nebo realita fungování tábora v době, kdy byl již koncentračním táborem pro celé rodiny Sintů a Romů natolik společensky rezonovala, že přehlušila veškeré dosavadní povědomí o funkci tábora? Popisky dokončil K. Hungr v roce 1960, tedy patnáct let po konci druhé světové války, což vede k úvaze, do jaké míry byla jeho percepce místa ovlivněna také až poválečným děním, v Mirovicích spojeným s oběťmi letského tábora pohřbenými na místním hřbitově, o nichž Hungr píše ve svém doprovodném textu.

3 Fotografie lidí vězněných v „letovském koncentráku“ – list LETY 3

Na třetím listu věnovaném Letům se nachází šest fotografií, z nichž každá je opatřena popisem, bez uvedení data. Vedle už výše zmíněné fotografie ubikací s pózujícím dozorcem zde nalezneme snímek rozbořeného opevnění umístěného v lese, jehož popis zní: „Opevnění čs. armády podél Vltavy byla Němci rozstřílena.“ O jaký objekt se jedná, naznačuje archeolog Pavel Vařeka, podle kterého by mohlo skutečně jít o zničený objekt lehkého opevnění čs. armády,

30 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), listy LETY 3.

tzv. řopík, z konce třicátých let.³¹ Ovšem spojitost mezi touto fotografií a dalšími snímky na listu, které se týkají tábora v Letech, není kromě pravděpodobné lokace zcela zřejmá.

Mnohem zajímavější jsou pro téma percepce tábora v Letech u Písku další fotografie, na nichž autor zachytil lidi vězněné v táboře či místa, kde pracovali. Určení data, kdy byly tyto snímky pořízeny, v podstatě osciluje mezi třemi podobami jednoho místa v různém časovém období a především s různou funkcí. Jde o již výše zmíněný kárný pracovní tábor fungující zde od srpna 1940, v první polovině roku 1942 na několik měsíců zreorganizovaný jako tzv. sběrný tábor zamýšlený jako místo „preventivní policejní vazby,“³² anebo se jedná o tzv. cikánský tábor Lety, který na tomto místě fungoval od srpna 1942 do srpna 1943 už v rámci otevřené rasové politiky namířené proti Romům (Nečas 1994: 47–62).

Jedním ze snímků je fotografie zachycující skupinu šestnácti lidí procházejících obcí – pět četníků, kteří doprovází jedenáct mužů v civilním oblečení. Je opatřena komentářem: „Eskortování zatčených do letovského koncentráku.“ S největší pravděpodobností skupina přichází z mirovického vlakového nádraží a směřuje k táboru.³³ Podle výhradně mužského složení procházející skupiny můžeme předpokládat, že fotografie mohla být pořízena v době fungování tzv. kárného pracovního tábora (KPT), tj. v období 8. 8. 1940 – 1. 1. 1942 (Nečas 1999: 25), kdy byli do tábora zařazováni výhradně muži.³⁴ Úplně však nelze vyloučit ani následné krátké období tzv. sběrného tábora. Civilní oblečení eskortovaných mužů a fakt, že vězni nosili ve všech etapách táborový oděv, pak napovídá, že se nejspíš nejedná o již vězněné muže pracující mimo tábor např. v rámci dislokované pracovní skupiny,³⁵ případně o jakýkoliv jiný transport dopadených uprchlíků, rekonvalescentů z nemocnic či vězňů ze zajišťovací nebo vyšetřovací vazby (Nečas 1999: 38).

31 E-mailová korespondence s Pavlem Vařekou z 3. 12. 2021.

32 Tento krok mj. navazoval na nařízení o preventivním potírání zločinnosti z 9. 3. 1942 namířeném na „asociály“, v jejichž výčtu byli výslovně zmíněni „Cikáni a osoby kočující po cikánsku“. Preventivní policejní vazba byla vedle táborů v Letech a Hodoníně vykonávána také v donucovaných pracovnách v Ruzyni, Pardubicích a v Brně, mimo protektorát byl takovým místem koncentrační tábor v Auschwitz I a později další koncentrační tábory, kam bylo z protektorátu vypraveno několik transportů „asociálů“ (Nečas 1994: 41–42).

33 Nejpravděpodobněji se jedná o křižovatku ulic Táborská a Luční v Mirovicích, na niž navazuje silnice I/19 vedoucí k místu bývalého tábora. Z fotografie lze identifikovat také některé dodnes zachované prvky místní architektury a okolní krajiny.

34 Brzy po otevření KPT se ministerstvo vnitra obrátilo na zemské úřady se žádostí o urychlenou zprávu o Romech připadajících v úvahu pro zařazení (Nečas 1999: 39). Horlivost úřadů, jak uvádí Nečas, šla však někdy tak daleko, že navrhovaly – v rozporu s předpisy – zařadit do táborů i romské muže, kteří se nedopustili žádných trestných činů, nebo mladistvé pod 18 let (Nečas 1994: 39–40). Okresní úřad v Hradci Králové zaslal v listopadu 1940 také dotaz na ředitelství tábora, zda je možné do KPT zařadit i ženy. SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 56, sign. 3.A.1, k 12.

35 O dislokovaných pracovních skupinách vězňů viz dále v textu. SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 86, sign. 3.F.2, ka 22.

Vedle popisku, u něhož si nelze nevšimnout, že Hungr opětovně označuje tábor za „koncentrační“ (viz dále), je pozoruhodný také způsob, jakým Hungr situaci zachytil. Zatčení muži, někteří dobře oblečení, jdou v doprovodu četníků. Četnický doprovod vězňů, jakož i samotný průchod eskortovaných přes obec, nebyly od doby fungování KPT³⁶ v Mirovicích neobvyklým jevem. (Připomeňme, že nejbližší železniční stanice vzhledem k dopravě do obce Lety byla právě v Mirovicích.) Situace zachycená K. Hungrem je tedy nejspíš jedna z mnoha, jichž byli obyvatelé Mirovic svědky. Přesto si nelze nevšimnout, že skupina je zachycena z dálky, fotograf byl možná v podřepu či fotografoval „od pasu“. Snímek celkově není ostrý, naopak, budí dojem, že byl pořizován ve spěchu, improvizovaně. Lze si také představit, že Karel Hungr potkal procházející skupinu náhodou a rozhodl se danou situaci zachytit, zvěčnit téměř rutinní procházení budoucích vězňů skrze obec. Proč? Náповědou může být samotný fakt, že tento snímek – byť rozmazaný – autor do svého souboru vůbec zařadil a opatřil ho komentářem. Připsal mu tedy v jím určeném kontextu váhu bez ohledu na kvalitu zpracování (Wittlich 2010: 122). V jednom ze strojopisů připojených k souboru K. Hungra srovnává způsoby zachycení událostí, přičemž vzpomínky podle něj „zestárnou, zkruslí se vyprávěním (...)“, a jen fotografie „zaznamenají a uchovají skutky i pravdu tak, jak je za padesátinu vteřiny zahlédly“.³⁷ Z hlediska současného vnímání fotografie, potažmo historické fotografie a jejího studia, je však i kategorie autora nedílnou součástí „čtení“ snímku. Ten pak nepředstavuje neosobní, objektivní zobrazení skutečnosti, ale svědectví toho, co vidí autor. Nejde tedy pouze o záznam, ale také o hodnocení zachycené situace (Wittlich 2010: 121).

Další fotografie na listu LETY 3 představuje ovšem oproti předchozí fotografii odlišný přístup K. Hungra jako autora, a to hned z několika hledisek.

Fotografie s popiskem „Vězni byli oblékáni do stejnokrojů bývalé čs. armády“ zachycuje neznámého muže stojícího jakoby v pozoru ve vojenské uniformě. Obdobnou vyřazenou uniformu dostávali muži při internaci jak do kárného pracovního tábora a později sběrného tábora (Nečas 1994: 40), tak i do tzv. cikánského tábora v Letech (Nečas 1999: 48). Jen na základě oděvu tedy není možné s jistotou určit, o jaký rok, respektive fázi fungování místního tábora se jedná. Při bližším pohledu na pozadí a detaily zachycené situace se zdá, že se fotografovaný muž s největší pravděpodobností nenachází v táboře, ale mimo něj. Zděný dům v pozadí, i jeho roh označovaný od psů, naznačují, že se nejspíš jedná o veřejné prostranství. Nasvědčuje tomu také dláždění z malých kamenných kostek, které se dostalo do záběru. Vedle fotografovaného muže

36 Viz např. korespondence mezi vedením KPT a úřady vysílajícími osoby určené k uvěznění, eskorty a seznamy eskortovaných, svědčících o četnosti těchto eskort. SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 56, sign. 3.A.1, ka 12; inv. č. 62, sign. 3.A.7, ka 13.

37 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list č. 89.

stojí dřevěné koryto podobné koze na řezání dřeva. Používal ho fotografovaný na práci, kterou v obci vykonával? Anebo je zachycená situace stylizovaná tak, aby tento dojem navodila? Podle míry ostrosti fotografie i postoje, který muž zaujal, je zřejmé, že se nejedná o „momentku“. Fotograf měl zřejmě čas a příležitost vytvořit si podmínky pro naaranžovaný, vycentrováný snímek. O to více zaujme pohled fotografovaného muže směřující vlevo od fotografa.³⁸ Dívá se na někoho? Dislokované pracovní skupiny doprovázel a dohlížel na ně přidělený (ozbrojený) četník.³⁹ Není tedy vyloučené, že vedle fotografa stál někdo další, kdo na focení vězněného muže dohlížel. Z výrazu muže není zřejmé, že by se cítil v ohrožení, přesto se nelze ubránit dojmu, že zde v téměř vzorově upravené uniformě vyřazené pro používání vězni pózuje na popud či se svolením dozorujícího četníka. Ve svém úvodním textu k fotografickému souboru K. Hungr píše: „Některé význačné události tohoto údobí jsem, pokud bylo možno, zachytil fotograficky.“⁴⁰

Co to znamená v případě snímku muže v pozoru? Na tom, aby Hungrovi bylo umožněno fotografovat, se zřejmě musel domluvit s dohlížejícím četníkem. Ovšem za předpokladu, že četník na místě vůbec byl. Jednou z mnoha dalších možností je, že Hungr se na místě ocitl ve chvíli, kdy muž naopak nebyl hlídán a svým pohledem stranou kontroluje, zda je někdo u pózování nezahlédl.

Snímek patrně zachycuje romského vězně. Můžeme tedy uvažovat i nad tím, že záměrem autora bylo podtrhnout/ilustrovat převažující etnické složení vězněných v „koncentračním táboře“. Ačkoliv v Mirovicích nebyla dle archivních materiálů vytvořena žádná dlouhodobě fungující pracovní skupina lidí z tzv. cikánského tábora, několik menších skupin zde bylo nasazeno přechodně (Nečas 1999: 47). Je taky možné, že Karel Hungr fotografii pořídil v některé z jiných okolních obcí (z nichž se nabízí jako možná nejbližší obec Lety), kde si vězněné muže a ženy jako levnou pracovní sílu najímali ve velkém místní rolníci a statkáři (Nečas 1999: 56–58). Ve všech těchto případech by se jednalo o období fungování tzv. cikánského tábora a vzhledem k sezónním pracím mimo tábor především o podzim 1942.

Jak už bylo zmíněno výše, není ovšem také vyloučené, že fotografie pochází z dřívější doby fungování tábora, tedy z doby kárného pracovního tábora (1940–1942). Z tohoto období (říjen 1941) se zachovala žádost obce Mirovice v zastoupení firmy Karla Vlasáka o přidělení „asi 20–30 dělníků“ k výkopům

38 Tento detail i v kontrastu s autorovým komentářem, který odvádí pozornost k popisnému konstatování o oděvu vězňů, lze označit i jako „punctum“, tedy detail, který protíná naše vnímání fotografie a spouští touhu po něčem, co je mimo obraz, za obrazem (Barthes 1994: 55–56).

39 O čemž mj. svědčí četná hlášení z místa a také pokyny pro tyto vedoucí skupin. SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 86, sign. 3.F.2, ka 22.

40 MeÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), úvodní text „Údobí protektorátu“. Zvýraznění R. Berkyová.

pro plánovanou kanalizaci.⁴¹ Při výkonu této nucené práce se věznění muži pod dozorem zřejmě v obci pohybovali. Byl muž na fotografii jedním z těchto lidí nasazených v Mirovicích na práci?⁴²

Za jakých okolností se s tímto mužem mohl K. Hungr potkat a za jakých podmínek byla fotografie pořízena, není zcela jasné. Příležitostí k setkání bylo více, a to jak v souvislosti s přechodnou nebo dlouhodobou nucenou prací vězněných pro okolní obyvatelstvo, tak s jejich nasazováním na stavební práce na příslušném úseku nově budované místní silnice, v tomto případě v úseku Mirovice – Orlík nad Vltavou. Jak již víme, na její stavbě nuceně pracovali kontinuálně všichni lidé věznění v táboře v Letech u Písku už od vzniku KPT přes jeho finální přeměnu v tzv. cikánský tábor.

Právě k práci na této silnici se váží i další dvě Hungrovy fotografie. Na první z nich lze vidět velikou hromadu rozlámaného kamení nacházející se před hustě vysázenými stromy s popiskem: „Ručně dobývaný kámen na stavbu silnice.“ Druhá fotografie zachycuje udupanou a vyježděnou prašnou cestu se zatáčkou v dálce, po jejíž celé pravé straně jsou umístěné menší hromady kamene. Patrně je také množství dlouhých, tenkých stop, nejspíš od stavebního kolečka, táhnoucích se po celé cestě. Snímek je opatřen popiskem: „Silnice stavěna vězni téměř rukama.“⁴³ Na fotografiích nejsou žádní lidé. Ovšem naše znalosti o tomto místě, a právě popisky, které Karel Hungr ke snímkům připojil, jednoznačně posouvají vnímání těchto fotografií směrem k lidem, jež byli s touto těžkou prací a životem v táboře spojeni, ačkoliv ani zde není jasné, do jaké etapy místního tábora tyto snímky spadají. Hungrovy fotografie přibližují alespoň částečně podmínky, ve kterých věznění muži (a v době fungování tzv. cikánského tábora i ženy a děti) mimo tábor pracovali. Přesto, respektive právě proto, se však nelze ubránit otázce, proč fotograf nezachytil také samotné pracující vězně? Z výše zmíněných předchozích fotografií lze usuzovat, že K. Hungr dokumentoval dění kolem tábora z povzdálí (viz snímek otisknutý v novinách) anebo z míst na veřejném prostranství v obci. Ačkoliv rozestavěnou silnici můžeme považovat za součást tábora, přístup na staveniště pravděpodobně nebyl nijak zvlášť omezen či hlídán. Hungr tedy mohl být na staveništi v době, kdy tam nikdo nebyl. A pakliže tam někdo i byl, Hungr ho nechtěl nebo nesměl vyfotit. O to víc je působivé zobrazení

41 SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 85, sign. 3.F.1, ka 22.

42 Za zmínku taky stojí, že tyto „dělníky“ odmítla pro firmu K. Vlasáka pojistit Zemědělská nemocenská pojišťovna s odvoláním, že se u daných osob nejedná podle zákona o „pracovní poměr založený na svobodné vůli zúčastněných stran“. Obsáhla korespondence mezi ředitelem KPT J. Janovským a pojišťovnou upozorňující např. na chybné (nejmenovitě, resp. skupinové) přihlášení osob k pojištění, obsahuje mj. Janovského odpověď s argumentací, že „seznam pracovníků, kteří byli svého času u podnikatele Vlasáka zaměstnaní, nelze zaslati, jelikož se nevede jmenovitě, nýbrž číselně“. SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 37, sign. 1.C.4, ka 2.

43 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 3.

těžké lidské práce v podobě mnoha stop, které po vězněných zůstaly v prachu. Hungrova poznámka o stavění silnice „téměř rukama“ pak podtrhává to, co by z pouhého prohlížení fotografie nebylo zřejmé. Ohraničuje kontext a nabízí interpretaci, s jakou máme na fotografii nahlížet. Jako na zaznamenanou fyzickou stopu po těžké práci vězněných lidí.

3.1 Zapojení Mirovic do provozu tábora

Vlivem mnoha faktorů se tábor v Letech u Písku a jeho funkce během jeho více než tříleté existence poměrně dynamicky měnil co do účelu tábora, skladby internovaných lidí i samotného provozu a zabezpečení, což nutně museli pocítit také obyvatelé Mirovic, Karla Hungra nevyjímaje. Když zůstaneme pouze u percepce dění ve veřejném prostoru Mirovic jako sousedící obce, je více než pravděpodobné, že přinejmenším v srpnu 1942, kdy se tábor přetransformoval do tzv. cikánského tábora, se mirovičtí stali svědky zcela zásadní změny ve skladbě zde internovaných lidí a také transportování velkého množství skupin lidí, které tvořili romští muži, ženy a děti. Nečas internaci Romů a Sintů v táboře v letech u Písku z léta 1942 popisuje takto: „[K]olony jednotlivců, rodin i rodů z celých Čech [...] přicházely pěšky nebo příjízďely v kočovných vozech, ze vzdálenějších oblastí je dopravovali po železnici a v nákladních autech“ (Nečas 1994: 50). Během jednoho letního měsíce (srpen 1942) bylo do tábora v Letech u Písku internováno 1 093 lidí (Nečas 1994: 51). V době fungování tzv. cikánského tábora docházelo ze strany vězňů k četným útěkům z tábora (Nečas 1999: 43–46), a obyvatelé Mirovic tedy pravděpodobně mohli lidi prchající z tábora ve své obci či jejím okolí zaznamenat. Ladislav Stockinger, který se jako dvanáctiletý stal jedním z prvních uprchlíků z tzv. cikánského tábora, vzpomíná:

„Tak jsme jim utekli. Dohola vostříhaný, v dřevákách, ty jsem po cestě zahodil. [...] do prvního vlaku jsme vlítli a načerno jsme jeli až do Prahy [...] někde za těma Mirovicema, v některé z těch vesnic, co jede vlak na Prahu.“⁴⁴

Útěky zaznamenávala jak správa tábora, tak četnická stanice v Mirovicích (spolu s dalšími stanicemi), která chycené uprchlíky odváděla zpět do tábora. Na podzim 1942 obdržel starosta Mirovic od Okresního úřadu v Písku výzvu určenou všem obecním úřadům ke zvýšené ostražitosti a k následnému zadržení „cikánů“ v okolí. Vedle uprchlíků z tábora se mělo jednat také o „cizí cikány, [kteří] aby se dostali do blízkosti cikánského tábora, používají převozů přes Vltavu“.⁴⁵ Utíkali ovšem také

44 Oral history interview with Ladislav Stockinger. 1997. Holocaust Survivors and Victims Database. USHMM. Dostupné: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=6893003 [cit. 21. 12. 2022].

45 SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 38, sign. 1.C.5, ka 3.

muži nasazení do pracovních skupin v okolních obcích. Příkladem je útěk pěti mužů nasazených na práci ve Zboníně, kteří se dozvěděli o transportu jejich vězněných manželek do koncentračního tábora v Osvětimi (Nečas 1994: 52).⁴⁶

Nelze opomenout také fakt, že v Mirovicích sídlil okresní soud rozhodující o dalším osudu Romů dopravených četníky či vězněných v místní vazební cele, kteří obvykle také končili v letském táboře. Mezi lokální instituce, které sehrály důležitou roli při součinnosti na chodu tábora, v tomto případě na úschově majetku zabaveného vězněným Romům, patřila také Okresní hospodářská záložna v Mirovicích,⁴⁷ u které byla uložena finanční hotovost zabavená v táboře vězněným Romům v celkové hodnotě 100 000 korun (Smlsal 2018: 66–67).⁴⁸

S některými lidmi z obce pak byl úzce spjat také samotný provoz tábora. Smluvním táborovým lékařem byl místní doktor František Kopecký, jenž z Mirovic dojížděl do tábora v Letech u Písku v době od zahájení fungování tohoto tábora jako kárného pracovního tábora, až do prosince 1942, tedy i v prvních čtyřech měsících tzv. cikánského tábora (Nečas 1994: 56, též Pape 1997: 143). Ve své výpovědi během poválečného soudu s Janovským v roce 1946⁴⁹ popisuje mj. svou snahu upozornit na riziko vypuknutí epidemie právě v době, kdy zde již fungoval tzv. cikánský tábor, k čemuž nakonec během několika týdnů skutečně došlo (citace výpovědi viz Pape 1997: 66–68). Lékař Kopecký zmiňuje navíc mj. mirovické obchodníky, řezníka Koreckého a správce mlékárny p. Procházku, kteří pro tábor zajišťovali dodávky potravin.⁵⁰ Potravinami zásobovalo tábor vedle dalších dodavatelů z okolí (z Písku, Letů, Milovic či Šerkova) také hospodářské družstvo a jatka z Mirovic (Nečas 1999: 53). Zajišťováním zásobování tábora byl pověřen dozorce a vedoucí vězeňské kuchyně Bedřich Pešek bydlící v Mirovicích. V době, kdy byla na tábor uvalena karanténa, zůstal tento dozorce doma v Mirovicích, přestože byl vedený v táborové evidenci ve stavu nemocných. Velitel tábora, Josef Janovský, mu nařídil, aby zajišťoval zásobování tábora zvenčí (Horváthová 2021: 720).⁵¹

46 Jednalo se o první transport vězňů z Letů v prosinci 1942, do něhož bylo zařazeno 77 žen a 16 mužů (Nečas 1999: 66).

47 Viditelná je na fotografii zobrazující mirovické náměstí a vyvěšený prapor s hákovým křížem (viz foto příloha). Též: MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list č. 2.

48 Další zabavené cennosti (šperky, cenné kožichy, hudební nástroje) a spořitelní knížky byly po zrušení tábora v roce 1943 odevzdány Okresnímu úřadu v Písku (Smlsal 2018). Podstatná část majetku, včetně zabavených vozů, však byla rozkradena dozorčím personálem anebo rozprodána (tamtéž).

49 K soudním procesům s dozorcí, kteří vykonávali službu v tzv. cikánském táboře v Letech viz Smlsal (2018).

50 Dle výpovědi u mirovického soudu si u těchto obchodníků „Janovský přidělené potraviny vůbec nevybíral“ (citováno dle Pape 1997: 67).

51 Na základě rozkazu vrchního velitele neuniformované protektorátní policie ze dne 17. 2. 1943 byla na celý táborový areál z důvodu tyfové epidemie uvalena karanténa. Personál ani věznění nesměli areál opouštět a v případě pokusu o útěk se měla bez výstrahy použít střelná zbraň. Potraviny a další předměty osobní potřeby zasílané zvenčí se ukládaly na smlouvené místo. Karanténa platila až do likvidace tábora v květnu 1943 (Nečas 1999: 62). Dozorce B. Peška zmiňuje také ve svém strojopisu i samotný K. Hungr – viz dále.

Evidence nově narozených dětí či lidí zemřelých v táboře, která se týkala především tzv. cikánského tábora, pak byla oznamována na Matričním úřadě v Mirovicích. Kaplan Jan Čížek z děkanského úřadu v Mirovicích zaslal v této věci v listopadu 1942 dopis veliteli tábora, v němž žádá o uvedení informací k rodičům dvou dětí narozených v táboře v Letech. V závěru svého dopisu dodává: „Stejně tak prosíme, je-li někdo dospělý těžce nemocen, aby bylo postaráno o jeho zaopatření (poslán sem povoz – auto, které Vám bylo přiděleno pro podobné účely), aby katolíci neumírali bez zaopatření.“⁵² Z dopisu je zřejmé, že k případům úmrtí docházelo takřka od počátku fungování cikánského tábora. Jen v srpnu 1942, tedy v době, kdy tzv. cikánský tábor v Letech teprve začal fungovat, umřelo přímo v táboře brzy po své internaci pět lidí. Prvním byl ani ne měsíční Jan Hubený, pohřbený na mirovickém hřbitově již 16. srpna 1942 (Nečas 1999: 62).

Nejpevněji svázaly Mirovice s historií tábora v Letech ty nejtragičtější události. Více než tři sta lidí, zejména dětí, zemřelých v táboře, bylo pohřbeno na místním hřbitově, nebo následně na provizorně vytvořeném lesním pohřebišti nedaleko tábora. Podle C. Nečase zemřelé převážel na mirovický hřbitov vždy po setmění jeden z vězňů tábora (Nečas 1999: 62). Adolf Vondrášek, bývalý starosta Mirovic, který se do obce přistěhoval na začátku šedesátých let, mluvil s mnoha místními, kteří si události spojené s táborem pamatovali nebo byli přímými účastníky těchto událostí. Dle slov Vondráška to byl mirovický hrobník, který převážel zemřelé z tábora na tzv. žebříňáku, přičemž se nejednou při takovém počtu musel posilnit alkoholem.⁵³ Kromě toho, že na mirovickém hřbitově postupně docházelo místo k pohřbívání, se mezi místními rozšířila obava z přenesení tyfové epidemie z tábora do obce. Po jednání zvláštní komise zástupců zemského úřadu v Praze, okresního úřadu v Písku i obecního úřadu v Letech a velitelství tábora padlo dne 15. ledna 1943 rozhodnutí o zřízení provizorního pohřebiště poblíž tábora (Nečas 1999: 63).⁵⁴

Na základě výše zmíněného je evidentní, že obec Mirovice byla díky součinnosti některých institucí a místních obyvatel s táborem v Letech velmi úzce propojena. Obyvatelé Mirovic byli od počátku fungování tzv. cikánského tábora svědky postupného pohřbívání velkého množství zejména romských dětí, ale i žen a mužů na mirovickém hřbitově a později také v lese poblíž tábora. Muselo být tedy více než zřejmé, že oproti předchozímu období, kdy tábor v Letech u Písku fungoval jako kárný pracovní tábor a následně jako tzv. sběrný tábor, přinesla jeho přeměna na tzv. cikánský tábor zcela radikální proměnu celé situace.

52 SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 76, sign. 3.C.7, karton 15. Viz též Pape (1997: 68–69).

53 Osobní rozhovor autorky textu s Adolfem Vondráškem v Mirovicích 15. 1. 2019, během natáčení dokumentárního filmu.

54 Z tohoto místa na kraji lesa poblíž tábora se zachovaly tři fotografie z pozůstalosti četníka Františka Partla, které dokumentují pohřební obřad a na nichž lze vidět kněze, několik četníků a tři menší rakve položené na zasněžené půdě. Datace vepsaná na zadní straně fotografií: 1943. Muzeum romské kultury – fond Fotodokumentace 1/2018, foto 23–25.

V souboru protektorátních fotografií K. Hungra bychom však například fotografie hrobů obětí z tábora v Letech hledali marně. Mezi fotografiemi nalezneme snímky zachycující místní hřbitov či zdejší jednotlivé hroby sovětských vojáků⁵⁵ a dále také místní usmrčené partyzány, jejichž tragický osud, spojený s na snímku zachyceným křížem, Hungr velice detailně popisuje.⁵⁶ Určitou odpovědí by mohla být opatrnost, s jakou přistupoval k fotografování dění kolem tábora v Letech. Úmorná práce vězňů dokumentovaná pouze prostřednictvím obrázku rozestavěné silnice či narychlo vyfocený průvod lidí v doprovodu četníků naznačují, že Hungr nepřekračoval hranice, za nimiž by jeho aktivity mohly být v očích četníků, úřadů atp. vnímány jako problematické. O úmrtích a velkém počtu obětí, stejně jako o místech, kam byli pohřbíváni, se v obci bezesporu vědělo (což dosvědčuje i strojopis, který Hungr sepsal – viz níže). Je ovšem otázkou, do jaké míry mohlo být bezpečné se o ně aktivně zajímat a případně pořizovat fotografický materiál, který by tyto skutečnosti dokumentoval, a zároveň, do jaké míry byly tyto oběti a místa vnímány jako důležité pro zdokumentování. Jedno z míst na mirovickém hřbitově, kde byla velká část obětí pohřbena, se například nachází v těsné blízkosti památníku obětí z řad příslušníků Rudé armády vybudovaném v roce 1948.⁵⁷

4 „Dodnes příbuzní ztracených nešťastníků dojíždějí do Mirovic“ – strojopis LETY 2

Strojopis označený jako LETY 2 je součástí pěti textů v souboru Hungrových protektorátních fotografií, jež kontextualizují nejdůležitější události a místa spojená s Mirovicemi za války. Jednostránkový strojopis označený jako LETY 2, který nemá žádný nadpis ani dataci, a ani jeho autor v něm není explicitně uveden, se zaměřuje na „koncentrační tábor“ v Letech u Písku, což ovšem opět jen implicitně naznačuje, ke které fázi Karel Hungr svůj text vztahuje.

Text začíná v souladu s povahou ostatních popisků k fotografiím konstatováním: „Za Lety pod lesem vrchu Krahulec [...] byl zřízen koncentrační tábor.“⁵⁸ Dále hned stručně představuje táborové stavby a jejich účel: „Bylo to 50 dřevěných chat a jedna dřevostavba – jednoposchodový dům pro kuchyň, sklad, kancelář a ubytovna pro dozorčí stráž.“⁵⁹ Tento popis se podle všeho vztahuje k období, kdy tábor fungoval jako kárný pracovní tábor (srpen 1940 – březen 1942),

55 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), listy č. 72–73.

56 Tamtéž, list č. 33.

57 Návrh na vybudování tohoto památníku viz SOKA Písek, MNV Mirovice, sign. XI/12, ka 42.

58 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 2.

59 Tamtéž.

navíc v jeho rané fázi. O tom svědčí například protokol s výčtem jednotlivých staveb z roku 1941, kde je už uvedena další dřevěná stavba pro mytí a praní.⁶⁰ Po dalších různých úpravách se navíc přistoupilo v prosinci 1942, tedy čtyři měsíce po změně tábora na tzv. tábor cikánský a v době rychle nastupující tyfóvé epidemie, ke stavbě dvou velkých obytných baráků na táborovém nádvoří (Nečas 1999: 28). V jednom z nich byly internované malé děti, odděleně od svých rodičů a bez jakékoli zdravotní péče (Horváthová 2021: 535–545). Žádnou z těchto informací k dalším stavbám a jejich účelu v Hungrově textu nenalezneme. Uvažovat můžeme také o možné souvislosti mezi popisem stavby tábora a Hungrovou fotografií otišenou v roce 1939 v *Národní politice*, na níž je tábor zachycen. Hungr v roce 1960, kdy strojopis sepsal, mohl při popisu jednoduše vycházet z fotografie a základních poznatků, které z doby pořízení snímku měl. Navíc, jak jsem uvedla už výše, od poloviny roku 1942, kdy zde začal fungovat tzv. cikánský tábor, byla kolem tábora zvýšena ostraha a po vyhlášení karantény v únoru 1943 nebyl pohyb kolem tábora už vůbec možný. Je tedy možné, že Hungr stavbu tábora v jeho pozdější fázi už neviděl.

Hned v další větě Hungr uvádí: „Sem byli dopravováni a zavírání lidé, kteří Němcům nevyhovovali“.⁶¹ Podle autorova vnímání to tedy byli „Němci“, kdo hrál rozhodující roli v posuzování, kdo bude či nebude internovaný do letského tábora. Důvodem k internaci lidí bylo dle Hungra ono „nevyhovování Němcům“. Takové chápání označující „Němce“ za viníky válečných útrap bylo ovšem v souladu s širším dobovým narativem ze šedesátých let, stejně jako vyzdvihování hrdinství sovětské armády, které se i v Hungrově souboru v různé míře objevuje. Jak však rozvedu níže, postoj Karla Hungra mohl být od takového postoje částečně odkloněný.

V Hungrově strojopisu dále překvapí detaily, jakými z pozice nezajímavého pozorovatele ilustruje okolnosti, jež předcházely vypuknutí epidemie:

„V chatách postavených ze syrových prken, po letním období vyschlých, se vytvořily mezi prkny škvíry a v zimě jimi profukoval mrazivý vítr. Za celý den v práci, a i v noci promrzali vězni [...]“.⁶²

Hungr věděl také o krádežích potravin četníky:

„Strava byla chudá, přidělová. A z tohoto chudého přidělu ještě četničtí strážci ubírali pro své přilepšení.“⁶³

60 SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 99, sign. 8.A, ka 28.

61 MeÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 2.

62 Tamtéž.

63 Tamtéž.

Životní podmínky vězňených lidí autor sám označuje jako příčinu epidemie tyfu a úplavice, přičemž pak dále shrnuje:

„A tak zde umírali lidé bez lékařské pomoci. Úmrtnost vystoupila až na 15 až 24 lidí za den. To však Němcům nevadilo. Pilně doplňovali stav novými vězni.“⁶⁴

I když to zde Hungr explicitně neuvádí, je zřejmé, že se při tomto popisu opírá o události z doby fungování tzv. cikánského tábora, kdy se v táboře rozšířila úplavice a tyfus. V době vrcholící epidemie, tedy od prosince 1942 do ledna 1943, byla úmrtnost vysoká – podle dochované táborové evidence zahynulo jen během těchto dvou měsíců celkem 203 lidí, přičemž je pravděpodobné, že vzhledem k chaosu, který v evidenci vládl, jich mohlo být ještě víc (Nečas 1999: 62–64). Zároveň masivní hromadné internace zatčených lidí probíhaly především v prvních týdnech po otevření tzv. cikánského tábora, tedy od srpna 1942, a v následujících měsících docházelo k internaci dalších (skupin) lidí, resp. rodin spíše sporadicky. Ovšem například během prosince a ledna bylo do tábora nově umístěno bezmála dvacet lidí, a to tedy již v době, kdy zde vrcholila epidemie tyfu. V únoru 1943, jak je zmíněno už výše, byla vyhlášena karanténa platná pro celý táborový areál, takže internace dalších lidí byla prakticky nemožná. Vzhledem k úzké propojenosti obyvatel s táborem zřejmě nebylo těžké pro lidi z okolí, včetně Karla Hungra, tyto změny vypožarovat.

Zajímavým poznatkem je také fakt, že autor i přes evidentní povědomí o chodu tábora ve svém textu explicitně nezmiňuje české četníky, kteří tábor spravovali a kteří též (i na Mirovicku) aktivně Romy zadržovali a transportovali do tábora.⁶⁵ Jedinou zmínku o nich najdeme až úplně na konci celého strojopisu: „Velitelem tohoto tábora byl štábní kapitán Janovský, byl zde také mirovický četník Pešek.“⁶⁶ Právě tento dodatek napovídá, že autor si nejspíš byl podílu českých četníků na osudech vězňených lidí vědom, nebo přinejmenším měl potřebu ve svém textu zmínit jejich účast.

Právě mirovický četník Bedřich Pešek, který v táboře pracoval jako dozorce už od doby fungování KPT, zůstal vedle krutého velitele tábora Josefa Janovského v paměti přeživších Romů (Horváthová 2021: 720).⁶⁷ Božena Růžicková, jejíž dítě narozené v letském táboře věznění nepřežilo, jej v rozhovoru z roku 1997 (Horváthová 2021: 408) zmiňuje takto:

64 Tamtéž.

65 Viz třetí část této materiálové studie: Zatčení v letovském koncentráku – LETY 3. Okresní úřad v Písku upozorňuje v roce 1942 obce na zvýšenou ostražitost a nařízení k zadržování „cikánů“ (SOA Třeboň, Fond Cikánský tábor Lety, inv. č. 38, sign. 1.C.5, karton 3).

66 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 2.

67 „Mirovickým“ četníkem se stal až během své funkce v táboře, kdy se v Mirovicích poznal se svou budoucí manželkou a u níž v rámci karantény nařízené v tzv. cikánském táboře bydlel (Horváthová 2021: 720).

„A v kuchyni byl Pešek. Teď si klidně užívá důchod. [...] Ten nás bral hlava nehlava. To byl zabiják. A malým dětům z veky takovejdlle slabej krajíček chleba a půllitru mlíka. A co fasovali máslo a takový věci, to si všechno oni nechali, až jim to tam shnilo.“

Byl to Pešek, koho měl Karel Hungr na mysli, když psal o ubírání jídla vězňům ve vlastní prospěch? K jeho osobě se nejspíš vrací i na jiném místě svého textu, kde navíc, jako na jediném místě svého rukopisu, zmiňuje právě přímo Romy:

„Mezi vězňenými bylo mnoho lidí cikánského původu. Příbuzní těchto nešťastníků jezdili dlouho po osvobození Československa Sovětskou armádou – až také ze Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny do Mirovic a pátrali po osudech svých otců, mužů, bratrů nebo synů. Když se dozvěděli, jak kruté s nimi bylo jejich strážci zacházeno, vyhledávali tyto strážce a chtěli se jim pomstít. Bývalí četníci – vězeňští strážci u vědomí svých činů, byli velmi ostražití a měnili velmi často svá bydliště a jména.“⁶⁸

Hungrovo nepřímé svědectví o tom, že za bývalým četníkem Peškem jezdili Romové po válce do Mirovic a chtěli se mu pomstít, potvrzuje také již zmíněný bývalý starosta Adolf Vondrášek, který se do obce přistěhoval v roce 1964, a to právě do domu Bedřicha Peška, jenž se ho rozhodl přes protesty své manželky prodat a přestěhovat se (Lety 2019).⁶⁹

Shora citovaný text vyvolává také další otázky týkající se lidí, kteří po válce do Mirovic jezdili pátrat po svých příbuzných. Mluvil s nimi Karel Hungr?

Je taky možné, že Hungrovo svědectví bylo ovlivněné jeho vnímáním Romů jako homogenní skupiny a reflektuje tak svým specifickým způsobem poválečnou migraci Romů ze Slovenska. Místem, kde se mohl Karel Hungr právě se slovenskými Romy potkat, byla mirovická cihelna, v níž od roku 1948 pracoval a kde právě v roce 1960, tedy v roce, kdy zkoumaný soubor fotografií Hungr dokončil a dopsal, pracovali i Romové ze Slovenska.⁷⁰ Zároveň však není vyloučené, že Hungr skutečně znal příbuzné Romů zahynulých v táboře a věděl o důvodech, pro které na místo přijíždí.

V podstatné části strojopisu se pak K. Hungr zabývá obdobím 1942–1943, tedy dobou, kdy v táboře umíral velký počet lidí a kdy docházelo k převážení a pohřbívání obětí i na mirovickém hřbitově:

68 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 2.

69 To mj. odstartovalo Vondráškův zájem o osud lidí vězněných v Letech i o účast mirovických obyvatel na chodu tábora, s nimiž v následujících letech mluvil.

70 O tom svědčí např. řízení s jistým Vojtěchem Bílým, který na Místním národním výboru v Mirovicích žádá v roce 1960 o udělení trvalého pobytu v Mirovicích. Z dokumentace vyplývá, že V. Bílý pracoval v tuto dobu v místní cihelně a že jde o rodinu poválečných romských migrantů ze Slovenska (SOKA Písek, MNV Mirovice, sign. VI/9, karton 22).

„Mrtvé vozili napřed na hřbitov v Mirovicích, pohřbívali je i na místech u rybníka v blízkosti koncentračního tábora. Ale když počet mrtvých stále vzrůstal, vozili je nákladním autem do vzdálených obcí, kde byly hřbitovy. Mrtví byli pohřbíváni vždy hromadně za zdmi hřbitovů a často v noci.“⁷¹

Zmíněná existence jiných hrobů než na mirovickém hřbitově a provizorním pohřebišti poblíž tábora, o kterých se Hungr v textu zmiňuje, není z dostupných pramenů známá. Vzhledem k pietnímu uctění památky obětí tábora je však určité žádoucí, aby výzkum v této oblasti v budoucnu proběhl. Jedním z archivních pramenů, které by mohly tyto znalosti posunout, je svědectví Boženy Pfliegerové, která byla v Letech vězněna. Rukopis z osmdesátých let, v němž jsou velmi podrobně sepsané různé události a jejich aktéři v táboře, včetně pohřbívání, získalo do svého archivu Muzeum romské kultury díky jejímu synovi, Janu Hauerovi, a jeho dlouholetému pátrání po osudech rodiny Hauerových.

K. Hungr ve svém textu také uvádí a vysvětluje důvod likvidace tábora:

„[...] až nakonec přešla nákaza hranice koncentráku a plížila se do okolí. Nakonec museli Němci z obavy, že se epidemie lavinovitě rozšíří, koncentrák spáliti.“⁷²

Uvedené spálení tábora potvrdil také nedávný archeologický výzkum (Vařeka 2018), který odhalil vedle faktu, že tábor byl spálen včetně všeho zbytkového vybavení, také velké množství osobních věcí vězňených lidí.

Karel Hungr v závěrečné části textu dále uvádí:

„Po válce byla provedena asanace údolí a rybníka, kde koncentrák stál. Velitel asanační čety pronesl obavu, že nákaza z rybníka a jeho potůčku vnikne [sic!] do spodních vod pramenů a může po šestiletém periodickém údobí proniknouti do mirovického údolí. V Mirovicích opravdu do studny u jatek vnikla nákaza tyfu. Onemocnělo zde více lidí, kteří vodu z této studny používali.“⁷³

Tato závažná a dle dostupných pramenů nezdokumentovaná tvrzení následně autor mírní slovy: „Zdravotníci rychle tuto nákazu likvidovali, ale původ asi podle předpovědi z ohniska bývalého koncentráku pocházel [...]“.⁷⁴ Z dosavadních poznatků nelze souvislost mezi tyfovou epidemií v táboře během let 1942–1943 a poválečnou nákazou ve studni u jatek prokázat a lze se i na základě absence

71 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 2.

72 Tamtéž.

73 Tamtéž.

74 Tamtéž.

zmínky v archivních pramenech domnívat, že Hungrovo tvrzení je spíše spekulativní. Kronikářka Marie Hrdinová usuzuje, že Hungr čerpal nejspíš z toho, „co se mezi lidmi povídalo.“⁷⁵

Svůj text Karel Hungr uzavírá vedle přímého uvedení celých jmen dvou českých četníků, kteří v táboře působili, konstatováním, kterým, byť nekonkrétně, naznačuje přetrvávající úsilí přeživších a pozůstalých o připomínku obětí: „Dodnes příbuzní ztracených nešťastníků dojíždějí do Mirovic a okolí na hřbitovy s kyticemi na hroby, přes to, že s určitostí ani nevědí, zda zde opravdu leží ten jejich.“⁷⁶

O návštěvách pozůstalých se ve svém textu K. Hungr zmiňuje opakovaně, takže není vyloučené, že s nimi skutečně mluvil, znal jejich motivace a považoval za důležité tyto snahy ve svém textu zmínit. Tento předpoklad podporují navíc i další poválečné aktivity Romů, které se týkají tábora v Letech a připomínky obětí.

4.1 Svědectví a dobový narativ

V padesátých letech nechala rodina Martina Čermáka postavit na místě provizorního pohřebiště poblíž bývalého tábora v Letech vysoký dřevěný kříž s trnovou korunou, jež lze zahlédnout v krátkém filmu Miroslava Barty z roku 1960 (Pape 1997: 113; Horváthová 2021: 543, pozn. č. 689). Rodina Čermákových toto pietní místo pravidelně navštěvovala a na místě hrobů zapalovala svíčky (Pape 1997: 113).

Ani mirovický hřbitov nebyl přeživšími a příbuznými opomenut – na jednu ze zdí, podél které byly v šachtách pohřbené oběti, umístila rodina Richtrů a Šmídů právě v roce 1960 pamětní tabuli se jmény svých příbuzných zemřelých v táboře s nápisem: „Zde odpočívají oběti koncentračního tábora v Letech“ (Pape 1997: 114).⁷⁷ Ačkoliv Karel Hungr ve svém textu tyto události a konkrétní lidi nijak explicitně nezmiňuje, je dost pravděpodobné, že je v Mirovicích potkal nebo slyšel o jejich návštěvách a aktivitách, které pak ovlivnily i jeho uvažování.

V roce 1960 vznikl v režii Miroslava Barty krátký filmový dokument *Nezapomeňte na tohle děvčátko*, který na základě fotografií a dobových záběrů

75 Osobní rozhovor s Marií Hrdinovou ze dne 24. 2. 2021, Městský úřad Mirovice.

76 MeÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list LETY 2.

77 Pamětní deska je zmíněna také v odpovědi Okresního národního výboru v Písku paní Františky Čermákové, která se v roce 1980 jakožto přeživší ohradila vůči pasení dobytka na místě bývalého tábora v Letech s tím, že tak dochází k dehonestaci památky obětí (Pape 1997: 188–189). Pamětní desku zmiňuje a popisuje také pamětník Adolf Vondrášek v dokumentárním filmu *LETY* (2019), kde mj. vysvětluje, že původní pamětní deska byla v roce 1960 umístěna přímo na horní straně zídky, zatímco současná, již obnovená deska, je nainstalovaná na její boční straně.

tematizuje tragické osudy Romů a Sintů v tzv. cikánském táboře v Letech.⁷⁸ Tento unikátní pětiminutový dokumentární film obsahuje také záběry natočené přímo z místa bývalého tábora v Letech a masového hrobu poblíž tábora, pořízené na konci padesátých let.⁷⁹ Je tedy dost možné, že pozornosti mirovických obyvatel, včetně Karla Hungra, neunikla ani aktivita režiséra M. Bárty a jeho manželky Marie roz. Ištvanové, která byla v úzkém příbuzenském vztahu s některými rodinami lidí, vězněných v táboře v Letech a tragicky postižených rasovou perzekucí v protektorátu i mimo něj. Tato skutečnost byla nejspíš klíčovou motivací pro M. Bárta film natočit, ačkoliv práce na něm se nevyhnula tvrdé cenzuře ze strany filmové společnosti Krátký film. Podle svědectví Marie Bártové parafrázované Markusem Papem musel M. Bárta několikrát změnit a zkrátit scénář postavený původně na výpovědích očitých svědků (Pape 1997: 113). Bárta tak musel z filmu zcela vypustit svědectví přeživších a použít pouze aktuální záběry z místa a fotografie pořízené četníky, kteří působili v tzv. cikánském táboře. Ve studii věnované okolnostem vzniku tohoto dokumentárního filmu poukazuje Dušan Slačka (2018) na to, že důvodem v podstatě nařízeného přepracování bylo ideologicky podmíněné potlačení připomínky romských obětí (a podílu českých četníků na utrpení v letském táboře) a naopak označení jednoznačného viníka, tedy „Němců“. To ilustruje také závěr anotace filmu v dobovém periodiku *Filmový přehled*, který ve svém článku D. Slačka cituje: „Film, který je dnes, kdy se opět bývalí nacisté dostávají ke slovu v západním Německu, nanejvýš aktuální, je určen pro promítání nejširšímu okruhu diváků v kinech i v masových organizacích“ (Slačka 2018: 21). Zdali K. Hungr film viděl, nevíme, nicméně i z jeho strojopisu je zdůrazňování německého podílu na utrpení vězněných lidí zřejmé. Zůstává ale zatím otazníkem, zda Hungr používal tento dobový narativ z přesvědčení podporovaného propagandou padesátých let, anebo naopak s vědomím, že jinak nelze o těchto událostech psát. Z podrobného popisu podmínek, jaké v táboře panovaly, je zřejmé, že Hungr věděl, kdo odpovídal za chod celého tábora, včetně dohledu a (ne)zajištění zdravotní péče o zde vězněné lidi. Ostatně jediná dvě konkrétní jména, která v textu zazní, jsou jména velitele tábora a jednoho z dozorců.

Důležitým faktem pro uvědomění si vlivu vnějších okolností na informovanost Karla Hungra je také tehdejší absence historiografických materiálů a studií, které by perzekuci a genocidu Romů za druhé světové války tematizovaly. K dispozici byla prakticky jediná publikace z roku 1955 věnující se „dějinám cikánů“

78 Ke shlédnutí zde: <http://www.romea.cz/cz/kultura/unikatni-film-z-roku-1960-o-koncentracnim-tabore-v-letech-u-pisku-na-romea-cz-nezapomente-na-toto-devcatko> [cit. 1. 12. 2021].

79 Důležitým materiálem se stal také v roce 2017, kdy započal na místě archeologický výzkum (Vařeka 2018: 12). Dokumentuje totiž místo s viditelnými reliéfy půdorysu ještě před stavbou velkovýkrmny prasat postavené na začátku sedmdesátých let.

od Zdeňky Jamnické-Šmerglové, kde se autorka pouze velmi okrajově zmiňuje o koncentraci „kočovných cikánů“ v Hodoníně a v Letech. Plnohodnotnou studii k holokaustu Romů publikoval poprvé až Ctibor Nečas na počátku sedmdesátých let, odkdy se výzkumu naplno (a ojediněle) dál věnoval (Lhotka, Závodská 2013), a nastavil tak na dlouhou dobu postupně se formující historický narativ, jakým na genocidu Romů a Sintů v českých zemích nahlížet. Strojopis K. Hungra, nezátížený podrobnými informacemi o vnitřním chodu tábora či bilančními daty o věznicích a obětech, tak představuje unikátní dobové svědectví vypovídající o percepci tábora v Letech „zvenčí“. Zdůrazňuje povědomí o tragickém osudu velkého množství vězněných Romů, implicitně tematizuje vyrovnávání se s četníky z tábora v Letech a upozorňuje na důležité poválečné úsilí přeživších o pietní připomínku.

5 Závěr

Fotografie a strojopis Karla Hungra představují cenný materiál pro odhalování poválečné historie místa spojeného s osudy lidí vězněných – slovy K. Hungra – „v letském koncentráku“ a percepcie tábora i jeho historie z pohledu aktéra pocházejícího z řad okolního místního obyvatelstva.

Analýza několika protektorátních fotografií týkajících se tábora v Letech u Písku i rozbor k nim připojeného strojopisu z roku 1960 odhalila několik bodů důležitých při dalším historickém bádání a přemýšlení o utváření diskurzu navázaném na poválečné vnímání tábora v Letech. Jednak rozšiřují a kontextualizují naše vědomosti o životě a osudech romských žen a mužů vězněných v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku i o poválečném jednání přeživších. Zároveň na mnoha místech analýza nabízí prostor pro další bádání, důležité nejen pro dokumentaci života v táboře, ale mj. také pro stejně významné téma pietního uctění obětí a vyrovnání se s minulostí.

Za nejzásadnější pro výzkum percepcie tábora ze strany lidí z bezprostředního okolí a současně otevření otázky metodologie a přístupu k historickým fotografiím spojeným s holokaustem Romů a Sintů za druhé světové války považuji v této materiálové studii v první řadě otázku postojů autora fotografií, jeho motivace pro pořízení snímků a sepsání strojopisu, a způsob, jakým o dobových skutečnostech referuje. V tomto ohledu je strojopis jako archivní materiál neoddelitelnou součástí fotografií spojených s Lety, podobně jako popisky, které ke snímkům K. Hungr přiřadil, a jediné tak je žádoucí je prezentovat. Ačkoliv fotografie i samy o sobě mohou do určité míry nést informaci o tom, co vidíme, nelze z nich rozhodně vyčíst všechno, co na nich viděl jejich autor. A to obzvlášť v kontextu, k němuž K. Hungr zřejmě směřuje – k morálnímu apelu na společnost. K fotografiím jako důkazu svědectví píše Susan Sontag (2002: 23):

„Nemůže existovat žádný očividný důkaz o nějaké události, dokud sama událost není pojmenována a charakterizována. A není to nikdy fotografické svědectví, které dokáže konstruovat (či spíše rozpoznat) události; přispění fotografie je vždy podmíněno pojmenováním událostí. To, co určuje možnost morálního působení fotografií, je existence náležitého politického vědomí.“

Takové politické vědomí můžeme pozorovat i u fotografií a popisků Karla Hungra.

Ve své analýze jsem doposud pouze naznačila také dva momenty, které vypovídají o způsobu, jakým K. Hungr přemýšlel o minulosti zachycené ve svých fotografiích a textu. Prvním z nich je konzistentní označování tábora v Letech přívlastkem „koncentrační“, případně výrazem „koncentrák“. Nelze vyloučit, že K. Hungr tento termín používal v obecnějším významu tábora koncentrujícího lidi, pocházejícího ještě z doby, kdy na místě vznikl pracovní tábor, a tedy tak, jak byl používán – bez zatížení zkušeností s nacistickou genocidou a terminologií – před druhou světovou válkou. Na druhé straně můžeme také připustit, že takové označení, ve smyslu nacistického koncentračního tábora určeného pro internaci rasově definovaných skupin lidí, Hungr používal pro tzv. cikánský tábor v Letech záměrně. Navíc termín „koncentrační tábor“ ve spojitosti s táborem v Letech používali např. i přeživší, kteří byli vězněni (mimo jiné i) v letském táboře a kteří od konce čtyřicátých let žádali o finanční kompenzaci za své pronásledování podle zákona č. 255/1946 Sb., stejně jako instituce či obce, které těmto žadatelům potvrzovaly jejich internaci (Berkyová 2020). Není tedy vyloučené, že Karel Hungr používal jednoduše termín, který byl v dobovém a lokálním narativu o táboře v Letech přirozeně rozšířeným označením.

Druhým charakteristickým rysem, který je patrný nejen ve strojopisu, ale v různé míře prostupuje celým fotografickým souborem Karla Hungra, je již zmíněný morální apel, v němž autor upozorňuje na ty, jež doposud nebyli za své činy potrestáni. Ve svém závěrečném textu k více než třem stům fotografií tak bilancuje:

„[L]idé budou vzpomínati na toto dění tak, jak to kdo přežil. Jedni ztratili životy své nebo příbuzných, druhí zdraví. Jiní velmi strádali nebo museli žít bez domova. [...] Nejhorší byli ti, co ztratili čest a žili si poměrně lépe nebo zbohatli na úkor nešťastných a poctivých lidí, ať už kolaborací, šmelinou či podlostí, ne stejně však byli lidé odměněni osudem nebo zákonem.“⁸⁰

Strojopis k Letům, ve kterém nejprve popisuje hrůzné podmínky v táboře, rozkrádání potravin či poválečné ukrývání četníků a v závěru jmenovitě uvádí velitele tábora a mirovického četníka, tak představuje materiál, kterým autor

80 MěÚ Mirovice, kronika města Mirovice – Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945), list č. 89. Dle záznamů v mirovické kronice bylo několik místních obyvatel po válce souzeno za kolaboraci (Kronika města Mirovice 1945–1990).

ilustruje nespravedlivé poválečné vyrovnání se s některými aktéry. Jednou z jeho motivací tedy mohlo být upozornění na podíl těchto lidí na perzekuci Romů a na fakt, že za své činy navíc nebyli nijak potrestáni.

Strojopis Karla Hungra spolu s jeho fotografiemi tak nemůžeme číst jen jako prosté shrnutí fungování tábora a poválečného dění, ale také jako cílené poukázání na osud Romů vězněných v koncentračním táboře v Letech, který byl v historickém narativu dané doby vytěsňován, a současně jako svědectví, v němž autor vystupuje politicky. Citlivé vnímání důsledků politického režimu lze u Karla Hungra a jeho manželky vypořádat i na dalším osudu fotografického souboru, který byl dle všeho až do roku 1990 uschován v rodinném archivu. Jak jsem zmínila už na začátku, manželka Karla Hungra – Alžběta Hungrová – věnovala soubor fotografií a strojopisů městu Mirovice až po revoluci v roce 1989. Kromě fotografií zachycujících osvobození této části Písecka americkou armádou, které byly před rokem 1989 nežádoucí dokumentací, mohl i strojopis a fotografie věnované tématu leteckého tábora představovat pramen nevhodící se do ideologicky zatížené doby, v níž byl hlas Romů potlačen.

Prameny

Kronika města Mirovice 1945–1990

Městský úřad Mirovice, kronika města Mirovice

Fond Karel Hunger: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945). Listy Lety 1–3, listy 1–91.

Muzeum romské kultury

Fond fotodokumentace, inv. č. 1/2018/1–53

Státní okresní archiv Písek

Fond Archiv města Mirovice, 1542–1945 (1950)

Státní okresní archiv Písek

Fond MNV Mirovice

Státní oblastní archiv Třeboň

Fond Cikánský tábor Lety

Lety. 2019. Berkyová, R., Bikár, F., Tokárová, V., [dokumentární film], Romea o. p. s., 59 min.

Nezapomeňte na tohle děvčátko. 1960. Bárta, M. Krátký film, Studio dokumentárních filmů, Praha, 5 min. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/kultura/unikatni-film-z-roku-1960-o-koncentracnim-tabore-v-letech-u-pisku-na-romea-cz-nezapomente-na-toto-devcatko> [cit. 1. 12. 2021].

Oral history interview with Ladislav Stockinger. 1997. Holocaust Survivors and Victims Database. United States Holocaust Memorial Museum, Washington D.C. 300 min. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn513254> [cit. 21.12. 2022].

Rozhovor s Marií Hrdinovou vedený R. Berkyovou, Mirovice 24. 2. 2021

Rozhovor s Josefem Maříkem vedený R. Berkyovou, Mirovice 5. 10. 2021

Rozhovor s Adolfem Vondráškem vedený R. Berkyovou, Mirovice 15. 1. 2019

Literatura

Barthes, R. 1994. *Světlá komora. Vysvětlivka k fotografii*. Bratislava: Archa.

Berkyová, R. 2020. Žádosti o uznání holocaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v tzv. cikánském táboře Lety. *Romano džaniben* 27 (2): 55–90.

Horváthová, J. 2021. ...*to jsou těžké vzpomínky*, I. svazek. Brno: Větrné mlýny.

Hrdinová, M. 2018. Karel Hungr: Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945). Soupis fotografií Lety 1–3, listy 1–91 (nepubl. archivní pomůcka). Kronika města Mirovice.

Kokoška, S. 2019. Od řešení nezaměstnanosti k internaci. Vznik kárných pracovních táborů v Protektorátu Čechy a Morava. *Paměť a dějiny* (13): 16–25.

Lhotka, P. Závodská, M. 2013. Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holocaustu Romů. *Romano džaniben* 20 (1): 7–19.

Nečas, C. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.

Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.

Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam I. Lety*. Nymburk: VEGA-L.

Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G.

Ponecová, A. 2011. Adolf Hrubý a Národní souručenství. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 8: 163–211. Praha: ABS.

Slačka, D. 2018. Mezi připomínkou obětí a ideologií. Okolnosti vzniku filmu „Nezapomeňte na tohle děvčátko“. *Dějiny a současnost* 40 (4): 19–21.

- Slonim, D. 2003. *K historii Židů v jihočeské Blatné a okolí*. Blatná: Městské muzeum v Blatné.
- Smlsal, J. 2018. *Holocaust českých a moravských Romů. Společenské předpoklady a aktéřská perspektiva*. Diplomová práce (nepubl.). Praha: FF UK.
- Sontag, S. 2002. *O fotografii*. Praha: Paseka.
- Vařeka, P. 2018. Archeologický výzkum tábora v Letech. Archeologie modernity a výzkum táborů z druhé světové války. *Dějiny a současnost* 40 (4): 10–14.
- Wittlich, F. 2010. *Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*. Disertační práce (nepubl.). Praha: FF UK.

TAKHLE JSEM TO FOTIL KAREL HUNGR

Všechny fotografie a dokumenty uvedené na následujících stránkách pocházejí ze souboru fotografií a textů „Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)“.

Přetiskujeme s laskavým svolením Městského úřadu města Mirovice, kde je tento soubor uložený.

KDYŽ BYLY POPRVÉ VYVĚŠENY PRAPORY S HÁKOVÝM KŘÍŽEM

Náměstí v Mirovicích | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

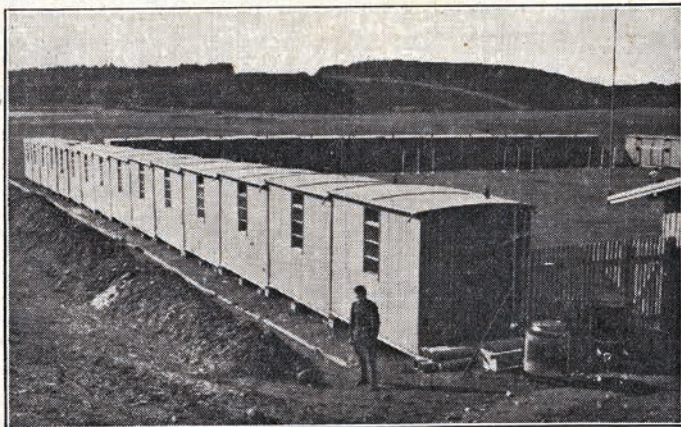

ŽIDÉ BYLI VYSTĚHOVÁNI A GHUDINA SE DĚLÍ O JEJICH POZŮSTATKY

Obyvatelé v Mirovicích | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

V Praze v úterý 25. dubna 1939.

NÁRODNÍ POLITIKA

Politika, Praha.

Pracovní tábor v Mirovicích u Písku

Foto K. Hungr, Mirovice.

Je zřízen ke stavbě silnice Mirovice—Orlík n. Vlt. Je rozložen na jižním úpatí vrchu Krahulík a obklopen ze tří stran schwarzenberskými lesy. Sestává z 50 domků.

Výstřižky z novin Národní politika ze dne 25. dubna 1939 | Koláž: Karel Hungr

ZA LETY U PARAPLETE BYL ZŘÍZEN KONCENTRAČNÍ TÁBOR

Tábor v Letech u Písku | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

OPEVNĚNÍ ČS.ARMÁDY PODÉL VLTAVY BYLA NĚMCI ROZSTRŽÍLENA

Objekt opevnění čs. armády, tzv. řopík, poblíž tábora v Letech u Písku | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

ESKORTOVÁNÍ ZATČENÝCH DO LETOVSKÉHO KONCENTRÁKU

Skupina mužů s četníky procházející Mirovicemi | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

RUČNĚ DOBÝVANÝ KÁMEN NA STAVBU SILNICE

Místo poblíž tábora v Letech u Písku, kde od poloviny roku 1942 pracovali věznění muži, ženy i starší děti | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

VĚZNI BYLI OBLÉKÁNI DO STEJNOKROJŮ BÝVALÉ ČS. ARMÁDY

Neznámý muž vězněný v táboře v Letech u Písku | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

SILNICE STAVĚNÁ VĚZNI TĚMĚŘ RUKAMA

Místo poblíž tábora v Letech u Písku, kde od poloviny roku 1942 pracovali věznění muži, ženy i starší děti | Foto a popiska na listu: Karel Hungr

Za Lety pod lesem vrchu Krahulec/523 m nad mořem/ byl zřízen : koncentrační tábor. Bylo to 50 dřevěných chat a jedna dřevostavba - jednoposchodový dům pro kuchyn, sklad, kancelář a ubytovna pro dozorní stráž. Sem byli dopravováni a zavíráni lidé, kteří Němcům nevyhovovali. U Žďakova byl projektován most přes řeku Vltavu a stavba silnice Tábor- Plzeň. Stavba silnice v úseku Žďakov - Lety měla procházeti dvěma vysokými skalnatými vrchy. A tady museli lidé, uvězněni v tomto táboře, pracovat nejprimitivnějším způsobem: kopač, lopata, kolečko, ruce a nohy. Strava zde byla chudá, přidělova-
 va. A z tohoto chudého přidělu ještě četniční strážci ubírali pro své přilepšení. V chatách postavených ze syrových prken, po letním období vyschlých, se utvořily mezi prkny škvíry a v zimě jimi profukoval mrazivý vítr. Za celý den v práci a i v noci promrzali vězni v těchto chatách, což s nedostatečnou stravou i oděvem mělo za následek, že zde vypukla epidemická nemoc tyfus a uplavice. A tak zde umírali lidé bez lékařské pomoci. Umrtnost vystoupila až na 15 až 24 lidí za den. To však Němcům nevadilo. Pilně doplňovali stav novými vězni. Lidé, kteří přišli do tohoto zamořeného prostředí, stále rychleji umírali, až nakonec přešla nákaza hranic koncentráku a plížila se do okolí. Tak nakonec museli Němci z obavy, že se epidemie lavinovitě rozšíří, koncentrák spáliti. Kolik lidí zde zahynulo, se nikdy nezjistilo, ale bylo jich mnoho. Mrtvé vozili napřed na hřbitov v Mirovicích, pohřbívali je i na místech u rybníka v blízkosti koncentračního tábora. Ale když počet mrtvých stále vzrůstal, vozili je nakladním autem do vzdálených obcí, kde byly hřbitovy. Mrtví byli pohřbívaní vždy hromadně za zdmi hřbitovů a často v noci. Mezi vězňenými bylo mnoho lidí cikánského původu. Příbuzní těchto nešťastníků jezdili dlouho po osvobození Československa Sovětskou armádou - až také ze Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny do Mirovic a pátrali po osudech svých otců, mužů, bratrů nebo synů. Když se dověděli, jak kruté s nimi bylo je jejich strážci zacházeno, vyhledávali tyto strážce a chtěli se jim pomstít. Bývali četníci - vězňenští strážci u vědomí svých činů, byli velmi ostražití a měnili velmi často své bydliště i jména. Po válce byla provedena asanace údolí a rybníka, kde koncentrák stál. Velitel asanační čety pronesl obavu, že nákaza z rybníka a jeho potůčku vnikne do spodních vod pramenů a může po šestiletém periodickém období proniknouti do mirovického údolí. V Mirovicích opravdu do studny u jatek vnikla nákaza ^{studny} tyfu. Onemocnělo zde více lidí, kteří vodu z této ^{studny} používali.

Zdravotníci rychle tuto nákazu likvidovali, ale původ asi podle předpovědi z ohniska bývalého koncentráku pocházel.

Do dnes příbuzní ztracených nešťastníků dojíždějí do Mirovic a okolí na hřbitovy s kyticemi na hroby, přes to, že s určitostí ani nevědí, zda zde opravdu leží ten "jejich."

Velitelem tohoto tábora byl státní kapitán Janovský, byl zde také mirovický četník Pešek

Fonologické a morfológické rysy beášských jazykových variet na východním Slovensku²

Phonological and morphological features of Boyash language varieties in Eastern Slovakia

Abstract

This paper first summarises historical research issues related to the Boyash communities in Eastern Slovakia and points out that the existing information is limited and rudimentary. A separate section is devoted to the categorisations of Boyash people. While these are crucial, they are of little use for linguistic inquiry. This is followed by a brief account of the migration history of the Slovakian Boyash. The paper focuses on preliminary linguistic data obtained through my dialectological fieldwork over the last decade. I present the system of Slavic and Hungarian loanwords, examine phonological and morphological features in detail and compare them with other language varieties in Slovakia and Hungary. The paper offers a brief description of the linguistic reality of an ethnic group that is still largely unknown.

Key words

Boyash, Romanian language, dialectology, ethnicity, linguistic fieldwork

Jak citovat

Rosenberg, M. 2022. Fonologické a morfológické rysy beášských jazykových variet na východním Slovensku. *Romano džaniben* 29 (2): 33–62.

¹ Mátýás Rosenberg, Výzkumné centrum pro lingvistiku, Budapešť, Maďarsko. E-mail: matyas.rosenberg@gmail.com

² Studie byla realizována v rámci Projektu K 129378 s podporou Národního úřadu pro výzkum, vývoj a inovace, Maďarsko. Za pomoc při terénním výzkumu děkuji Józsefu Lázárovi a Filipu Lázárovi.

Úvod

Heterogenní skupinu Beášů (nebo také Bojášů, Bajášů) tvoří malé komunity, připomínající komunity romské, které hovoří různými nářečími rumunského jazyka a jsou rozptýlené po celé střední a jihovýchodní Evropě. Neromské okolí je většinou identifikuje jako Cikány a někdy se i oni sami označují jako Cikáni nebo Romové. Přestože obvykle nemluví romsky, určitá část z nich je i v současnosti bilingvní a aktivně používá jak svůj rodný dialekt, tak jazyk širšího okolí (Sorescu Marinković 2008a: 56; 2008b: 174).

Kromě ojedinělých poznatků shromážděných několika badateli se systematický výzkum jazykových variet, jimiž Beášové hovoří, dostal do popředí zájmu lingvistů až po roce 2000, a to nejprve v Maďarsku, poté v Chorvatsku, Srbsku a sporadicky na Slovensku, v Bulharsku a Řecku. V současné době je hlavním faktorem, který výzkum Beášů přivedl do centra pozornosti akademiků napříč celou Evropou, zvýšený zájem o vlašské Romy. Současný výzkum se však týká primárně sociologických a politologických témat, přičemž jazykovědný výzkum Beášů je často druhořadý (Sorescu Marinković 2008b: 174–175; Arató 2015a: 7). „Výzkum tradic rumunsky mluvících Cikánů-Beášů je dodnes nejopomíjenější oblastí maďarské romistiky,” říká ve své vůbec první studii o Beáších Kovalcsik (1988: 215), které se podařilo zvýšit povědomí o beášské lidové hudbě, a ve spolupráci s dalšími vědci pro budoucí bádání shromáždila rozsáhlý korpus beáštiny (Arató 2015b: 355). Kovalcsik (1994) tvrdila, že hlavní příčinou nedostatečných a neúplných informací o Beáších je skutečnost, že mluví rumunsky, neboť romsky mluvícím komunitám byla od počátku věnována mnohem větší pozornost. S ohledem na aktuální poznání je ale zřejmé, že faktorů je více. Patří mezi ně sociální status Beášů, adaptabilita jejich komunit, jejich sporadická přítomnost v některých regionech, asymetrická reprezentace ve srovnání s ostatními romskými skupinami, ale hlavně homogenizující a zjednodušující přístupy majoritní společnosti.

Ačkoli je již dlouho známo, že na Slovensku žijí různé multilingvní beášské komunity s různými identitami, které hovoří také rumunskými jazykovými varietami, dosud o nich bylo publikováno jen velmi málo informací (Kovalcsik 1994). Agócs (2003) vydal studii s názvem *Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku*, která se v souvislosti s tématem zabývá nejdůležitějšími základními společenskovědními otázkami. Dřívější články věnované Beášům se zaměřovaly především na výrobu dřevěných koryt a jen částečně zkoumaly celé komunity a jejich podobnosti nebo naopak odlišnosti od jiných skupin definovaných především na základě jejich profese (např. Okrucký 1964; Stano 1965; Holicová 1977).

Tento článek se snaží dostupné informace o Beáších rozšířit, a to v první řadě o kritické zhodnocení dosavadních pokusů o kategorizaci této skupiny. Dále se pokusím nastínit migrační historii slovenské beášské komunity. Detailnější

pozornost pak ovšem věnuji zejména lexikálním, fonologickým a morfologickým charakteristikám jazyka Beášů.

1 Popis výzkumu

Terénní výzkum jsem v komunitách považovaných za beášské realizoval od roku 2013. Můj dialektologický průzkum beášských jazykových variet zahrnoval sběr jazykových dat od přibližně 2 250 informátorů ze 165 různých lokalit. Rozhovory se odehrávaly v Maďarsku, Slovinsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině, Srbsku, Rumunsku, na Ukrajině, Slovensku a v České republice. Jazykem, ve kterém byly vedeny, byla primárně beášština a maďarština, ale někdy také romština, slovenština, ukrajinština a angličtina. Téměř ve všech případech jsem využíval techniku elicitace dat pomocí překladového dotazníku, který se skládal z 270 vět a zkoumal 1 900 jazykových prvků. Ty zahrnovaly slovesné tvary, podstatná jména, zájmena, přídavná jména, příslovce, předložky, alternace, fonologické charakteristiky a lexikální prvky. V případě mikro- a makrotoponym jsem využíval také metodu přímého dotazování, v dalších případech i neelicitovaného záznamu dat (při spontánních rozhovorech se mnou nebo jinými členy komunity, někdy při opětovném záznamu pohádek, písní nebo jiného ústního folklóru). Zvukový materiál nahraný na Slovensku čítá zhruba 20 hodin, rozhovory byly pořízeny v letech 2013 až 2018 a natočeny v 10 lokalitách (Dolný Les, Oborín, Podhorod', Podčičva, Čata, Kamenín, Malé Trakany, Čierna nad Tisou, Štúrovo, Most pri Bratislave) s 21 mluvčími (věk 52–77 let). Shromážděná data zpracovávám prostřednictvím softwaru, který jsem pro správu korpusů vyvinul. Korpus bude postupně přístupný a prohledávatelný online. Výzkum se primárně zaměřuje na morfologické a fonologické jevy a lexikální rozdíly.

2 Problémy sociálních a jazykových definic

Jeden z hlavních problémů vědeckého zkoumání Beášů spočívá v tom, že mnozí badatelé dělí tato společenství do skupin a dávají jim názvy, které vycházejí z různých kritérií. Znalost těchto termínů ale není všeobecně rozšířená. Ne vždy je známo, kdo a na základě čeho přiděluje skupině či podskupině určitý název a jak toto pojmenování souvisí s jinými skupinami či podskupinami (Rosenberg 2020a). Setkáváme se s endo- a exoetnonymy, endo- a exoglotonymy i s vědeckými (tedy konstruovanými či odvozenými) označeními nebo dokonce s označeními, která jsou nevhodná či nesprávná. Některé etnické skupiny se od jiných skupin distancují a jiné beášské komunity kromě své vlastní možná ani neznají. Vztahy mezi názvy některých skupin a jazykem, který pravděpodobně užívají, zůstává neznámý (Rosenberg 2021a). V rámci tohoto článku se proto stručně dotknu problematiky sociální kategorizace, která je v literatuře o Beáších výrazně zastoupena. Zaměřím se

na vztah mezi představou o skupinách formulovanou zvnějšku a tím, jak tyto skupiny vnímají sebe sama i sebe navzájem, přičemž mě též bude zajímat, jak tyto představy korelují s akademickou debatou obecně (více k tomu viz Rosenberg 2018a; 2021a).

2.1 Modely kategorizace

Existují dva přístupy ke kategorizaci Beášů. Prvním je **horizontální model**, který vedle sebe staví nezávislé, geograficky různorodé a navzájem oddělitelné skupiny s vlastní historií a historickým povědomím, kulturními charakteristikami, jazykovou rozmanitostí a glottonymy specifickými pro danou skupinu. Tyto skupiny jsou pak v rámci horizontálního modelu zahrnuty pod zastřešující pojem Beášové (např. Erdős 1958/1989: 42–43; Kovalcsik 1988: 216; Kovalcsik 1993: 231; Békefi 2001: 6–7). Druhým typem kategorizace je **hierarchický model**, který rozlišuje tři úrovně identifikace (Agócs 2003: 42–49). První úroveň představuje příslušnost k celé etnokulturní skupině, která zahrnuje společný rumunský původ, společný mateřský jazyk, včetně jeho konzervativnějších forem, zpracovávání dřeva coby tradiční řemeslo a soubor specifických kulturních charakteristik. Tato úroveň zahrnuje také užívání základních etnonym, která se s Beáši pojí, jako jsou Rumuni, Bajáši, Korytári. Další složkou první úrovně je vztah Beášů k ostatním romským skupinám a okolní společnosti. Druhá úroveň hierarchického modelu odkazuje na příslušnost Beášů k jednotlivým podskupinám, váže se k představám a etnonymům souvisejícím se vztahy mezi jednotlivými podskupinami, např. Goleci (srov. rumunské *goleț*), Dunáši – „z dunajské strany“ a podobně. Třetí úroveň se týká příslušnosti k patrilineárním příbuzenským liniím (*vigă*), tedy toho, jak vnímají svůj vlastní rod v rámci dané podskupiny, jak jej definují a jak smýšlejí o ostatních příbuzenských liniích.

Přestože oba modely, horizontální i hierarchický, mohou být podnětné pro přemýšlení, jejich používání *in vitro* může být silně zavádějící a vést k velmi zjednodušujícím postupům a nesprávným interpretacím reality. Vnější a vlastní etnonyma a glottonyma používaná různými skupinami mají situační charakter, a stejně tak to platí i pro různorodé způsoby uvažování o skupinách, které je obklopují. Některé skupiny s ostatními nekomunikují vůbec nebo jen částečně, některé skupiny jsou si bližší než ostatní, a v některých případech ani určitá společenství zahrnutá pod zastřešující pojem Beáši neznají. Ani jeden z modelů nedokáže reprodukovat realitu dostatečně podrobně, aby mohl věrně odrážet jak její prostorovou, tak i časovou rovinu. Výhodou hierarchického modelu je, že využívá komplexnější pohled výzkumníka, který vychází ze souboru více představ svých informátorů. Jeho úskalím je však právě tento aspekt: kategorizace úrovní odráží spíše konstruovaný či hegemonický způsob myšlení, avšak uvažování o jednotlivých úrovních je nejen situační, lišící se od jednotlivce k jednotlivci a od oblasti k oblasti, ale je také otázkou osobní volby.

Abychom uvedli konkrétní příklad, představme si dva podobně staré muže, kteří žijí na stejné ulici v jednom městě ve východním Maďarsku. Jeden z nich, který se celý život živí jako korytář, se považuje za korytáře, Beáše, Roma a Maďara, ale neodmítá ani označení Rumun. Jako dítě se nejprve učil beášsky, ve školce se naučil maďarsky a jak v beáštině, tak v maďarštině označuje svůj jazyk jako rumunštinu. V Rumunsku nikdy nebyl a k ostatním romským skupinám, které tvoří většinu místní komunity, se staví odtažitě a nedůvěřivě. Druhému muži, prodejci ryb, vyhovuje označení Rumun, v určitých situacích sice stále akceptuje etnonymum Beáš, ale už ne etnonyma Rom/Cikán nebo Maďar. Od dětství mluví jak beášsky, tak maďarsky, a v beáštině i v maďarštině označuje svůj jazyk jako rumunštinu. Pravidelně navštěvuje Transylvánii a vůči ostatním romským skupinám ve vesnici má značné výhrydy. Oba muži sami sebe i jeden druhého považují za příslušníky stejné skupiny, což potvrzují i jejich přátelé a vzdálení příbuzní.

Z lingvistického hlediska je ovšem největším problémem modelů sociální kategorizace to, že nezprostředkovávají jazykové informace nebo tak činí pouze nepřímě. Proto nejsou tyto modely příliš vhodné pro lingvistické zkoumání. Je třeba mít na paměti, že beáštinou, respektive desítkami variet tohoto jazyka – a je jich mnohem víc, než jednotlivých etnických podskupin Beášů – mluví lidé patřící do skupin, které se navzájem liší původem, životním stylem a identitou, a mnohdy zpochybňují validitu zastřešujících termínů. Nesmíme také zapomínat, že určité skupiny hovoří různými varietami daného jazyka a že se hranice těchto jazykových variet často překrývají s hranicemi etnickými, což však nutně nereflextuje zákonná praxe. Většina Beášů žijících na území Chorvatska a Maďarska se nepovažuje za Rumuny a za rumunský nepovažuje ani svůj jazyk. Proto jsou, stejně jako ostatní romské skupiny, zařazováni do kategorie národnostních menšin bez státní příslušnosti, do níž patří například Sámové, Velšané, Bretonci, Frísové, Galicijci, Baskové či Lužičtí Srbové (Rosenberg 2021b). Z lingvistického hlediska se ovšem nezdá, že by jazyková varieta, kterou hovoří, byla nějak vzdálenější těm varietám, jejichž mluvčí svůj jazyk označují právě jako rumunský.

Způsob, jakým jednotlivé skupiny používají glotonyma, je rovněž situační. Některé jazykové komunity preferují označení beáščina, jiné rumunština, ale všechny si uvědomují, že jejich varieta je blízce příbuzná s jazykem mluvčích z Rumunska, jakkoli je vzájemná srozumitelnost omezená. Výsledky mého výzkumu ukazují, že volba jedné z variant glotonym závisí v první řadě na geografické vzdálenosti dané komunity od Rumunska. Dále pak odráží jazykovou a sociální identitu komunity i jednotlivce. Každé glotonymum vymezuje jednu skupinu od druhé, ať už jím uživatelé chtějí vyjádřit cokoli, a zároveň skupinu asociovanou s glotonymem činí více homogenní, protože vede k zastření vnitřních rozdílů (Rosenberg 2018a).

2.2 Geografická distribuce, ethnonyma a glottonyma slovenských Beášů

Beášské komunity na Slovensku pravděpodobně netvoří více než 1 000 až 2 000 členů, a proto jsou akademiky považovány za tamní třetí a nejmenší skupinu Romů (srov. Agócs 2003: 41), vedle dvou hlavních skupin, do nichž patří mluvčí severocentrální a vlašské / olašské romštiny. První skupina Beášů přišla na Slovensko z východu přes Zakarpátí v poslední třetině 19. století. První osada, Dolný Les (maďarsky neoficiálně nazývaná *Butki erdő*), byla založena v lese u obce Budkovce na východním Slovensku a později se s více než 200 obyvateli stala největší beášskou komunitou v zemi. Další osady postupem času vznikaly v obcích Pavlovce, Podhorod', Podčičva, Kravany, Malá Stretava a další (Agócs 2003: 49). Stano (1965: 553) se domníval, že „migrační proud rumunských korytářů se omezoval téměř výhradně na východní Slovensko“. Z výpovědí mluvčích je dnes oproti tomu známo, že se některé rodiny usadily i na západním Slovensku, například v obcích Velký Ďur, Telince, Ratnovce, Hlohovec, Vráble a podobně, a v posledních desetiletích se jich ještě více přestěhovalo do měst jako jsou Košice, Bratislava nebo jejich aglomerace (např. Most pri Bratislave).

Pozdější skupina přišla na území dnešního západního Slovenska po první světové válce, pravděpodobně přes území dnešního Maďarska. Po svém příchodu se usazovali hlavně v oblasti západně od regionu Novohrad a dnes se nejpočetnější skupiny nacházejí v obci Čata u Želiezovců, některé rodiny žijí také v obcích Kamenín, Dolinka, Trebušovce a samozřejmě i v samotných Želiezovcích. Mnoho z nich se v poválečném období přestěhovalo do České republiky (např. do obce Židovice), kde se přestali věnovat výrobě koryt a nastoupili do práce v továrnách (Agócs 2003: 49).

Nejčastějšími názvy, jimiž východoslovenští Beášové označují sami sebe a svou skupinu, jsou Bajáš, Cigán nebo Korytár. Používají endoglotonymum *limba dă rumîn* „rumunský jazyk“, hovoří tedy *rumăńește* „rumunsky“. Ve slovenštině označují svůj jazyk také jako rumunský, zároveň ale poznamenávají, že jsou si vědomi toho, že se v několika důležitých aspektech liší od běžné hovorové rumunštiny, kterou slýchají, i od rumunštiny, kterou mluví jiní Romové (např. Gaboři). Beášské komunity na západním Slovensku pro sebe používají především výraz Bajáš a svou jazykovou varietu nazývají *limba dă băjaș* „beášský jazyk“. Mluví *băjașește* „beášsky“, ale ve slovenštině běžně říkají, že mluví rumunsky.

Pokud je znají, používají Beášové z východního Slovenska pro pojmenování členů původně sociálně odlišné skupiny žijící na západním Slovensku výraz Dunáši, zatímco ti ze západního Slovenska Beáše z východu označují vesměs negativním výrazem Goleci. V meziethnické komunikaci se však těmto pojmům vyhýbají, a nahrazují je maďarskými označeními *Dunamentiek* „ti od Dunaje“ (namísto Dunáši), nebo *Tiszahátiak* „ti zpoza Tisy“ (namísto Goleci). Východoslovenští Beáši však výraz Goleci (*guléc ~ golęc*) používají i pro označení jiných, nebeášských Romů a romských

skupin, případně pro Romy obecně, a ve svém jazyce používají paralelní výraz *gulecšće* ~ *golecšće*³ „cikánsky“ (romsky). To je důležité, protože to na jedné straně naznačuje, že tyto komunity rozlišují mezi Cikány a Romy, a pokud první termín považují za svůj, druhý nikoli. Na druhou stranu je třeba upozornit, že v Maďarsku se rovněž vyskytuje nejednoznačnost pojmu Goleci: Beáši v Tolenské a Novohradské župě, kterým ti, kdo žijí mezi Dunajem a Tisou a v oblasti Zátisi, říkají Dunáši „od Dunaje“, nazývají komunity žijící mezi Dunajem a Tisou a v oblasti Zátisi Gojeci, bez ohledu na to, že lidé, které takto označují, sami pro své pojmenování tento výraz nepoužívají. Podobně i na Slovensku jsou v některých oblastech jako Goleci označováni olašští Romové, někdy pouze Gáborští Romové, jindy naopak všechny romsky hovořící komunity. Pojmem Guleci jsou ale občas nazývány i všechny nebeášské romské komunity, dokonce i maďarsky hovořící Romové (známí také jako Romungři, Karpatští Romové, tedy původní mluvčí centrální romštiny).

Jak vyplývá z předchozích příkladů, rozmanitý systém endoetnonym a exoetnonym odhaluje heterogenní sociální a etnické vztahy, jejichž klíčovými prvky jsou identifikace a diferenciaci. Feischmidt (2010) definuje koncept etnicity jako vztah a s ním spojený strukturálně podstatný postoj, který „se realizuje v sociálních praktikách distancování a diferenciaci“. Jako nedílná součást sociálních vztahů vytváří podle něj koncept etnicity specifický systém rozdílů, jenž od sebe odlišuje ty, kteří jsou označeni určitou etnickou kategorií, od těch, kteří takto označováni nejsou a zároveň jsou považováni za homogenní skupinu. Vztah mezi oběma skupinami je navíc obvykle spojován se vztahem nadřazenosti a moci (Feischmidt 2010: 8–9). „Vědci na ‚etnické skupiny‘ dlouho pohlíželi jako na samozřejmé a neproblematické jevy, jako na společenství, která sdílejí určité kulturní dědictví a kulturní vzorce, nebo jako na taková, která jsou definována stejným postavením v boji o politickou moc či jiné zdroje“ (Feischmidt 2010: 12). Stejně jako jiné etnické skupiny však ani ty beášské neexistují a priori, ale jsou utvářeny dvěma způsoby: jednak „zevnitř“, tedy tím, že členové skupiny reprodukují její koncept a svou příslušnost k ní (např. *bájaš*, *cigan*), a jednak „zvenčí“, na základě snah okolí o jejich kategorizaci a třídění (např. *gulec*, *ardilën*, *munčan*) (Feischmidt 2010: 12).

2.3 Geografie a migrace

Za zhruba půlstoletí, které uplynulo od publikování prací o Beáších na Slovensku ze šedesátých a sedmdesátých let 20. století (např. Okrucký 1964, Stano 1965, Holíková 1977), se geografické rozmístění Beášů proměnilo. Přestěhovali se z dřívějších sídlišť, obvykle menších obcí s nízkou hustotou obyvatelstva, zpravidla do větších měst. Výjimkou je Dolný Les, osada tvořená jednou řadou domků

3 Někteří informátoři používají sloveso *golecšće* ve významu „lhát“.

obklopená topolovým lesem, táhnoucí se podél jedné silnice mezi Drahňovem a Stretavkou a administrativně spadající pod obec Budkovce. Kovalcsik (1994) popisuje svou osobní zkušenost z tohoto místa takto:

„Původně malá osada získala dnešní podobu v posledních desetiletích, kdy byly na místě několika kolib postaveny kamenné domy. Topolový les je nyní využíván jen zřídka. Zdejší obyvatelé zanechali výroby koryt a odešli pracovat do slovenských továren. Po politickém převratu se, podobně jako jejich krajané v rodné domovině, ocitli bez práce. Pokoušeli se uplatnit jako obchodníci a začali vyvážet slovenské zemědělské produkty na české trhy. Po rozdělení obou zemí se však jejich možnosti omezily, protože nezvládali platit vysoká cla. Ti, kteří toto řemeslo dosud nezapomněli, znovu začali vyrábět dřevěné nádoby: v prodeji jsou nyní krásně zdobené lžice, prkénka, válečky a mísy. Většina lidí se věnuje zahradničení, chovu hospodářských zvířat a rybolovu, a chystá se na lepší budoucnost.“

Když jsem je o dvacet let později navštívil poprvé a zeptal se jednoho místního muže na jazyk Beášů, odpověděl mi maďarsky, že beáštinou tu už nemluví ani lidé středního věku, natož pak mladí. Namísto toho zdůraznil důležitost vzdělání a s ním spojené změny životního stylu, která v rámci komunity vedla k jazykové výměně⁴:

M: „Úgy vót, hogy minket az öregek, nagyapám már nem akart taníttni, mert aszondta: *‘Ebből a keserves életből ne egyél, mer ebből én éltem eleget. Te erigy tanúni, legyen belőled szakma ember! Te ne tanúj tekenőköt csinálni!’ Na és ü nem engedte, hogy tanújam. Akarta, hogy tanújak ki, legyen belőlem valami ember. Mer ő semmire nem tanút ki, ő vút egy rendes obyčajný ember, és ő csak itt a tekenőköt csinálta, a fakanálokot csinálta. S járták árulni, és abból éltek.*”

M: „Víte, staří lidé, můj dědeček, nás už nechtěl učit, protože říkal: ‚Nevedte dál tenhle trpký život, protože já už jsem si ho užil dost. Běžte se učit nějakému řemeslu. Neučte se dělat koryta.‘ Tak mě nenechal, abych se to naučil. Chtěl, abych se vyučil řemeslu, abych se stal mužem. Protože on se nikdy ničemu neučil, byl to obyčejný člověk a vyráběl jenom koryta a dřevěné lžice. A chodili po okolí a prodávali je, a takhle žili.“

(Dolný Les, 2014)

S tím, jak se snižovala jejich ekonomická konkurenceschopnost a slábla poptávka po jejich výrobcích, opouštěli Beášové postupně své tradiční způsoby obživy. Výrobě koryt, vyřezávání dřevěných lžic a pletení košíků se dnes věnují jen zřídka:

⁴ Jak již bylo zmíněno, systém přepisu je zjednodušený, aby texty byly snadno čitelné. Co se týče respondentů, kvůli ochraně jejich identity jsou ženy označeny písmenem Ž, muži písmenem M. Výzkumník je označen jako RM – Matyas Rosenberg. Přepínání kódů je zaznamenáno kurzívou.

⁵ Výpůjčka ze slovenštiny užitá v maďarském projevu mluvčího.

RM: *Tu bǎjšicǎ ješć, nu?*

Ž: *Ej, no!*

RM: *Ješće aiše šiniwa, kare inkǎ faše tros?*

Ž: *Ale, bǎjaš, ale nu lukru momika dǎn ľemn akol aša, nu fak momika.*

RM: *Nime nu faše ma trosileľe d-ej mindre?*

Ž: *Nu, nime.*

RM: *În Maďarska šaďe qn vom, kare faše tros, furkulice ši lingurj...*

Ž: *Lingurka fak, ale tros mari nime nu faše kolo, nime. A nižšie kuma nime n-o faše d-aja, k-qr murid uže hej maj bǎtrǎň, še jera ľi akol ľi fǎšę. Uže kuma hej tǎňirj, jak-a mńew vom, uže nu.*

RM: *Dǎ še s-o dǎzvǎcatu-sǎ?*

Ž: *Kǎ aje-j mare lukru, a už ma kuma nu kumpǎrǎ, nu. Kǎ n-au baň, štic kum...*

RM: Vy jste Beáška, že?

Ž: Ano, samozřejmě!

RM: Je tu ještě někdo, kdo vyrábí koryta?

Ž: No, nějací Beáši tu jsou, ale ti už ze dřeva nic nevyrábějí.

RM: To už nikdo nevyrábí ta pěkná koryta?

Ž: Ne, nikdo.

RM: V Maďarsku je jeden muž, který vyrábí koryta, vidličky a lžice...

Ž: Lžice dělají, ale velká koryta už tam nikdo nevyrábí. A mladí lidé už vůbec ne, protože ti staří, kteří je tam vyráběli, už jsou mrtví. Mladí lidé, jako můj manžel, už to teď nedělají.

RM: Proč s tím přestali?

Ž: Protože je to těžká práce a už se to teď nevyplácí, ne. Nemají peníze, víte, jak to [je]...

(Podhorod', 2015)

Spolu s volbou jiných povolání se začali usazovat především v okolních městech, jako je Humenné, Trebišov, Sobrance nebo Bratislava. V posledních desetiletích se také otevřela možnost práce v zahraničí, kdy ti mobilnější Beášové odcházeli za zaměstnáním do Nizozemska, Anglie, Německa nebo České republiky, v tomto případě hlavně do měst v blízkosti slovenských hranic, jako je Frýdek-Místek, Ostrava nebo Havířov (Rosenberg 2017: 101).

Starší členové beášských komunit na Ukrajině si stále vybavují své dávné příbuzné z řad Beášů, kteří migrovali na západ, zatímco Beáši na východním Slovensku si již na svou vlastní migrační historii nepamatují. Obě skupiny na opačné straně hranic mezi sebou neudržují žádné kontakty, a to především z politických důvodů, mezi něž patří nízký počet hraničních přechodů, obtíže s překračováním hranic, vízová povinnost a podobně, a částečně i z geografických důvodů, vzhledem k tomu, že se podél slovensko-ukrajinské hranice rozkládají severovýchodní Karpaty. Na Slovensku sice několik respondentů mělo povědomí o beášské komunitě žijící na ukrajinské straně hranice, ovšem ani tito lidé neznali osobně nikoho konkrétního a nebyli si jisti, zda Beášové žijící ve vesnici pocházejí z druhé strany hranice. Zde uvádím opačný příklad:

RM: *Voj din Ukrajina ac viñit aise?*
Da nu voj, ale baba ta, o ðedu to...
kindva ðamult...?

Ž: *Jo nu štu. A me mama nu štu...*
tata... a lu mama tatä, a jo nu štu d-unä
jera, ale ðän Ruska. Ðäm Ukrajina jera.
Ale jo iž m-am näskut. Is!

RM: Přijeli jste sem z Ukrajiny?
Tedy ne vy, ale vaše babička nebo
dědeček... někdy v minulosti...?

Ž: To nevím. Nevím, moje matka...
můj otec... můj dědeček z matčiny
strany, nevím, odkud jsou, ale jsou
z Ruska. Byli z Ukrajiny. Ale já jsem
se narodila tady. Tady!

(Podhorod', 2015)

3 Jazyková situace

Většina Beášů na východním Slovensku již nemluví románskou jazykovou varietou, kterou hovořili jejich předkové, nemáme ani odhad o počtu zbývajících zdejších mluvčích tohoto jazyka. Ti, kteří mají určitou znalost rumunštiny uvádějí, že v každodenním životě používají téměř výhradně slovenštinu, lze je tedy označit za poslední mluvčí beáštiny. Značná část ve svých rodinách komunikuje (také) maďarsky, protože jejich předkové obývali oblasti, ve kterých žili mluvčí maďarštiny, maďarština ale není vzácností ani na jihozápadním Slovensku. Poblíž slovensko-ukrajinské hranice se projevuje také vliv rusínského jazyka, najdeme zde tedy i čtyřjazyčné rodiny, v nichž se běžně hovoří beášsky, slovensky, maďarsky a rusínsky. To má významný kontaktní vliv na beášské jazykové variety, jimiž tito lidé mluví. Osvojování beáštiny probíhá především na úrovni primární jazykové socializace, tedy v okruhu nejbližšího nebo širšího příbuzenstva a v ústní komunikaci. V oblastech, ve kterých dominuje jazyk (jazyky) většinové společnosti (např. ve školství, veřejném životě, médiích, vědě a podobně), nemají mluvčí beáštiny možnost uplatňovat vlastní jazyk, a proto se u nich nevyvinuly specializované jazykové registry. Tyto registry mluvčí při komunikaci v beáštině obvykle nahrazují slovní zásobou ze slovenštiny a v menší míře i z maďarštiny. Teprve v posledním desetiletí, s rozšířením sociálních médií, začali beáštinu spontánně zapisovat pomocí slovenské abecedy. V jejich jazykové varietě však dosud nebyly vydány žádné tištěné knihy a rumunskou abecedu neovládají.

4 Typické rysy jazykové variety beáštiny na východním Slovensku

Beáštinu můžeme definovat jako skupinu vysoce ohrožených konzervativních subvariet odvozených od konkrétních variet rumunského jazyka. Ve své doktorské práci, která významně přispěla k pochopení jazykového vývoje subvariet Rudarů a Beášů, připisuje Calotă (1995) jazykové zvláštnosti beášských subvariet oblastem, jako jsou jihozápadní Transylvánie, jihovýchodní Křišana a severovýchodní

Banát (více o nich viz Sikimić, Ašić 2008; o dialektních prvcích rumunštiny viz Coteanu 1961). Východoslovenští Beášové mluví rumunskými varietami z období před rumunskou jazykovou reformou, které jsou si navzájem velmi blízké a jasně odlišitelné od variet západoslovenských Beášů. Variety, jimiž se mluví na východním Slovensku, jsou také blízce příbuzné těm zakarpatským, ale mají několik společných rysů s východomaďarskými varietami. Oproti tomu variety, jimiž se mluví na západním Slovensku, jsou podobné sedmihradsko-banátským dialektům beáštiny, jimiž se mluví v Maďarsku, v Novohradské župě a hlavně v oblasti jižního Zadunají. Dialektologická kategorizace východoslovenských variet beáštiny zůstává budoucím úkolem lingvistiky, předběžné údaje nicméně naznačují, že tyto variety sdílejí řadu společných rysů s dialekty, kterými se hovoří v Sedmihradsku a Maramureši. Jedná se však o přechodové variety, jejichž původ tedy pravděpodobně sahá k několika dřívějším regionálním varietám rumunštiny.

4.1 Lexikální prvky

Mezi východoslovenskými varietami beáštiny a standardní rumunštinou existuje obrovské množství rozdílů, markantní jsou však zejména některé nářeční výrazy a slova s odlišným významem. Jako příklad lze uvést *gîndește* „chce“ (rum. *gândește* „myslí“, srov. rum. *vrea* „chce“), *grăjește* „mluví“ (rum. *vorbește*, regionální rum. *grăiește*), *înkâlzește sqrilî* „slunce svítí“ (rum. *bate soarele* ~ *soarele strălucește*, maď. arď. *arđe sqrilĕ*), *kătă* „vedle“ (rum. *lângă*, srov. rum. *către* „k“), *lurutește* „hraje na nástroj“ (rum. *cânta*, maď. arď. *să žqkă*), *žăndar* „policista“ (rum. *jandarm* „četník“, regionální rum. *jăndar* aj., srov. rum. *polițist* „policista“). Další prvky se shodují se standardní rumunštinou, ale liší se od ostatních variet beáštiny: *mulcămește* „děkuje“ (rum. *mulțumește*, ale maď. arď. *kisînește* „díky“ ~ *zișe să fije sănătos* „říká, že je zdravý“; užíváné při děkování), *găsește* „nachází“ (rum. *găsește*, maď. arď. *află* „nachází“), *pre* „velmi“ (rum. *prea* „příliš“, maď. arď. *ro* ~ *fărce* „velmi“). Má to i své kulturní implikace. Na rozdíl od jiných variet beáštiny jsou zde pro označení „manžela“ a „manželky“ užívány výrazy *bărbat* a *mujere*, zatímco výskyt slov *cigan* a *cigankă* ~ *căgankă* zde není v tomto významu doložen.

4.1.1 Přejímky ze slovanských jazyků

Slovenští Beášové používají mnoho slovenských přejímek, např. *popălnîk* „popelník“ (slk. *popolník*), *hribă* „houba“ (slk. *briby*), *mravec* „mravenec“ (slk. *mravec*), *kráľovná* „královna“ (slk. *kráľovná*), *stîină* „zeď“ (slk. *stena*), *zaclonă* „záclona“ (slk. *záclona*), *oblohă* „obloha“ (slk. *obloha*), *upratovačka* „uklízečka“ (slk. *upratovačka*), *biplată* „výplata“ (slk. *výplata*), *opravă* „servisní dílna“ (slk. *oprava*), *smed* „žizeň“ (slk. *smäd*), *ded* ~ *did* „děda“ (slk. *dedo*, srov. ukr. *dið did*), *med* „med“ (slk. *med*), *poștar* „pošťák“ (slk. *poštár*), *poștarka* „poštačka“ (slk. *poštárka*), *rudină* „rodina“ (slk. *rodina*),

citron „citrón“ (slk. *citrón*), *babä* „babička“ (slk. *baba*, srov. ukr. *баб(к)а* *bab(k)a*), *pavuk* „pavouk“ (slk. *pavúk*), *hladničká* „lednice“ (slk. *chladnička*), *nahlas* „nahlas“ (slk. *nahlas*), *krabica* „krabice“ (slk. *krabica*), *izbä* „pokoj“ (slk. *izba*), *advokatka* „advokátka“ (slk. *advokátka*), *vojnä* „válka“ (slk. *vojna*), *osä* „vosa“ (slk. *osa*), *kręzbä* „kresba“ (slk. *kresba*), *diamant* „diamant“ (slk. *diamant*), *napoj* „nápoj“ (slk. *nápoj*), *sovä* „sova“ (slk. *sova*). Tato slova zahrnují vysoký počet internacionalismů, např. *telefon* „telefon“ (slk. *telefón*), *univerzitä* „univerzita“ (slk. *univerzita*), *cigaretä* „cigareta“ (slk. *cigareta*), *legitimaciä* „legitimace“ (slk. *legitimácia*), *kancelarijä* „kancelár“ (slk. *kancelária*), *kino* „kino“ (slk. *kino*) a diskurzivní markery, např. *prave* „právě“ (slk. *právě*), *buď* „bud“ (slk. *bud'*), *abo* „nebo“ (slk. *abo*), *ale* „ale“ (slk. *ale*), *pręsnę* „přesně“ (slk. *presne*), *až* „až“ (slk. *až*), *a* „a“ (slk. *a*).

Z příkladů vyplývá, že ze slovenského repertoáru se do jazyka Beášů dostávají na prvním místě substantiva a na druhém spojky a příslovce. Používání slovenských sloves je méně časté, ale s příslušnou příponou *-ęšťę* lze adaptovat téměř všechna slovesa. Adjektiva jsou přejímána mnohem méně často, a pokud ano, většinou si zachovávají původní slovenský nominativní tvar (1a–1b).

- (1) a. hāl maj **stredný** kupil
CEL ADV prostřední, ADJ.SG.M chlapec
„prostřední chlapec“ (Podhorod', Slovensko)
- b. în **strednä** školä
PREP střední, ADJ.SG.F škola
„na střední škole“ (Podhorod', Slovensko)
- c. Jesk **zachřípnutý** šä n-am hlas.
být.1sg ochraptělý, ADJ.SG.M CONJ NEG=mít, 1sg hlas
„Jsem ochraptělý a nemám hlas.“ (Podčičva, Slovensko)

Terénní výzkum jasně ukázal, že mluvčí k pojmenování určitých věcí používají slovenské přejímky, ale během rozhovorů zaměřených na zkoumání jazyka a také na požádání jasně rozpoznávali a také i začali používat rumunské ekvivalenty, které jsem jim dříve nabídnul. Po krátké době si na zapomenutá slova sami vzpomněli a několikrát se opravili, takže se vyskytovaly variace v používání některých slov, např. *q skrobolit* „škrábat“ (slk. *škriabat*) ~ *q zgrijet, dīdinä* „vesnice“ (slk. *dedina*) ~ *sat, hudbä* „hudba“ (slk. *hudba*) ~ *käntik* „píseň“ (rum. *cântec*).

V jejich mluvě se objevují i rusínská slova: *užę* ~ *užęg* ~ *užęk* „už“ (rusín. *уже* *uže*), *ladičkä* „truhla“ (rusín. *ладичка* *ladička*), *sogriňa* „švagrová“ (rusín. *шовгрия* *šovgrinja*), *pčola* „včela“ (rusín. *пчола* *pčola*), mnohé lexémy ale nelze jednoznačně odlišit od slovenských přejímek, např. *kniškä* (srov. rusín. *книжка* *knižka* „kniha, knížka“, slk. *knižka* „knížka“).

4.1.2 Maďarské přejímky

V menší míře se v jejich varietách vyskytují i maďarské přejímky, ale některé z nich jsou odvozeny ze starších rumunských dialektů, např. *pălînkă* „pálenka“ (maď. *pálinka*), *žădov* „židovský“ (maď. *zsidó*), *hotar* „hranice“ (maď. *határ*), *musaj* „muset“ (maď. *muszáj*), *buđigăw* „dámské kalhotky“ (maď. *bugyogó*), *košťulește* „chutnat“ (maď. *kóstol*), *vušulêște* „žehlit“ (maď. *vasal*) (podrobněji o maďarských prvcích v rumunštině viz Tamás 1966). Některé přejímky však pocházejí z místních variet maďarštiny užívaných na jižním Slovensku, např. *vonot* „vlak“ (maď. *vonat*), *mindan* „stále“ (maď. *mindjárt*), *varoš* „město“ (maď. *város*), *ezeră* „tisíc“ (maď. *ezer*), *meg* „dokonce“ (maď. *még*), *de* „ale“ (maď. *de*), *korhaz* „nemocnice“ (maď. *kórház*), *igozan* „opravdu“ (maď. *igazán*), *lêčă* „lečo“ (maď. *lecsó*), *fol* „stěna, zeď“ (maď. *fal*).

V menší míře se vyskytují slova, která jsou ve slovenštině a maďarštině tvarově a významově téměř nebo zcela shodná. Většina z nich má společný etymologický základ. To na jedné straně znesnadňuje určení původu slova, na druhé straně se lexémy s podobnou formou mohou navzájem plést. Mluvíci pak střídají slova se stejným významem, ale rozdílným tvarem, a někdy tak vznikají hybridní formy. Tvary jako *rampă* „rampa“ (slk. *rampa*, maď. *rámpa*), *lekvar* „džem“ (slk. *lekvár*, maď. *lekvár*), se navzájem upevňují, vedle tvaru *pilulkă* „pilulka“ (slk. *pilulka*), *pirulă* „pilulka“ (<maď. *pirula*) zase existuje i tvar *pirulkă* téhož významu (Arató 2015c: 45). Podobnost mezi tvary *sumsid* „soused“ (maď. *szomszéd*) a *sused* „soused“ vyvolává v mluvčích nejistotu při jejich užívání, kterou umocňuje skutečnost, že podobný výraz existuje i v sedmihradských dialektech rumunštiny (regionální rum. *somsid* ~ *somsig* ~ *sâmsig* ~ *sumsăd*).

4.2 Fonologie

4.2.1 Souhlásky

Ve většině středoevropských variet beáštiny dochází k palatalizaci před hláskami *e* a *i* následujícím způsobem: *t* > *ć*, *d* > *ď*, *n* > *ń*, *l* > *ľ*, *č* > *š*, *g* > *ž* (výraznější rozdíl se vyskytuje v banátsko-munténských varietách neboli dialektech *munćan*). V řeči východoslovenských beášských komunit proběhla palatalizace neznělé alveolární okluzivy [t] z neznělé alveolopalatální afrikáty [tɕ] v neznělou palatální okluzivu [c]: *t* > *ť*, např. *šťaptă* „čeká“, *bitag* „nemocný“, *juťe* „rychle“. Výslovnost neznělé [e] a znělé [z] alveolopalatální frikativy vlivem slovenského fonetického kontextu neustále konverguje k neznělé [ʃ] a znělé [ʒ] postalveolární frikativě, např. *d-a šitî* „číst“ > *d-a šitî* (srov. rum. *a citi*), *ișe* „tady“ > *ișe* (srov. rum. *aice* [a]). Banátská opozice *r x ř*, která se v jihozadunajských varietách vyskytuje jen sporadicky, byla zaznamenána pouze v jednom slově a její existence je tedy prozatím sporná: *jeř* „včera“ (rum. *ieri*). Hláskový systém doplňuje neznělá velární frikativa [x], která

se vyskytuje v některých slovenských přejímkách, např. *hibă* „chyba“ (slk. *chyba*), *koňňe* ~ *kuňňe* „kuchyně“ (slk. *kuchyňa*), *kuhar* „kuchař“ (slk. *kuchár*). Dlouhé souhlásky se nevyskytují často, i když ve výjimečných případech se původně krátké souhlásky prodlužují, např. *ďuffe* „zápas“ (rum. *ghiuḑă* < maď. *gyufa*), *šeppe* „cibule“ (rum. *cepe*), *papperuš* „papír“ (srov. rum. *păpiruș*, maď. *papiros*, maď. arď. *píparos* a podobně).

U některých slov začínajících na *o* se vyskytuje protetické *v-/w-*, např. *vopt* „osm“, *vuĵtat* „zapomenutý“, *vor* „-krát“, *a wurbit* „osleplý“, *wolĵli* „pánve“, *vom* „člověk“, a to i v množném čísle posledně jmenovaného: *vqmiñ* ~ *vomiñ* „lidé“ (srov. rum. *om*_{sg} a *oameni*_{pl}). Hlásky [w] ~ [v] hrají roli při dierezi řady diftongů a triftongů, např. *skavăn* „židle“ (rum. *scaun*), *avtobus* „autobus“ (slk. *autobus*), *a mñew* „těžit“ (rum. *al meu*), *răw* „špatný“ (rum. *rău*), *šew* „prosím“ (rum. *cer*), *bew* „pít“ (rum. *beau*) a podobně. Původní triftong *-ouă-* je obvykle labializovaný, např. *dqvă* ~ *dovă* „dva“ (rum. *două*), ale někdy se zachovává, například *plquă* „prší“, labializovaný je i původní diftong *-ău-*, např. *Dumñizăw* „Bůh“. Hlásky [w] ~ [v] se vyskytují také epenteticky v hiátu, a to nejen uvnitř kmene, např. *jo am bătrănit* [ˈjowam bətrəˈniːt] „zestárnul jsem“, *vușule-o!* [vuʃuˈləwo] „vyžehli to!“

Na konci slova nebo na hranici morfémů dochází ke ztrátě znělosti některých okluziv: *g > k*, např. *tărk* „trh“ (rum. *tărg*), *mă rok* „prosím“ (rum. *mă rog*); *b > p*: např. *fjerp* „vařím“ (rum. *fierb*), *sărp* „Srb“ (rum. *sărb*); *d > t*, např. *plîngînt* „pláč“ (rum. *plângând*), *slobot* „volný“ (rum. *slobod*), ale také ve slovenských přejímkách, např. *sut* „soud“ (slk. *sud*). Oproti tomu dochází také k časté sonorizaci, která zasahuje určité okluzivy a frikativy: *t > d*, např. *am văzud* „viděl jsem“ (rum. *am văzut*); *k > g*, např. *trăjesg* „jsem naživu“ (rum. *trăiesc*), *mă dug* „jdu“ (rum. *mă duc*); *ș/s > ž/z*, např. *nițqdată* „nikdy“ (rum. *niciodată*), *križmă* „hospoda“ (regionální rum. *crășmă*), *hež važ* „tato telata“ (rum. *aceste vaci*). Po souhlásce nebývá koncové [i] slyšitelné, např. *flor* „květiny“ (rum. *flori*), *śasur* „hodiny“ (rum. *ceasuri*), *teľęvizorur* „televize“ (slk. *televízor*), *mujer* „ženy“ (rum. *muieri*), *vor* „-krát“ (rum. *ori*).

4.2.2 Samohlásky

Ve většině variet beáštiny, stejně jako v sedmihradských a banátských dialektech rumunštiny, jsou samohlásky vyslovovány více zavřeně než ve standardní rumunštině. U východoslovenských mluvčích je nápadná tendence k centralizované výslovnosti. Polozavřené samohlásky odpovídají středovým samohláskám, tj. [i] > [ə]: *măndru* „krásný“ (rum. *măndru*), *bătrân* „starý“ (rum. *bătrîn*), *săngur* „sám“ (rum. *sîngur*), *kăne* „pes“ (rum. *căine*), *vănăt* „modrý“ (rum. *vânăt*), *zălě* „dny“ (rum. *zile*) a zadním samohláskám, tj. [i] > [o]: *mocă* ~ *mîcă* „kočka“, *om* ~ *ăm* „v“ (rum. *în*) a [ə] > [o]: *primovară* „jaro“ (rum. *primăvară*), *koldură* „teplo“ (rum. *căldură*), *po* „na“ (*pă* < rum. *pe*). Zavřeným zadním samohláskám mohou odpovídat i středové samohlásky, tj. [u] > [o]: *poțem* „můžeme“

(rum. *putem*), *fromos* „krásný“ (rum. *frumos*), *d-a avoză* „slyšet“ (rum. *a auzi*). Zadním polootevřeným samohláskám někdy odpovídají střední samohlásky [ə] > [o]: *sănătosă* „zdravá“ (rum. *sănătoasă*), *sokră* „tchyně“ (rum. *soacră*), *imosă* „špinavá“ (rum. *imoasă*). Výslovnost slov končících na přední středové [e] se může pohybovat po celém spektru až po zavřenou hlásku [i], např. *mare* „velký“ (rum. *mare*), *zîse* „řící“ (rum. *zice*), *pădure* „les“ (rum. *pădure*), *fașe* „dělat“ (rum. *face*), *biîi* „dobře“ (rum. *bine*), *hundi* „kde“ (rum. *unde*). Zvláště zajímavá jsou slova *prababă/prădîd* „prababička/pradědeček“ (ukr. прабаб(к)а/прадід), kde [i] centralizuje dřívější zvuk [a] v předponě *pra-*, což způsobuje, že se používá ve dvojím tvaru.

Zadní středové samohlásky mohou odpovídat zavřeným, tj. [o] > [u]: *kuțec* „kotec“ (rum. *coteț*), přední středové samohlásky středovým, tj. [e] > [ə]: *jâl* „on“ (rum. *el*), *mijă* „mně“ (rum. *mie*), a zadní středové samohlásky polootevřeným samohláskám, tj. [o] > [ə]: *qlăcă* „trochu“. U běžné předložky *dă* (rum. *de*) je patrná tendence k otevírání [ə] > [a]: *da avur* „ze zlata“, *da haja* „kvůli“.

Ve slovenských přejímkách obsahujících hlásku [r:] se objevuje epentetická samohláska, např. *podprisenkur*_{PL} „podprsenky“ (slk. *podprsenky*), *omirvinkur* „drobek“ (slk. *omrvinka*). Naproti tomu dochází u jiných slov k elizi (s výraznou variabilitou), která se v jiných varietách beáštiny vyskytuje jen zřídka nebo vůbec, např. *am kumprat* ~ *am kumpărat* „koupil jsem“ (rum. *am cumpărat*), *kuma* ~ *kumă* „nyní“ (rum. *acuma*), *ša* ~ *așa* „tak“ (rum. *așa*), *omlo* ~ *umblu* „chodím“ (rum. *umblu*), *hălant* „jiny“ (rum. *celălalt*, maď. arď. *hălalant*), *kware* „nějak“ (rum. *oarecum*), - *t'*_{CL.ACC.2SG} „tě“ (rum. *te*), *șvare* „něco“ (rum. *oarece*).

Vzhledem k tomu, že některé diftongy byly redukovány na monoftongy, podobně jako je tomu v jiných varietách beáštiny, a některé ze zbývajících diftongů byly eliminovány vložním labiálního [w], vyskytuje se dvojhlásek poměrně málo, např. *jou* „já“ (rum. *eu*), *știu* „vím“ (rum. *știu*), *băut* „opilý“ (rum. *băut*). Je otázkou perspektivy, zda např. ve slovech *fierp* „vaříš“ (rum. *fierbi*), *dabje* „těžko, sotva“ (rum. *de-abia*) identifikujeme diftong, nebo aproximantu (klouzavý konsonant). Při shlučích souhlásek na začátku slova, přesněji na začátku slova před sykavkou, se vyskytuje protetické [ə], ačkoli jej nenacházíme v jiných varietách beáštiny, např. *ăskunde* „schovávání“ (rum. *ascunde*), a to i ve slovenských přejímkách, např. *ăsprava* „zpráva“ (slk. *správa*).

4.3 Morfologie

4.3.1 Podstatná jména

V řeči východoslovenských Beášů lze také pozorovat disimilaci koncového [e] v [i] a následnou asimilaci předposlední samohlásky (2a–2c). Tento jev se může vyskytovat i spolu s palatalizací, tedy v podobě shodné s východoslovenskou varietou beáštiny, a to v sedmihradsko-křišanských varietách, jimiž se hovoří ve středním a východním Maďarsku (2d), a také bez palatalizace, a to v banátsko-munténských varietách

(*muncán*) (2e), jimiž se hovoří v jižním Zadunají (srov. rum. *merele* „jablka“, *numele* „jméno/jména“, *greblele* „hrábě“, *soarele* „slunce“, dial. *socătele* „myši“) (Arató 2013: 50).

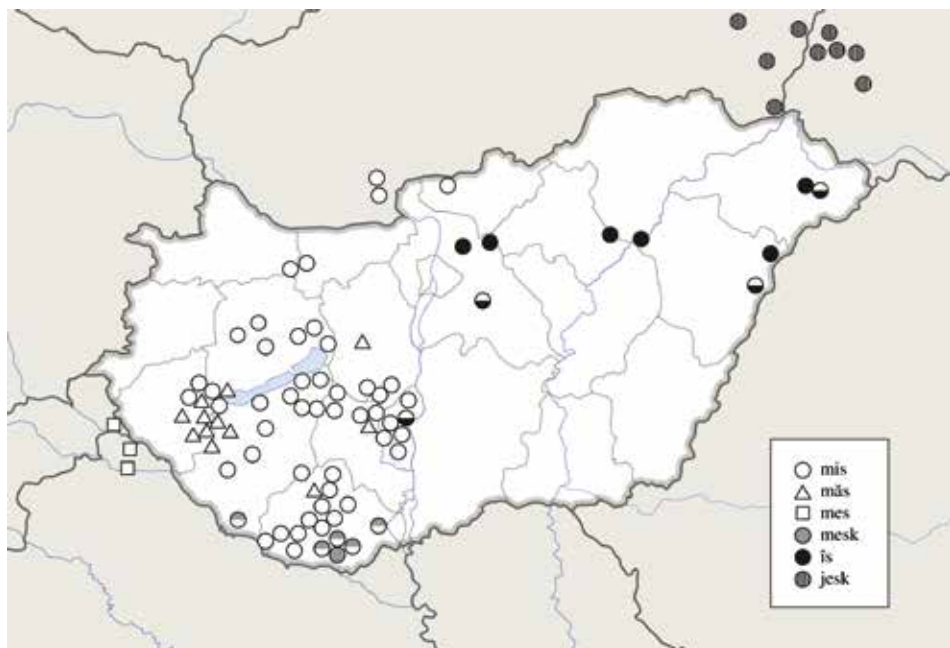
- (2) a. **Męriĭ**   ąj   kuľęze.
jablko, DEF.PL.N   AUX.FUT.1SG   sbírat, INF
„Budu sbírat jablka.“ (Podhorod', Slovensko)
- b. Să   zíkă   **numiĭ-i-š!**
AUX.CONJ   řící, CONJ   jméno, DEF.PL.N=CL.REFL.3SG
„Řekni nám své (vlastní) jméno.“ (Dolný Les, Slovensko)
- c. **Hrablii**   a   lăsat   lingă   uşă   kol   afar.
hrábě, DEF.PL.F   AUX.PP.3SG   nechat, PP   u, PREP   dveře   tam   venku
„[On] nechal hrábě venku u dveří.“ (Podčičva, Slovensko)
- d. Friže   **sarıĭi.**
svítit, 3SG   slunce, DEF.SG.M
„Slunce svítí.“ (Poroszló, Maďarsko)
- e. Nuj   akas   mîca,   cincugeşte   **şukicili.**
ne   doma   kočka, DEF   piştet, 3PL   myš, DEF.PL.N
„Kočka není doma, myši piští.“ (Barcs, Maďarsko)

Ve východoslovenské beáštině je běžné, že přejímky končící na *-ã*, *-o* a souhlásky získávají v množném čísle příponu *-ur*, např. *skriňã/skriňur* „skříň/skříně“, *pčolã/pčolur* „včela/včely“, *evro/evrur* „euro/eura“, *macko/mackur* „medvídek/medvědci“, *firm/firmur* „film/filmy“, což je jev, který se častěji vyskytuje u ukrajinských mluvčích beáštiny a v beášských varietách rozšířených v Maďarsku. Díky tomu je sufix množného čísla *-ur* produktivnější, což vysvětluje jeho častý výskyt u původních substantiv, např. *kasã/kãsur* „dům/domy“ (rum. *casã/case*, maď. arď. *kasã/kãs*), *bęserikã/bęserikur* „kostel/kostely“ (rum. *bisericã/biserici*, maď. arď. *biserikã/biseris*). Slovenské tvary singuláru a plurálu často narušují v beáštině již tak velmi heterogenní deklinaci, např. singulár *zv(j)eratã/zv(j)eratur* „zvíře/zvířata“ (slk. *zviera/zvieratã*) ukazuje na singularizaci původního tvaru množného čísla. Tvary jednotného a množného čísla *ukrajinec/ukrajincur* „Ukrajinec/Ukrajinci“ (slk. *Ukrajinec/Ukrajinci*) jsou pravděpodobně odvozeny samostatně ze slovenských tvarů pro singulár a plurál. Dominantním alomorfem ve slovenštině je však alomorf *Ukrajinc-*, který se používá ve všech tvarech kromě nominativu singuláru, a neomezuje se tak pouze na tvary množného čísla.

	Prézens		Imperfektum
	Prízvučné	Nepřízvučné	
1SG	<i>jesk</i>		<i>jeram</i>
2SG	<i>ješt'</i>		<i>jeraj</i>
3SG	<i>jěšte</i>	<i>ej ~ ěj</i>	<i>jera</i>
1PL	<i>ještem ~ jištem</i>		<i>jeram</i>
2PL	<i>ještec ~ jištec</i>		<i>jerac</i>
3PL	<i>jěšte</i>	<i>ās</i>	<i>jera</i>

Tabulka 1. Prézenní a imperfektní paradigma slovesa „být“ ve východoslovenské beáštině

Obrázek 1. Výskyt tvarů 1sg přítomného času (prézentu) beášského slovesa být (na základě dat z terénního výzkumu)

Podíváme-li se blíže na geografickou distribuci tvarů 1sg existenčního slovesa, ukážou nám data velmi heterogenní obraz (viz obrázek 1). Na východním Slovensku a v Zakarpátí se vyskytuje výhradně již zmíněný tvar *jesk*, ve východní polovině Maďarska ojediněle narazíme na tvar *īs*, zatímco v Zadunají převažuje tvar *mis* (občas se vyskytuje i tvar *mās*, a to nejčastěji při hranicích Zalské a Šomodské župy). U maďarsko-chorvatských hranic se objevuje tvar *mesk*, zatímco tvar *mes* je rozšířený hlavně v chorvatském Mezimuří a v menší míře i v Zámurském regionu Slovinska. Lze tedy konstatovat, že v západní polovině Maďarska a jižně od hranic je nejčastější formou *mis*, společně s několika dalšími tvary, zatímco na východním Slovensku a Zakarpátí se používá *jesk* (Rosenberg 2018b: 1093–1094; 2020b).

Příčestí minulé někdy u plusquamperfekt končí na *-u* (4a–4b), které se vyskytuje i ve staré rumunštině.

- (4) a. Akurat šaḍem   in motor, känd m-ej   **tímatu.**
 právě sedět, IMPERF.1SG PREP auto když CL.ACC.1SG=AUX.PP.2SG volat, PP
 „Seděl jsem v autě, když jsi volal.“ (Podhorod', Slovensko)

- b. Aje ȧr   **ahuzitu** meg ăm altu   sat.
 to, F.SG AUX.PP.3PL slyšet, PP ADV PREP druhý, DEF.M.SG vesnice
 „Bylo to slyšet až v druhé vesnici.“ (Podhorod', Slovensko)

Dativní a genitivní klitika se mohou vyskytovat jak před slovesem, tak po slovesu (5a–5c), ale někdy také v budoucím čase (5d).

- (5) a. **M-o**   **muškatu-mă**   osa.
 CL.ACC.1SG=AUX.PP.3SG bodnout, PP=CL.ACC.1SG vosa, DEF
 „Ta vosa mě bodla.“ (Podhorod', Slovensko)
- b. **S-a**   **kulkatu-să.**
 CL.REFL.ACC.3SG=AUX.PP.3SG spát, PP=CL.REFL.ACC.1SG
 „(On) usnul.“ (Podhorod', Slovensko)
- c. **Ț-om**   **datu-t'e**   pă   sut.
 CL.ACC.2SG=AUX.PP.2PL dát, PP=CL.ACC.2SG PREP soud
 „Nahlásili jsme vás u soudu.“ (Podhorod', Slovensko)
- d. **Ń-o-mmăna-ńe**   papperusi.
 CL.DAT.1PL=AUX.FUT.3SG=poslat, INF=CL.DAT.1PL papír, DEF
 „(On) nám pošle ty papíry.“ (Podhorod', Slovensko)

Protože akuzativní nebo dativní klitika předcházející pomocnému slovesu a následující po příčestí minulé vyjadřují beneficianta, je také následné (reduplikované) klitikon akuzativní, pokud pomocnému slovesu předchází klitikon dativní a sloveso je přechodné; i když to není běžný jev (6a). Jediný paralelní případ pochází z banátsko-muntenského dialektu (6b).

- (6) a. **Mi** s-o năskutu-**ńe** trij míc.
 CL.DAT.1SG CL.REFL.ACC.3SG=AUX.PP.3SG narozený, PP=CL.ACC.1PL tři kočka, PL
 „Tento rok jsme měli tři kočky.“ (Podhorod', Slovensko)
- b. **C-am** spusu-**te** vęřřu.
 CL.DAT.1SG=AUX.PP.1SG řící, PP=CL.ACC.2SG báseň, DEF
 „Řekl jsem ti tu báseň.“ (Barcs, Maďarsko)

4.3.3.1 Krátké a dlouhé infinitivy

V západoslovenských a maďarských varietách beáštiny se infinitiv používá k vyjádření budoucího času (7a) a podmiňovacího způsobu (7b); vyskytuje se po *pąće ~ pąte* „moci“ (7c), a méně často po *ścįje* „vědět“ (7d).

- (7) a. Meg trąjesk ři n-aj **muri.**
 ADV žít, 3SG CONJ NEG=AUX.FUT.1SG zemřít, INF
 „Jsem stále naživu a nezemřu.“ (Poroszló, Maďarsko)
- b. M-ar **trąbuji** maj dař suće va trij.
 CL.DAT.1SG=AUX.COND.3SG potřebovat, 3SG ADV dvě sto, PL CONJ tři
 „Potřebuji ještě dvě nebo tři stovky.“ (Kamenín, Slovensko)
- c. Să pątă **purnisî** grevola.
 AUX.CONJ moci, 3SG snášet, INF bolest, DEF.DIST.N.SG
 „Je schopen snášet bolest.“ (Alsószentmárton, Maďarsko)
- d. Kupilu lu somsedu ma řćįje **skriji** ři **umăra.**
 chlapec, DEF DAT soused, DEF ADV vědět, 3SG psát, INF CONJ číst, INF
 „Sousedův syn už umí číst a psát.“ (Tengelic, Maďarsko)

Mnohdy se však setkáváme i s častějším výskytem slovesa *pąće* ve spojení s konjunktivem (8).

- (8) **Pot** **să** **mă** **duk** la jej.
 moci, 1SG CONJ CL.REFL.ACC.1SG jít, 1SG PREP oni
 „Můžu jít k nim.“ (Poroszló, Maďarsko)

Ve východoslovenských a zakarpatských varietách se oproti tomu nad rámec budoucího času a podmiňovacího způsobu intenzivně a hojně užívá krátký infinitiv,

před nímž stojí stažený tvar *dă* a infinitivní pomocné sloveso *a*, což představuje konzervativismus zděděný ze staré rumunštiny (9a–9b).

- (9) a. *Śínevare* už ar *păte* *śevare* **d-a** **ziśe.**
 někdo už AUX.COND.3SG *moci*, INF něco AUX.INF říci, INF
 „Někdo by měl něco říci.“ (Dolný Les, Slovensko)
- b. *Kupilu* přę *gîndeşte* pă *gitară* **d-a** **žuka.**
 chlapec, DEF opravdu mít rád, 3SG PREP kytara AUX.INF hrát, INF
 „Ten chlapec opravdu rád hraje na kytaru.“ (Dolný Les, Slovensko)

Dlouhý infinitiv je ve varietách beáštiny obvykle velmi vzácný a většina mluvčích ho vůbec nepoužívá a většinou ho ani nezná (např. *tusare* „kašlat“). Naproti tomu ve východoslovenské beáštině je běžný a má stejnou funkci jako krátký infinitiv (např. *d-a tusă* „kašlat“), ale používá se o něco méně často (10a–10b).

- (10) a. **Kăntara** maj *bun-ej* **d-a** **să-nvăca.**
 zpívat, INF ADV dobrý=být, 3SG AUX.INF REFL=učit, INF
 „Zpívání je lepší než učení.“ (Podhorod', Slovensko)
- b. *Îc* avuză **d-a** **mę** **žorare.**
 AUX.FUT.2PL slyšet, INF PREP=GEN můj, F.SG svatba
 „O mojí svatbě se dozvíte.“ (Podčičva, Slovensko)
- c. *Hast* kasă **dă** **vinzară-j.**
 tento dům PREP prodat, INF=být.3SG
 „Tento dům je na prodej.“ (Podhorod', Slovensko)

V maďarských varietách beáštiny se ve větách stejného typu (11) vždy používá supinum, což je konstrukce *dă* + přičestí.

- (11) *Asta-j* apă **dă** **but.**
 toto=být, 3SG voda PREP pít, SUP
 „Toto je pitná voda.“ (Gerjen, Maďarsko)

4.3.4 Ukazovací zájmeno

Demonstrativní zájmena mohou být v hovorové i standardní rumunštině v prenominální i postnominální pozici, např. *dantela acela* „ta krajka“ a *acest clopoțel* „ten zvon“, ale ve většině beášských variet se používají jako klitika: *fisorusta*_{DEF.PROX.M.SG} „tento chlapec“ (< *fisoru*_{DEF.M.SG} + *ăsta*), *fataje*_{DEF.DIST.F.SG} „tato dívka“ (< *fata*_{DEF.F.SG} + (*h*)*aje*). Existují i příklady analytických konstrukcí, ty jsou však mnohem méně časté a většinou se vyskytují v kontrastivní pozici, např. *abeșeț vicej* „tato telata“, *ale pușt* „tyto pušky“. Naproti tomu se u východoslovenských mluvčích beáštiny ukazovací zájmena v postnominální pozici ani jako klitika nevyskytují, nacházejí se pouze v prenominální (12a–12c) a nezávislé pozici (12d–12e). Existují také určité rozdíly mezi jednotlivými formami, např. *ast* ~ *bast* ~ *bas* „toto“, *hist* ~ *abeșt* ~ *beș* „tyto“ a podobně.

- (12) a. **Aheșt**   **kărc**   akuma   l-ădus   poștarka.
tyto, F.PL   dopis, PL.F   ted'   je=přinést, PP   poštačka, DEF
„Poštačka právě přinesla tyto dopisy.“ (Dolný Les, Slovensko)

- b. Mije   ă   dat   **aha**   **bęre**,   vad'   văvă?
mně   AUX.PP   dát, PP   to, F   pivo   nebo   vám?
„Dal to pivo mně, nebo vám?“ (Dolný Les, Slovensko)

- c. As   bę   **ha**   **bęre**.
AUX.COND.1SG   pít, INF   tohle, DEF.PROX.F   pivo, DEF
„Tohle pivo bych vypil.“ (Podhorod', Slovensko)

- d. Nu   štu   **hasta**   d-a   zîși.
NEG   moci, 1SG   to, F.SG   AUX.INF   říci, INF
„To vám nemůžu říct.“ (Podhorod', Slovensko)

- e. Biňi   jesk,   da   **haja**   aj   duși   motoru.
dobře   být, 1SG   PREP   to, F.SG   AUX.FUT.1SG   vzít, INF   auto, DEF
„Je mi dobře, tak si vezmu auto.“ (Podhorod', Slovensko)

4.3.5 Přivlastňovací zájmeno, přivlastňovací adjektivum a adnominální přivlastňovací klitikon

Ve většině beášských variet rozlišujeme mezi strukturami sestávajícími z přivlastňovacího členu a přivlastňovacího přídavného jména, které se též označují jako přivlastňovací zájmena (13a), přivlastňovacím přídavným jménem

(13) a.   a   nostru   kupil
             GEN   náš, M.SG   dítě
             „naše dítě (náš chlapec)“ (Čata, Slovensko)

- c. kalu-c
kũň, DEF=CL.2 SG
„tvũj kũň“ (Čata, Slovensko)

(14) a.   a   mę   sorã
             GEN   má, F.SG   sestra
             „má sestra“ (Podčičva, Slovensko)

- Mátyás Rosenberg | Beášské jazykové variety na východním Slovensku | 55

- (15) bărbatu-m
manžel, DEF=CL.1SG
„můj manžel“ (Dolný Les, Slovensko)

4.3.6 Neurčité zájmeno

U neurčitých zájmen se často vyskytují sufixy *-vare* a *-va*. Jejich uplatnění je poměrně velmi variabilní s vysokou mírou elize, což jistě souvisí s jejich velmi četným používáním, např. *kumvare* „nějak“ (rum. *oarecum*), *undivare* ~ *undvare* ~ *hundvare* ~ *undva* „někde“ (rum. *oareunde*), *kindvare* „někdy“ (rum. *oarecând*), *ševare* ~ *švare* ~ *ševa* „něco“ (rum. *oarece*), *šinevare* „někdo“ (rum. *oarecine*), *kitťevare* „nějaký“ (rum. *oarecât*), srov. *kariva* ~ *kareva* „jeden z“ (rum. *careva*).

5. Shrnutí

Naše současné znalosti o beášských komunitách jsou poměrně omezené a závěry, k nimž výzkum dospěl v minulosti, jsou v důsledku rychlých společenských a jazykových změn již zastaralé. Je důležité, aby probíhalo další zkoumání sociálních ideologií Beášů. Jejich rozmanitý systém endo-etnonym a exoetnonym ukazuje na heterogenní sociální a etnické vztahy, je však také třeba mít na paměti, že Beáši, stejně jako jiná etnika, neexistují jako předem stanovená skupina, ale jsou neustále utvářeni tím, jak členové skupiny reprodukují obraz své skupiny a svou vlastní příslušnost k ní, a také snahami okolí o jejich kategorizaci.

Vzhledem k tomu, že na Slovensku neexistuje žádné institucionální vzdělávání zahrnující beáštinu, je možné se různé variety beášského jazyka naučit pouze v rámci lokálních společenství, a to prostřednictvím orální komunikace. Písemná forma se zatím nerozvinula, teprve v posledních 10–15 letech začali někteří lidé beáštinu zapisovat foneticky pomocí slovenské abecedy. Beášské jazykové variety na východním Slovensku jsou úzce příbuzné s varietami užívanými na Zakarpatí a jsou obohaceny mnoha slovanskými (slovenskými, rusínskými, případně ukrajinskými) a maďarskými prvky. Charakteristiky jejich jazykového systému je jasně odlišují od ostatních beášských jazykových variet. I v rámci tohoto systému se setkáváme s výraznou variabilitou, ale také s vysokou měrou starorumunského konzervativismu. Doposud nebyla, s výjimkou této studie, z beášských komunit na východním Slovensku k dispozici žádná jazyková data. Přestože tyto komunity z velké části přešly na místní majoritní jazyk (slovenštinu, maďarštinu) a nejmladší informátoři, kteří ještě hovoří beášsky, jsou přinejmenším středního věku, měl by být výzkum jejich jazykových variet důležitým tématem pro současnou romistiku a romanistiku.

Muž vyřezávající dřevěnou lžici, Podhorod', Slovensko, 2015 | Foto: Filip Lázár

System transkripce

Znak	IPA
a	[a]
ą	[ɑ]
ă	[ə]
b	[b]
č	[tʃ]
ć	[tɕ]
d	[d]
đ	[ʤ]
ę	[ɛ]
ẹ	[ɪ]
f	[f]
g	[g]
ğ	[dʒ]
h	[h]
ħ	[x]
i	[i]
î	[i]
j	[j]
k	[k]
l	[l]
l'	[ʎ]
m	[m]
n	[n]
ń	[ɲ]
o	[o]
p	[p]
r	[r]
rí	[rʲ]
š	[ʃ]
ś	[ɕ]
t	[t]
t'	[c]
u	[u]
v	[v]
w	[w]
ż	[ʒ]
ź	[ʑ]

Seznam použitých zkratk

dial.	nářeční
maď.	maďarština
maď. ard.	sedmihradsko-banátská beášťina (<i>Arđelan</i>), kterou se mluví v maďarském Zadunají
rum.	rumunština
rusín.	rusínština
slk.	slovenština
ukr.	ukrajinština

ACC	akuzativ
ADJ	přídavné jméno (adjektivum)
ADV	příslovce (adverbium)
AUX	pomocné (auxiliární) sloveso
CEL	samostatný určitý determinátor
CL	klitikon
COND	podmiňovací způsob (kondicionál)
CONJ	spojovací způsob (konjunktiv)
DAT	dativ
DEF	určitý
DIST	distální
F	ženský rod (femininum)
FUT	budoucí čas (futurum)
GEN	genitiv
IMPERF	imperfektum
INF	infinitiv
M	mužský rod (maskulinum)
N	střední rod (neutrum)
NEG	zápor
PL	množné číslo (plurál)
PP	příčestí minulé
PREP	předložka
PROX	proximální
REFL	reflexivní
SG	jednotné číslo (singulár)
SUP	supinum

Literatura

- Agócs, A. 2003. Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku. *Etnologické rozpravy* (2): 41–53.
- Arató, M. 2013. A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai. In: Arató, M., Cserti Csapó, T. (eds.). *Romológia „akkor és most” – romológusok második szakmai konferenciája (Konferenciakötet) (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 30.)*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wlislöcki Henrik Szakkollégium, 47–65.
- Arató, M. 2015a. *A dél-baranyai muncsán dialektus nyelvi rendszere* (diplomová práce). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Arató, M. 2015b. Beás nyelvjáráskutatás a Kárpát-medencében. In: Benő, A., Fazakas, E., Zsemlyei, B. (eds.). *Többynemiség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Cluj: Societatea, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 355–365.
- Arató, M. 2015c. Dialektológiai terepmunka Kelet-Szlovákia beás közösségeiben. In: Cserti, Csapó, T. (ed.). *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – tanulmánykötet (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 35.)*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 36–48.
- Calotă, I. 1995. *Rudarii din Oltenia: Studiu de dialectologie și de geografie lingvistică românească*. Craiova: Sibila.
- Coteanu, I. 1961. *Elemente de dialectologie a limbii române*. București: Editura Științifică.
- Erdős, K. 1958/1989. A magyarországi cigányság. In: Vekerdi, J. (ed.). *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: a Békés megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 42–56.
- Farkas, J. 2007. *Román nyelvtan*. Budapest: Palamart Kiadó.
- Feischmidt, M. 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt, M. (ed.). *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–29.
- Holicová, V. 1977. O korytárskej výrobe neďaleko Piešťan (v obci Ratnovce). *Národopisné aktuality*: 79–81.
- Kovalcsik, K. 1988. A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai. *Zenetudományi dolgozatok 1988*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Zenetudományi Intézet, 215–231.
- Kovalcsik, K. 1993. A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Barna, G. (ed.). *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó, 231–239.

- Kovalcsik, K. 1994. Beások a felvidéken. *Amaro Drom* (11): 24.
- N. Békefi, M. 2001. *A Magyarországi Teknővájó Cigányok*. (Romológiai Kutatóintézet Közleményei 4.) Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet.
- Okrucký, J. 1964. U majstrov sekery (o slovenských korytároch). *Umění a řemesla*: 191–196.
- Pană Dindelegan, G. (ed.). 2013. *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosenberg, M. 2017. Keletről nyugatra – Beás nyelvváltozatok Kelet-Szlovákiában. In: Gyói, R., Kocsis, Zs., Krizsai, F. (eds.). *Kérdések a Félúton műhelyéből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. Budapest: Kalota Művészeti Alapítvány, 99–114.
- Rosenberg, M. 2018a. Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos boyash de Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina*. (1–2): 99–117.
- Rosenberg, M. 2018b. Bánáti eredetű hibrid létigék a beás nyelvváltozatokban. In: Dombi, J., Farkas, J., Gúti, E. (eds.). *Asszimetrikus kommunikáció – asszimetrikus viszonyok. A XXVI. MANYE Kongresszus konferenciakötete*. Pécs: Szak Kiadó, 1087–1105.
- Rosenberg, M. 2020a. A közép- és kelet-magyarországi beások nyelvváltozatának néhány jellemzője. In: Magyarai, S., Bartha, K. (eds.). *Nyelvi közösségek – közösségi perspektívák*. Oradea: Partium, 83–92.
- Rosenberg, M. 2020b. A beás létige dialektális alakjai. In: Scheibl, Gy. (ed.). *LingDok 19. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 91–107.
- Rosenberg, M. 2021a. The Language of Boyash Communities in Central and Eastern Hungary. In: Sorescu-Marinković, A., Kahl, Th., Sikimić, B. (eds.). *Boyash Studies: Researching „Our People”*. Berlin: Frank & Timme Verlag, 229–260.
- Rosenberg, M. 2021b. La investigación y estandarización de los topónimos boyash en Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina* (2): 277–298.
- Sikimić, B., Ašić, T. (eds.) 2008. *The Romance Balkans*. Beograd: Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies).
- Sorescu Marinković, A. 2008a. To Be or Not to Be Romanian: Field Emotions among the Romanian Speaking Communities in Serbia. In: Marushiakova, E. (ed.). *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 55–66.
- Sorescu Marinković, A. 2008b. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje. In: Sikimić, B., Ašić, T. (eds.). *The Romance Balkans*. Beograd: Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 173–225.

- Stano, P. 1965. Korytárska výroba rumunsky hovoriacich Cigánov na východnom Slovensku. *Slovenský národopis* (4): 549–569.
- Tamás, L. 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

„Žeby sme si po smrť nechodili.“

Reflexie skúseností Rómov s praktikami inštitucionálneho systému zdravotnej starostlivosti

„Not to walk toward death.“

Reflections of the Roma's experiences with the practices of the institutional system of health care

Abstract

The paper presents the results of an applied health research in a segregated Romani community through which the author followed the Roma's attitudes and experiences with their using of the institutional health care system. From a methodological point of view it arises from the interviews with ten inhabitants of the Romani settlement located in a smaller district town in Eastern Slovakia. The results of the research confirmed that the attitude of the selected group of Roma toward the dominant public system of health care is embodied in their personal negative experiences with its using in the past. As a result of these experiences, the Roma highlighted and practiced in many cases personal health care in their home setting. This form of health care was often used as a parallel alternative to institutional practices, with the results of which they were not satisfied, and whose dysfunctionality consisted in the reflected inadequate attitude of doctors as well as in the ineffectiveness of the previous treatment provided within the institutional system of health care. In this sense, the attitude of the Roma was to a large extent reflected by their general perception of the quality of provided health care in the local hospital.

Key words

health of the Roma, institutional health care system, health behaviour, home care

Ako citovať

Ort-Mertlová, S. 2022. „Žeby sme si po smrť nechodili.“ Reflexie skúseností Rómov s praktikami inštitucionálneho systému zdravotnej starostlivosti. *Romano džaniben* 29 (2): 63–82.

¹ Sandra Ort-Mertlová pôsobí ako doktorandka v Ústave sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave. Venuje sa téme zdravia Rómov. E-mail: SandraOrtmertlova@gmail.com

Úvod

Predkladaný text predstavuje report z aplikovaného výskumu zdravia zameraného na postoje Rómov k dominantnému systému zdravotnej starostlivosti, v rámci ktorých sledovaná skupina Rómov z vybranej slovenskej osady v určitých prípadoch vyzdvihovala a uplatňovala v rámci zdravotného správania domácu starostlivosť. Tá bola v mnohých prípadoch uprednostňovaná práve v dôsledku negatívnych skúseností s využívaním inštitucionálnej starostlivosti. Cieľom textu je poukázať na negatívne osobné skúsenosti a pridružené aspekty ovplyvňujúce postoje Rómov k zdraviu, ktoré predstavovali paralelnú alternatívu k inštitucionálnym praktikám, s ktorých výsledkom neboli spokojní, a ktorých nefunkčnosť spočívala najmä v reflektovanom neadekvátnom prístupe lekárov, či neefektívnosti doterajšej liečby v inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti. Hlavný argument textu znie, že postoj Rómov zo sledovanej lokality k využívaniu inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti má základ v ich negatívnej skúsenosti, a nevychádza z kultúrneho či etnicky ukotveného vnútorného nastavenia, alebo primknutosti k ich vlastným tradíciám. Na postoj Rómov je v texte nazerané cez obcejší náhľad na kvalitu poskytovania inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti v danom regióne. V dialógu s doterajšími teoretickými východiskami sa pokúsim dokázať, že na rozhodnutia a postoje sledovanej skupiny Rómov vplývala kombinácia viacerých súbežne pôsobiacich faktorov a ich interpretácií, vplyvom ktorých bola domáca starostlivosť využívaná ako paralelná alternatíva k inštitucionálnym praktikám.

1 Východiská

1.1 Prehľad doterajších výskumov zdravia Rómov na Slovensku

Z údajov z rôznych doterajších výskumov reflektujúcich zdravotný stav Rómov na Slovensku (Gavurová et al. 2014; Kolarčík et al. 2009; Kurnienková et al. 2007; Madarasova Geckova et al. 2014; Paraličová, Jarčuška, Hudáčková 2015; Rimárová 2013; Švaro et al. 2013) je zrejmé, že v porovnaní s nerómskou časťou obyvateľstva čelia Rómovia na rovnakej škále oveľa väčším zdravotným problémom. Či už z hľadiska miery úmrtnosti, priemernej dĺžky dožitia, výskytu infekčných i neinfekčných ochorení, alebo vystavenia zdraviu škodlivým vplyvom: v každom z uvedených aspektov boli v kontexte zdravia u Rómov badateľné výrazné nerovnosti a horší zdravotný stav vo všetkých vymenovaných ohľadoch. Andrej Belák (2019) poukazuje v tejto súvislosti na to, že kvôli nedostatočnému systematickému sledovaniu tohto aspektu na našom území máme dôkazy o uvedených nerovnostiach prevažne iba z akademických štúdií a správ z mimovládnych organizácií. Hoci práve akademických štúdií v poslednej dobe pribúda, z tematického hľadiska sú skôr užšieho zamerania, sústreďujúce sa na špecifickejší okruh tém, napr. na konkrétne typy ochorení a s nimi súvisiace

faktory (Drazilova et al. 2018; Lovayová et al. 2013; Macejová et al. 2020; Sudzinova et al. 2015). Na rozdiel od nich, výskumy neziskových organizácií disponujú o niečo širšou škálou zamerania, a skúmajú skôr všeobecné determinanty zdravia v celom regióne (Belák 2019).

V snahe identifikovať príčinu vzniku a pretrvávania daných nerovností bolo na túto tému publikovaných viacero textov. Z nich je zrejmé, že táto skutočnosť dokázateľne súvisí nielen s ich materiálnymi a životnými podmienkami, v ktorých žijú (Filadelfiová, Gerbery, Škobla 2007; Filčák, Škobla, Dokupilová 2020; Madarasova Geckova et al. 2014), ale aj s horším prístupom k zdravotnej starostlivosti (Bobaková et al. 2015), najmä ak ide aj o geograficky segregované komunity, pre ktoré rozhodnutie navštíviť lekára znamená zväžiť nepomerne širšiu radu faktorov, ako u nerómskej časti obyvateľstva (výdavky na lieky, poplatky za dopravu k lekárovi, apod.).

Odporozovaným dôsledkom týchto aspektov, vrátane vplyvu segregácie, bolo tiež zistenie, že viacerí Rómovia navštevovali lekára až vo vážnejšom zdravotnom stave, a s jednotlivými prejavmi ochorení sa snažili najprv svojpomocne poradiť sami (Gavurová et al. 2014; Popper et al. 2009). Podľa Andreja Beláka (2015a) toto zistenie zároveň priamoúmerne súviselo so sociálnym postavením danej domácnosti. Čím nižšou úrovňou dotýčná domácnosť disponovala, tým viac návštevu lekára odďaľovala s odôvodnením, že majú málo peňazí, prípadne, že nemajú dostatočné schopnosti veci vybaviť (Belák 2018, 2019). O vysvetlenie toho, prečo sa to tak deje, sa dosiaľ pokúšalo viacero výskumníkov z rôznych vedných odborov.

1.2 Kontextuálne východiská:

Operacionalizácia základných pojmov a kategórií

Najmä s ohľadom na vyvstávajúcu argumentáciu celého textu, v ktorom mám za cieľ doložiť, že v postoji sledovanej skupiny Rómov zohrali kultúrne aspekty oveľa marginálnejšiu úlohu než negatívne skúsenosti Rómov s inštitucionálnou starostlivosťou, považujem za vhodné začať najprv s predstavením pojmu kultúry ako takej. Nakoľko samotný koncept kultúry má v spoločenských vedách rôzne definície, a aj v rámci samotnej vednej disciplíny antropológie pod ňou každý výskumník rozumie niečo iné, rovnako považujem za dôležité uviesť kontext, v ktorom som s týmto konceptom vo svojom výskume narábala ja.

Na rozdiel od tej „statickej“ kultúry, ktorú popísala Horváthová (1964), som v uchopení tohto pojmu vo svojom výskume upustila od bežne zaužívaných antropológických definícií odvodených v menšej alebo väčšej miere od definície podľa Tylora, ktorý ju definoval ako „komplexný celok zahrňujúci poznanie, vieru, umenie, právo, morálku, zvyky a všetky ostatné schopnosti a obyčaje, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti“ (Tylor 1871: 1 in Valentine 1969). Namiesto

toho som si osvojila uchopenie konceptu kultúry cez jeho nazeranie a dôraz na dynamickejší rozmer, podľa ktorého možno kultúru definovať ako „zdieľaný súbor hodnôt, ideí, konceptov a pravidiel správania, ktoré sociálnej skupine umožňujú fungovať a udržiavať sa“ (Hudelson 2004: 345). V tomto zmysle je kultúra chápaná ako dynamická a vyvíjajúca sa sociálne konštruovaná realita, ktorá existuje v myšliach členov sociálnej skupiny (Hudelson 2004). A ako Hudelson (2004) správne poznamenáva, obzvlášť v medicínskej antropológii, ktorá sa zaoberá úlohou kultúry v zdravotnej starostlivosti, býva v niektorých článkoch (Davies, Nutley, Mannion 2000) poukazované na organizačný aspekt kultúry ako na dôležitý faktor súvisiaci s kvalitou starostlivosti (Hudelson 2004).

V súlade s touto definíciou sa mnoho súčasných antropológov a výskumníkov i z iných odborov pridalo k tejto definícii a kládlo dôraz aj na iné aspekty alebo vlastnosti kultúry, ktoré považovali za dôležité, v závislosti od toho, na čo sa v svojich výskumoch zameriavali. V ponímaní Andreja Beláka tak napríklad kultúra úzko súvisí s utváraním identity, pričom veľkú úlohu zohrávajú tzv. kultúrne antagonistické ideológie. V rámci nich sú predstavy o nerómskom spôsobe života chápané ako zdroj negatívnej inšpirácie, v dôsledku čoho sú kľúčové aspekty toho „dobrého (rómskeho) života“ častokrát odvodzované v cielenom protiklade k spôsobom Nerómov (Belák 2015b: 194). Belák ďalej vysvetľuje, že podľa týchto ideológií považujú Rómovia vonkajšie (nerómske) normy za príliš nevhodné pre seba, v dôsledku čoho sa Rómovia samotní v rámci svojich kultúrnych preferencií obávajú, že ak by sa svojím spôsobom života príliš priblížili vonkajším štandardom, riskovali by stratu akejsi „prirodzenej rómskej identity“, v zmysle uznávaného statusu „naozajstného“ Róma v komunite, v dôsledku čoho sa od nich niekedy snažia vedome udržať odstup (Belák 2015b).

Tým v podstate Belák nadviazal na argument o chápaní kultúrnej identity Rómov podľa Michaela Stewarta (1997), ktorý vystaval na základe svojho výskumu olašských Rómov v Maďarsku. Vysvetľuje, že Rómovia svoju pozíciu v nerómskom svete chápu cez vytváranie svojho alternatívneho a autonómneho priestoru vo vzťahu k dominantnej kultúre „gadžov“ (Stewart 1997).

V kontexte môjho výskumu sa otázka identity prejavovala najmä v interakcii Rómov s miestnymi majoritnými zdravotníkmi. Nakoľko mnohí z týchto pracovníkov si obvykle nie sú vedomí toho, že Rómovia si svoje kultúrne hodnoty, založené na vymedzení sa voči okolitému svetu, utvárajú práve ich vzájomným kontaktom s majoritou, ktorá si ich správanie bežne interpretuje cez stereotypy a predsudky, dochádza ku ich vzájomným slovným konfliktom, zatiaľ čo dištinktivná identita Rómov sa tým viac ďalej upevňuje, utvrdzuje a reprodukuje. Rómovia sa tak opakovane stretávajú zo strany zdravotníkov s nepochopením, prípadne s pocitom, že lekári nesledujú ich skutočné potreby a záujmy. Miesto toho sa z ich pohľadu orientujú iba na zisk z predpisovania liekov. A naopak, zdravotníci zotrávajú v presvedčení, že sú Rómovia vo svojom prístupe

nezodpovední, pretože nedodržiavajú ich rady, a potom zo zlého zdravotného stavu obviňujú doktorov (Coe, Čvorović 2017: 417). V dôsledku toho pokračujú vo svojich podštandardných medicínskych praktikách voči nim (Belák 2019). Tie sa podľa Beláka (2019) najčastejšie prejavovali v ich zníženej dôslednosti alebo kvalite poskytovaných služieb zdravotnej starostlivosti, ako aj v ich celkovom rezervovanom prístupe voči nim.

Antropológovia Hajioff a McKee (2000) poukazujú na to, že práve takéto typy konfliktov môžu niektorých obyvateľov komunít primäť k tomu, aby v prípade rozhodovania týkajúceho sa voľby konkrétnych medicínskych praktík začali do budúcnosti uprednostňovať názory komunity, a tzv. komunitou uzatvorený konsenzus (Hajioff, McKee 2000).

V poslednej dobe však existuje čoraz viac relevantných vedeckých dôkazov o tom, že práve takto vznikajúce mnohopočetné osobné negatívne skúsenosti Rómov s prístupom zdravotníkov prispievajú k ich celkovému odmietavému postoju k medicínskym štandardom, zaužívaných v majorite (Janevic et al. 2011, 2015; Kolarčík et al. 2015; Belák 2019). Andrej Belák (2019) poukazuje v tejto súvislosti na to, že v mnohých súčasných slovenských zariadeniach dodnes pretrvávajú na organizačnej úrovni isté rasistické predstavy, podľa ktorých sa od Rómov jednoducho nedá očakávať, že budú schopní venovať svojmu zdraviu dlhodobú pozornosť, pretože na to z biologického hľadiska nemajú vybudovanú kapacitu (Belák 2019). Ako vyplýva z jeho štúdie, niektorí zdravotníci považovali Rómov za príliš náročných, zvláštnych, nezmeniteľných ľudí, a služby zdravotnej starostlivosti poskytované týmto Rómom boli z ich strany považované za istý druh nespravodlivého záväzku voči nim. Belák (2019: 110) píše, že viacerí zdravotníci poukazovali vo svojich výpovediach na deklarované problémy v komunikácii, bezpečnostné aspekty, extrémne prejavy emócií či nedostatok rešpektu. A hoci väčšina z nich si pripúšťala, že vyššie vymenované vlastnosti sa vzťahovali iba na malú časť segregovaných Rómov, a s rovnakým typom problémov sa vo svojej praxi stretávali aj u ľudí bez domova či pod vplyvom návykových látok, napriek tomu si vyššie vymenované stereotypy u Rómov spájali predovšetkým s ich etnicitou, a svoje diskriminačné praktiky sa snažili ospravedlňovať vlastnými negatívnymi skúsenosťami s „problémovými rómskymi pacientmi“ (Belák 2019: 104).

Belák však zároveň upozorňuje na to, že na samotnom rasizme (ktorý je podľa neho hlavnou hnacou silou ovplyvňujúcou u Rómov využívanie zdravotnej starostlivosti) sa v rôznej miere podieľa okrem majority aj samotná lokálna rómska komunita. Vysvetľuje, že mnohé z týchto vylučujúcich ideológií si Rómovia prostredníctvom socializácie sami internalizujú ako súčasť ich kultúrnej identity, v dôsledku čoho o sebe tieto predstavy sami zdieľajú (Belák 2019).

Vychádzajúc z Belákovej argumentácie o fungovaní takéhoto mechanizmu v zdieľaní rómskych a nerómskych ideológií sa v svojom texte pokúsim vysvetliť, prečo a v akých situáciách využívali Rómovia z danej východoslovenskej rómskej

osady starostlivosť v domácom prostredí, a v akých ohľadoch sa pre nich javí byť takáto starostlivosť výhodnejšia. Ako signifikantné sa pritom ukázali byť práve osobné negatívne skúsenosti Rómov s doposiaľ poskytovanou starostlivosťou zo strany majoritných zdravotníkov, a zároveň Rómami deklarovaná úspešnosť nimi praktizovanej svojpomocnej starostlivosti venovanej jednotlivým zdravotným problémom v minulosti. V nasledujúcej časti popíšem, akými metódami som v rámci výskumu postupovala, aký typ dát som k nemu zbierala a akým spôsobom som výsledné dáta následne analyzovala.

1.3 Výskumný dizajn

Vo svojom výskume som vychádzala najmä z opakovaných pološtrukturovaných rozhovorov s obyvateľmi konkrétnej rómskej komunity, ktorí boli vo veku 20 až 44 rokov. Pre potreby tohto textu boli za účelom argumentácie a interpretácie rozhovorov použité výpovede celkom desiatich ľudí, pochádzajúcich z jednej komunity, išlo o 1 muža a 9 žien. Vzhľadom na opakovanosť, a najmä neformálnosť niektorých typov rozhovorov, sa ich celkový počet nedá presne určiť, okrem iného taktiež preto, že z rovnakého dôvodu neboli všetky rozhovory nahrávané a zaznamenávané na diktafón. Z niektorých z nich boli záznamy vyhotovované iba vo forme dodatočných poznámok zhrňujúcich z obsahového hľadiska podstatu informácie, a tie boli následne priradované k výpovedi daného informátora z predchádzajúceho rozhovoru s ním, ktoré týmto spôsobom dopĺňali. Takisto, keďže sa väčšina rozhovorov s jednotlivými informátormi odohrávala aj za prítomnosti iných osôb, ktoré do rozhovoru priebežne v rôznej miere vstupovali a výpovede svojich príbuzných často dopĺňali či upresňovali, bol dôraz kladený vždy na konkrétneho informátora-jednotlivca, a výpovede ostatných ľudí (pokiaľ s nimi nebol robený samostatný rozhovor zvlášť) tak do celkového počtu oslovených informátorov zarátané neboli. Dá sa preto povedať, že dáta, z ktorých v tomto texte vychádzam, pochádzajú z rozhovorov s desiatimi obyvateľmi danej osady.

Títo obyvatelia tvorili komunitu žijúcu v sociálne vylúčenej rómskej lokalite na východnom Slovensku, nachádzajúcej sa v jednom menšom okresnom meste v prešovskom kraji. Tento región predstavuje vzhľadom na jeho geografickú polohu v rámci Slovenska značnú perifériu, v rámci ktorej je v porovnaní so zvyškom územia marginalizovaný najmä absenciou pracovných príležitostí a s nimi súvisiacimi demografickými zmenami, ako napríklad odchodom mladších obyvateľov za prácou do iných miest, a podobne. V porovnaní s ostatnými časťami Slovenska tak sledovaná lokalita disponuje pomerne vysokou mierou nezamestnanosti.

Kľúčovú rolu vo výbere výskumnej lokality mali predovšetkým moje predchádzajúce návštevy v danej lokalite, ktoré som absolvovala počas predošlých rokov štúdia. V tomto zmysle som sa rozhodla stavať na vopred vybudovaných

vzájomných vzťahoch s obyvateľmi danej komunity, ktoré som si medzičasom vytvorila. V čase, keď som svoj výskum robila, v nej žilo asi 300 obyvateľov.

Z hľadiska vzdelanostnej úrovne mala staršia generácia obyvateľov ukončenú základnú školu a mladšia časť obyvateľstva (cca do veku 25 rokov) mala ukončené stredoškolské vzdelanie. Deklarovaným zdrojom príjmu boli vo väčšine domácností práce mužov, ktorí chodili na príležitostné „fušky“ do neďalekého drevospracujúceho podniku, prípadne využívali krátkodobé pracovné príležitosti v zahraničí. Všetky oslovené ženy boli v čase výskumu nezamestnané, poberali dávky v hmotnej núdzi, poniektoré sa pravidelne zúčastňovali vykonávania aktivačných prác. Ekonomickú situáciu mojich informátorov zároveň odrážala aj zhruba rovnaká vybavenosť domácností, ktorej homogenitu trochu narúšali len značne chudobnejšie domácnosti informátorov žijúcich v zadnej časti osady, v nelegálne pristavaných dreveniciach. Tí žili dlhodobo bez elektriny, v malých a zatekajúcich miestnostiach. Spomedzi všetkých obyvateľov sa od začiatku môjho výskumu naskytla jednej rodine s dvoma deťmi príležitosť sa medzičasom (medzi dvoma samostatnými fázami výskumu vykonanými s odstupom asi šiestich mesiacov) z osady odsťahovať do prenajatého bytu v blízkosti centra mesta, medzi majoritu.

Kľúčová fáza výskumu prebiehala v období júl - august 2018, a po jej absolvovaní som sa do lokality v priebehu niekoľkých nasledujúcich mesiacov vrátila získať ďalšie doplnujúce dáta.

Z tematického hľadiska boli rozhovory zamerané na osobné skúsenosti Rómov s doposiaľ prekonanými ochoreniami a s nimi zvolenou liečbou, a v prípade využitia niektorých zo služieb zdravotnej starostlivosti aj na prístup zdravotníkov voči nim. V každom rozhovore som sa zároveň zameriavala aj na niektoré osobné presvedčenia týkajúce sa príčiny vzniku konkrétnych ochorení alebo dôležitosti zdravia, ako aj na ich subjektívne zdôvodnenie konkrétneho zdravotného správania, resp. aplikovania konkrétnych medicínskych praktík. V tomto zmysle ma zaujímalo, aké faktory zvažovali oslovení informátori počas rozhodovania využiť niektoré zo služieb zdravotnej starostlivosti, a čo ich napokon priviedlo k tomu, aby sa v rámci svojho zdravotného správania rozhodli zaujať k danému ochoreniu práve nimi zvolený prístup. Výsledné dáta mali podobu prepisov audio-nahrávok daných rozhovorov, ako aj písomných terénnych poznámok zo záznamov zúčastneného pozorovania. Jednotlivé prepisy rozhovorov boli následne analyzované metódou kvalitatívnej obsahovej analýzy, zahrňujúcou viacúrovňový proces kódovania. Systematicky som tak dáta podrobila trom typom kódovania: otvorenému, axiálnemu a selektívnemu, v rámci ktorých som sa cez jednotlivé tematické kategórie dopracovala ku skonštruovaniu jednej centrálnej „kostry príbehu“, orientovanej na základe princípov ukotvenej teórie (Corbinová, Strauss 1999).

2 Preferencie v zdravotnej starostlivosti v priebehu života

Ako vyplynulo z výpovedí viacerých informátorov, ich súčasná tendencia uprednostňovať v prístupe k niektorým typom ochorení domácu starostlivosť sa v rámci individuálnej adaptácie v priebehu života rôzne menila. Ich postoj naberal určitú dynamiku a vyformoval sa postupne, pričom najväčšiu zmenu bolo badať najmä v prípade dlhodobých a chronických ochorení.

Väčšina informátorov totiž v rozhovoroch tvrdila, že sa vo svojom prístupe snažila dodržiavať bežné medicínske štandardy takmer pri všetkých doposiaľ prekonaných ochoreniach, no časť z nich vo svojich výpovediach zároveň sama reflektovala vo svojom postoji určitú zmenu, v rámci ktorej tak od dodržiavania týchto štandardov z rôznych dôvodov upustila. Iní sa síce na deklaratívnej úrovni rozhovorov údajne snažili týchto štandardov pridržovať aj naďalej, no veľkú úlohu v ich rozhodovaní aj do budúcnosti zohrávalo to, k akému lekárovi, prípadne do akého zdravotného strediska, by mali s konkrétnym typom ochorenia ísť. Rozdiely pritom robili hlavne v závislosti od toho, aké skúsenosti mali informátori s doterajším prístupom lekárov v konkrétnom zdravotnom zariadení, a nakoľko vyhodnotili liečebný postup v danom zariadení ako efektívny.

2.1 Negatívne skúsenosti v hlavnej úlohe: Povešť a subjektívne vnímanie kvality poskytovanej zdravotnej starostlivosti v miestnej nemocnici

Veľkým špecifickým problémom danej lokality bola vo všeobecnosti veľmi zlá povesť miestnej nemocnice, na ktorú podľa slov viacerých Rómov „nadávali“ aj viacerí nerómski obyvatelia mesta. Konkrétne aspekty kritiky z pohľadu mojich informátorov sa vzťahovali zväčša na samotný prístup a neadekvátnu kvalifikáciu daných lekárov: či už v podobe nedostatočne vyškolených sestričiek, nesprávnej alebo neskorej diagnostiky ochorení, brania úplatkov, nedostatočnej pozornosti venovanej pacientom v nemocnici, ale aj častej zmeny lekárskeho stanoviska ohľadne informácií o zdravotnom stave, či ignorovania jednotlivých žiadostí o pomoc. Zároveň však informátori vo veľkom kritizovali aj prístup pohotovostných záchranárov z miestnej rýchlej zdravotnej služby, ktorých si v prípade potreby volali prostredníctvom tiesňovej linky priamo ku sebe domov. V tomto prípade sa ich kritika vzťahovala na neskoré príchody sanitky, verbálne sťažnosti lekárov na časté výjazdy do danej lokality, sprevádzajúce nepríjemné reči alebo komentáre záchranárov, a podobne.

„Lebo je starý človek, tak musí ju dačo bolieť. Ale tak keď ju bolí, volá tú sanitku. A jak ona volá doktorov, oni sa ešte sťažujú, že tu chodia. Lebo jej nebolo dobre, že ju srdce bolí. No, ta zavolala raz. No potom ju to lapilo

večer. Tak naspäť jej volali sanitku, ne? Cudzie Cigáni. A ona taká je, že ona nebiruje chodiť. Ona už tak zomrie. Ta tak je. A keď sú také, tak aspoň dám dajaký vozík, abo čo, ne? Nedali. „Doneste ju.“

„A oni ešte povedia: ‚Ona neni chorá, ona potrebuje chlapa.‘ Dneska vám povie doktor to? Povie on to dneska dakde lekár, že ona neni chorá? Lebo potrebuje ešte chlapa? Taká stará potrebuje chlapa? Veď ona ledva chodí. A ne ešte chlapa. On dokáže to povedať. Už to povedal trikrát. ‚Nájdite jej chlapa, dajte jej chlapa, a bude zdravá.‘ Je to normálne? Ta oni musia byť iba...“

Na citovanej výpovedi informátorky je jasne badateľné najmä vnímanie arogantného prístupu a neprijemných rečí zo strany pohotovostných záchranárov, čo v danom prípade vyznelo ako obhajoba dotyčnej staršej ženy k avizovaným sťažnostiam lekárov na časté výjazdy do ich lokality.

Inokedy sa popisované situácie dokladujúce nepozornosť lekárov vzťahovali na zhoršenie stavu informátorky (k interpretácii ktorej napokon odkazuje aj názov tohoto textu) po tom, ako ju previezli do nemocnice. Išlo o staršiu ženu, ktorú sanitka odviezla do nemocnice s ťažkosťami spojenými s vysokým krvným tlakom a ktorá utrpela v dôsledku pádu z nemocničnej postele mozgovú porážku, následkom čoho neskôr v nemocnici zomrela.

„Ona prišla, aby sme jej volali sanitku. Ale ona išla normálne do nemocnici, nebulo jej nič, iba nohy, čo stále mala, a tak.. No ale ta ..Išla si po šmerc.“

„Keby boli dobrí doktori, ta by nenechali, aby spadla z posteli. Mali jej dac to so zábradliami. A oni jej nedali. A my sme povedali, že majú jej dať takú posteľ. Už až potom jej dali, jak už spadla. Jak už bola horšie. Jak už mala tú porážku.“

Tu je vidieť, že samotnú skutočnosť toho, že dotyčná žena v nemocnici pár dní po páde z postele zomrela, informátorka s odstupom času pripisovala práve neadekvátnej pozornosti a starostlivosti zo strany nemocničného personálu, najmä v tom zmysle, že lekári nezabránili pádu tým, že by dotyčnej žene k posteli pripevnili zábradlie. Vo svojich výpovediach pritom vyzdvihovala najmä to, že dotyčná žena odchádzala z osady do nemocnice po svojich, a až na opuchnuté nohy, ktoré pravdepodobne súviseli s vysokým krvným tlakom, jej nič nebolo.

Negatívne skúsenosti s prístupom lekárov sa však okrem samotnej nepozornosti alebo spôsobu komunikácie vzťahovali aj na ich údajnú neprofesionalitu, či nedostatočnú odbornú kvalifikáciu. Tá bola vyzdvihovaná aj v súvislosti s opakovanými prípadmi neskorej diagnostiky rakovinových ochorení, ktoré boli zistené v poslednom štádiu, prípadne až zo súdnej pitvy, napriek tomu, že dotyční príbuzní, podľa slov viacerých oslovených informátorov, opakovane navštevovali

počas života ambulancie prvého kontaktu. V ďalšom prípade sa ich deklarovaná neodbornosť a neadekvátny prístup ukázali v kontexte úmrtia dotyčného človeka, ktorý zomrel na následky opakovaného infarktu, kvôli oneskorenému príchodu sanitky.

Zároveň boli u žien prítomné a celkom podrobne popisované aj viaceré komplikácie pri pôrode cisárskym rezom, pri ktorom dochádzalo k nadmernej strate krvi a jej následnej potrebnej kompenzácii krvnou transfúziou, či k zbytočnému predlžovaniu celého zákroku kvôli neskrývaným nezhodám a slabej komunikácii lekárskeho personálu. Jedna informátorka v tejto súvislosti kritizovala aj necitlivý prístup sestričky v nemocnici k jej dieťaťu, ktoré chodila dojčiť, kvôli čomu si ho následne prevzala do domácej starostlivosti na vlastnú zodpovednosť.

A hoci informátori v danej súvislosti nepripisovali nevhodný prístup lekárov, ich správanie alebo kvalitu poskytovanej starostlivosti voči nim etnickej diskriminácii, bolo zrejmé, že ich uvedené skúsenosti a komunikácia s týmito lekármi odrádzali od využívania služieb zdravotnej starostlivosti natolko, že v svojich výpovediach vyjadrovali rozhodnutie sa v prípade potenciálnej potreby do budúcnosti radšej hospitalizovať do nemocnice v inom okrese, prípadne vo väčšom meste, kde zrejme implicitne predpokladali väčšiu úroveň, vyššiu kvalitu služieb, lepšie vybavenie nemocnice, lepších doktorov a sestričky, a podobne:

„Ja keby som bola chorá, že už cítim, že som poriadne chorá, ja tu ani nejdem do nemocnici. Tu by som sa ani nedala operovať, keby bolo treba. Normálne si vybavím do mesta X², a mám. Abo do mesta Y³, alebo kde by som sa dala. Ale tu ne. Lebo by som zomrela mladá.“

Nasvedčujúcim príkladom takéhoto postoja, ktorý mali informátori overený zo svojej praxe, a o ktorý sa vo svojich výpovediach opierali, bol prípad muža, ktorý dlhé mesiace navštevoval lekára v miestnej ambulancii s bližšie nediagnostikovanými bolesťami tela, a napriek užívaniu predpísaných liekov sa mu stav nijak výrazne nezlepšoval:

„On ležal na posteli. A tíž taký chorý bol. Hotový bol. On nebol do nemocnici, on bol len do lekára. No oni išli, vybavili mu - jak bol doma, vybavili mu do Michaloviec do nemocnici. Vybavili mu všetko. Ideme my o mesiac - Cigán jak rybka prišol! To ani by sce nepovedali, že bol šalený, abo co. Cigán prišol zdravý - chodzil, špival, normálny Cigán stamadz prišol, z nemocnici. Z Michaloviec.“

Hoci informátori v konkrétnom prípade nespomenuli konkrétnu diagnózu,

2, 3 pre zachovanie anonymity danej lokality boli pôvodné názvy miest, ktoré by mohli odhaliť polohu osady, v texte nahradené anonymizovanými termínmi mesta X a Y.

s ktorou lekárov navštevoval, po tom, čo mu ako jeho príbuzní vybavili hospitalizáciu v nemocnici v Michalovciach, sa mu stav značne zlepšil, čím sa iba utvrdili vo svojom preferovanom postoji uprednostniť do budúcnosti skôr hospitalizáciu v inej nemocnici.

Vo svojom výskume preto považujem za vhodné prostredníctvom takýchto situácií poukázať na to, že informátori tieto štandardy podľa ich vlastných výpovedí niekedy v minulosti, keď boli mladší, plne využívali tým, že ku svojim lekárom so svojimi zdravotnými problémami bežne chodili, a od vytrvania a dôslednosti prístupu k liečbe ich uvedené faktory odradili až neskôr.

2.2 Dodržiavanie vonkajších medicínskych štandardov vs. dostupnosť iných alternatív

Z popisovaného postupu v liečbe takmer všetkých doposiaľ prekonaných ochorení, získavaného však len výhradne formou rozhovorov, bolo zrejmé, že s konkrétnymi prejavmi ochorení volili informátori ako prioritnú možnosť práve návštevu miestneho (majoritného) lekára, ku ktorému sa skôr alebo neskôr vybrali podľa ich vlastných slov takmer všetci, s ktorými som sa rozprávala. Tvrdili, že ak sa v ich domácnosti vyskytlo niečo akútne, zavolali si sanitku. Ak ich vraj lekár poslal na vyšetrenie do Košíc, v kontexte konkrétneho prípadu hovorili informátori o vlastnej ochote na to vyšetrenie ísť, a prípadné nedodržanie tohto odporúčania zdôvodňovali tým, že nemali peniaze na cestu (a lekár im nepovedal, odkiaľ ich majú vziať). V konkrétnom prípade totiž informátorka očakávala, že jej k prevozu na vyšetrenie zabezpečia lekári sanitku, a keď sa informovala, že jej výjazd poisťovňa nepreplatí, vo svojom odhodlaní – aspoň na deklaratívnej rovine rozhovoru – do veľkej miery poľavila. Svoje rozhodnutie tak presnejšie okomentovala slovami: „Mala by som ísť, ale neviem, či pôjdem, keď mi nedali sanitku.“

V iných situáciách, ak bola informátorom zo strany lekára odporučená hospitalizácia v nemocnici, takisto ju väčšina informátorov neodmietala úplne od začiatku, no v danom prípade zostali v nemocnici iba dovtedy, pokiaľ sami nevyhodnotili, že danú starostlivosť potrebujú, prípadne, dokým sami nevyhodnotili niektoré ostatné faktory ako prioritnejšie. Takýmto príkladom informátorky bola napríklad žena, ktorá po predčasnom pôrode svojej dcéry lekárom povedala, že si potrebuje ísť vybaviť nejaké papiere na úrade práce, a že sa po dcéru vráti neskôr. Následne podpísala reverz, na vlastnú žiadosť hospitalizáciu ukončila a do nemocnice už sama na hospitalizáciu nenastúpila. V rozhovore toto správanie odôvodňovala tým, že svojej dcére v inkubátore nemala v tom čase tak či tak ako pomôcť, nemohla sa jej dotýkať, preto sa rozhodla čas, ktorý potrebovala jej dcéra na to, aby sa mohla plne vyvinúť, prečkať doma, a dcéru chodila do nemocnice navštevovať každý druhý deň.

V kontexte zvažovaných faktorov pritom informátorka spomenula aj skutočnosť, že by tam ako doprovod svojho dieťaťa z pohľadu lekárov zbytočne zaberala lôžko. No podľa výsledkov hlbšej analýzy do toho nepochybne vstupuje aj fakt, že potenciálna možnosť zostať s dieťaťom v nemocnici sa spája s určitými finančnými poplatkami, ktorých uhradenie mohlo byť z pohľadu informátorky rovnako vnímané ako výdavok „navyš“, a s ohľadom na jej socio-ekonomickú situáciu príliš problematické, v dôsledku čoho sa tieto výdavky rozhodla takýmto spôsobom eliminovať. Zároveň ale rovnako nemožno opomenúť i vplyv rôznych sociálnych tlakov, či istej formy patriarchálneho útlaku, v dôsledku ktorých mohla informátorka vo svojej výpovedi jednoducho obísť uprednostnenie iných faktorov – napríklad presvedčenie, že ju manžel či staršie dieťa v domácnosti potrebovali viac ako novorodená dcéra v nemocnici, ktorá starostlivosť z jej strany za daných okolností až tak nepotrebovala, resp. mala možnosti ku jej poskytovaniu značne obmedzené. To dobre ilustruje skutočnosť, že informátori častokrát kombinovali formy oficiálnej zdravotnej starostlivosti s vlastnými alternatívami a interpretáciami ich zdravotného správania, čím si tak zároveň akoby trochu poistovali nimi zvolenú stratégiu maximalizovať šance na dosiahnutie efektívneho úspechu v liečbe.

Z vyššie popísaných situácií je zároveň zrejmé, že daní informátori biomedicínsku liečbu úplne neodmietajú, no popri nepochybnom vplyve rôznorodých zdieľaných očakávaní, založených na predchádzajúcej kolektívnej skúsenosti ostatných obyvateľov osady, vymenované aspekty pre nich predstavovali dostatočný dôvod k tomu, aby popri inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti zároveň zvažovali aj iné dostupné alternatívy, ktorých benefity tak využívali súbežne popri nich.

2.3 Najčastejšie udávané výhody praxe domácej starostlivosti

Jednou z vhodných alternatívnych možností sa z pohľadu informátorov ukázala byť práve domáca starostlivosť. Tá bola v mnohých prípadoch vnímaná ako efektívnejšia, ale opäť – nie preto, že by súčasťou ich vnútorného nastavenia bolo zásadné odmietanie majoritných medicínskych liečebných postupov a prílišné priblíženie sa nerómskym štandardom. Do veľkej miery tomu tak bolo preto, že liečbu a prístup doposiaľ ošetrojúcich zdravotníkov vyhodnotili ako neefektívny. Takisto zohrávala rolu aj skutočnosť, že im nebol umožnený prevoz seba alebo svojich príbuzných do inej nemocnice ani za tú cenu, že by si informátori prevoz iniciatívne zabezpečili sami, na vlastné náklady. V takýchto prípadoch sa jednotlivé argumenty vyzdvihujúce efektívnosť domácej starostlivosti vzťahovali nielen na častejšie „obsakovanie“ a väčšiu pozornosť v starostlivosti o daného človeka zo strany blízkych príbuzných, ale aj na vysadenie „pochybných“ typov tabletiiek. (Ako uvediem v nasledujúcom príklade, ide o termín vyjadrujúci pochybnosti o efektívnosti daného lieku zo strany informátorky, ktorá sa v rozhovore vyjadrovala

k prípadu iného obyvateľa osady. V tomto zmysle bol uvedený termín použitý na ozrejmienie jej postoja k danému lieku v tom zmysle, že počas jeho užívania prevažovali nad jeho potenciálnym prínosom skôr jeho negatívne vedľajšie účinky).

V jednom prípade sa napríklad informátori rozhovorili o svojom blízkom príbuznom, ktorý sa po prepustení z miestnej nemocnice začal v domácom prostredí správať podľa ich vlastných slov ako „šalený,“ prípadne hlúpy. Deklarovaná úspešnosť nimi zvolenej starostlivosti sa pritom v tomto prípade ukázala byť práve v ich iniciatívnom vysadení liekov, a v porozprávaní sa s ním:

„V nemocnici mu dávali také tabletky, čo ošalel. Nepamätal si nič. Vlastného syna nepamätal, čo najlepšie (preňho) chcel. On jeho nepamätal. Dzivky svoje nepamätal, nič [...]. A jak šalený. Tote jak hlúpe, ta jak keby taký šalený. Ta tak on chodil. Prestal tie tabletky [brat] – sme mu nedávali – už my sme mu nedávali, bo sme zistili, že on z tých tabletkov taký je. Už sme nedávali mu, kukáme, už mu lepšie bolo. A, chvalabohu, nič mu neni. A keby sme mu dávali tote tabletky, ta tam by še našol, jak tote šalené. [...] My sme mu najprv dávali tote tabletky. A on z toho ešte horší bol. Že jak keby hlúpy bol, alebo čo. A prestali sme mu dávať, a už lepšie. A doteraz, dikh! Už mu neni nič. Nič. Sme – porozprávali sme s ním, a už mu bolo lepšie.“

V kontexte tohto zistenia je ale treba dodať, že aj keď z výpovede citovanej informátorky nie je zrejmé s akými ťažkosťami išiel dotýčny človek k lekárovi predtým, ako sa domov vrátil s predpísanými liekmi (teda či sa tou liečbou vyriešilo aspoň to, kvôli čomu tam išiel pôvodne), ani nakoľko vážny bol podľa informátorov jeho stav. Napriek obecnej dôvere mojich informátorov k funkcionalite medicínskej starostlivosti mohli byť pre nich tým rozhodujúcim podnetom pre vysadenie naordinovaných liekov aj rôzne subjektívne aspekty, ako napríklad dĺžka liečby, či súlad s osobnými predstavami o adekvátnosti alebo úspešnosti liečby. Jednoducho, že pokiaľ na vlastné oči videli, že doterajšia biomedicínska liečba nastavená lekárom z ich subjektívneho hľadiska na dané ochorenie nezaberala, prípadne trvala príliš dlho a dotýčnému človeku bránilo jej podstupovanie vo vykonávaní bežných činností, tak sa informátori rozhodli prevziať iniciatívu v starostlivosti o svojho príbuzného do vlastných rúk a pokúsili sa ho vyliečiť sami. Ako sa neskôr ukázalo, aj v tomto prípade vyhodnotili svojpomocnú starostlivosť ako efektívnu a úspešnú a vo svojom prístupe tak boli ešte viac motivovaní zvážiť podobné postupy aj pri ďalších potenciálnych prípadoch ochorenia.

Iným príkladom takéhoto deklarovaného úspechu v starostlivosti v domácom prostredí bol prípad informátorky, ktorá bola hospitalizovaná v nemocnici pre jej údajnú silnú dehydratáciu:

„Ja som mesiac tam bula. A nevylicili me. Domov som prišla, aj som sa vyliečila, aj všicko. Ved' stamaď som prišla ešte vecej chorá, jak som bula. Doma som sa vyliečila.“

Tak ako v mnohých ostatných prípadoch ale treba povedať, že ani v tomto informátorka pravdepodobne neuviedla svoju celkovo stanovenú presnú diagnózu, pre ktorú bola v nemocnici hospitalizovaná, a v skutočnosti išlo len o jej vlastnú interpretáciu tejto skúsenosti. Spomenutá dehydratácia tak pravdepodobne bola iba jedným zo sprievodných symptómov, ktoré sa jej s jej hospitalizáciou a prípadnými biomedicínskymi vysvetleniami zo strany lekárov spájali.

Uvedený prípad následne podobne okomentovala aj matka dotyčnej informátorky:

„Zobrala som ju domov – ta ešte lepšie som ju vyliečila, jak ona tam do nemocnici. Čím vecej ležela, tým vecej chorá bola. No. Tato nemocnica? Tuná – kto chce len umrec, ta pujdze.“

Popisovanú úspešnosť takejto starostlivosti navyše viacerí informátori vyzdvihovali aj v kontexte niektorých dnes už zosnulých ľudí v osade, ktorých smrť si tak s odstupom času vysvetľovali práve tým, že sa po prepustení z nemocnice snažili dotyční pacienti dodržať lekárom nastavenú liečbu, a naďalej užívali predpísané lieky. Negatívny dopad spomínaných tabletiiek sa pritom podľa ich vlastných slov prejavoval v tiež veľmi podobne popisovaných prejavoch správania, v rámci ktorého sa dotyční ľudia začali v domácom prostredí pred ostatnými ľuďmi v domácnosti schovávať, omotávať si kúsok handry alebo vlasov okolo prsta, a pod. Hoci v kontexte uvedeného prípadu nemožno hovoriť o vysadení liekov ako o adekvátnej alternatíve k nemocnici, dobre ilustruje situáciu, v ktorej je niekedy lepšie lekárom nastavenú liečbu odmietnuť, a v rámci naratívu to zarámcovať ako príklad ďalšej negatívnej skúsenosti informátorov s miestnou nemocnicou.

Pomimo toho bolo formovanie takéhoto postoja ovplyvnené aj ich osobnými presvedčeniami o dôležitosti zdravia alebo príčine vzniku konkrétnych ochorení. Faktom však bolo, že využívanie svojpomocnej starostlivosti v domácom prostredí bolo z pohľadu mojich informátorov do značnej miery nadhodnotené, a to aj vďaka vzájomnému komunitnému šíreniu takýchto skúseností medzi ostatnými obyvateľmi osady, čo mohlo v podobnom správaní podporiť aj tých, ktorí doposiaľ tieto služby až tak často nevyužívali, prípadne podobné negatívne skúsenosti nemali.

Deklarovaným a pre nich dosvedčujúcim príkladom takéhoto postoja bol taktiež človek, ktorý svojím dovtedajším spôsobom života pripomínal človeka bez domova, s nádorom na bruchu. Z invalidného dôchodku, ktorý kvôli tomuto nádoru poberal, prispieval pravidelne nejakou časťou vždy niektorému z obyvateľov danej osady, u ktorého mohol pobudnúť nejakú krátku dobu, ale keď zakrátko nato zomrel, tak nemal ani poriadny pohreb. Ako dôvod pritom viacerí informátori uviedli to, že sa ani mesiac po jeho smrti k dotyčnému človeku nikto neprihlásil, vrátane rodiny, ktorá žila v inom meste, preto sa k tomu nakoniec podujal miestny farár, ktorý zosnulé telo uložil do papierovej truhly.

V iných prípadoch, ak sa o takéhoto človeka jeho príbuzní nestarali, to po jeho smrti mohlo viesť k ostrakizácii dotýčnych členov osady, či vyhosteniu z domu. V konkrétnom prípade, ktorý mi informátorka prerozprávala, išlo napríklad o smrť matky, ktorej dcéra sa chcela po jej pohrebe vrátiť zo zahraničia spolu so svojimi deťmi a natrvalo bývať pri otcovi. Ten ju však údajne z domu vyhodil práve kvôli tomu, že sa dcéra počas života o mamu nestarala, a v danom prípade tak bola s deťmi natrvalo vysťahovaná z domu.

3 Záver

Vo svojom texte som sa snažila ukázať, že prístup k mnohým súčasným ochoreniam u Rómov zo sledovanej lokality bol ovplyvňovaný najmä ich deklarovanými mnohopočetnými negatívnymi skúsenosťami s prístupom lekárov voči nim, ako aj ich subjektívne vnímanou kvalitou inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti v danom regióne. V menšej miere však tento postoj podliehal taktiež vplyvu niektorých marginálnejších faktorov, vrátane vplyvu chudoby, komunitného šírenia vzájomných skúseností medzi obyvateľmi osady, či dostupnosti alternatívnych liečebných praktík k inštitucionálnej forme starostlivosti. Hlavným argumentom mojho textu bolo, že prax Rómov zo sledovanej lokality uprednostňovať v niektorých situáciách zdravotných ťažkostí radšej domácu starostlivosť pred službami inštitucionalizovaného zdravotníctva má základ v ich negatívnych skúsenostiach. Poukázala som na dopad týchto negatívnych skúseností ako i na subjektívne vnímanie kvality inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti v danom regióne na postoj Rómov k vlastnému zdraviu.

Z vyššie popísaných situácií bolo totiž vidieť, že napriek deklarovanej snahe Rómov dodržiavať aj bežné medicínske štandardy a odporúčania miestnych lekárov, si voči tomuto systému zachovávali Rómovia z môjho výskumu určitý odstup, a napriek značnému vplyvu niektorých vyššie spomenutých faktorov, zohrála dôležitú úlohu v ich postoji aj nízka úroveň a zlá povest' miestnej nemocnice. K uprednostňovaniu domácej starostlivosti ich tak často motivovala skutočnosť, že predtým lekárom nastavenú liečbu vyhodnotili informátori ako neefektívnu, a v svojom prístupe začali hľadať a uplatňovať iné alternatívy. Výhody spomínanej starostlivosti v domácom prostredí boli pritom vyzdvihované predovšetkým v kontexte dlhodobých a chronických ochorení, v rámci ktorých boli deklarované viditeľné výsledky a opakovaný úspech v liečbe viacerých zdravotných problémov. Spomínaná úspešnosť pritom vo viacerých prípadoch spočívala najmä v iniciatívnom vysadení tabletiiek predpísaných lekárom, ale aj vo väčšej a častejšie venovanej pozornosti zo strany ostatných príbuzných v domácnosti. V prípade, že takáto možnosť z nejakého dôvodu absentovala, dochádzalo v konkrétnych prípadoch buď k opovrhovaniu dotýčnych príbuzných, ktorí sa o svojho blízkeho

v chorobnom stave nestarali, alebo k ostrakizácii daného človeka, a jeho úplnému vyhosteniu z domácnosti.

Ako som vyššie spomenula, z uvedených zistení síce nebolo možné v kontexte využívania domácej starostlivosti opomenúť i vplyv kultúry, chudoby, a z toho vyplývajúcich ďalších aspektov, na ktoré vo svojich predchádzajúcich prácach upozorňovali autori štúdií z iného marginalizovaného prostredia (Banerjee – Dufflo 2011; Hajioff, McKee 2000), zato sa nimi podarilo rozšíriť o nové aspekty postoja Rómov k zdraviu tie teoretické východiská, podľa ktorých mali Rómovia k lekárovi chodiť až vo vážnejšom zdravotnom stave (Popper et al. 2009; Gavurová et al. 2014). V tomto ohľade sa môj materiál čiastočne odlišuje od niektorých vyššie zmienených teoretických východísk (Hajioff, McKee 2000, Popper et al. 2009), ktorých autori sa v svojej interpretácii iba spätne zameriavali na to, z čoho to môže vyplývať (napr. z vyššie zmienenej chudoby, primknutosti k vlastným tradíciám a pod.). Z vyššie predložených príkladov situácií bolo totiž zrejmé, že miestna komunita Rómov nie je spokojná so zdravotníckym systémom majority, napriek tomu, že ho vo svojej praxi bežne využívala, a tým sa formoval aj ich celkový postoj k zdraviu.

Ako sme sa z viacerých z nich mali v úvode možnosť presvedčiť, hoci sa nedostatok finančných prostriedkov objavuje ako pomerne často deklarovaný aspekt, odrádzajúci od dodržiavania medicínskych odporúčaní aj v iných výskumoch zdravia, zistenia z môjho výskumu sa vo viacerých ohľadoch zhodovali skôr s výsledkami štúdií Andreja Beláka (2019). Na margo subjektívne udávaných argumentov o efektívnosti domácej starostlivosti z pohľadu informátorov treba skonštatovať zhodu najmä v tom zmysle, že pri nich mohli zohrávať dôležitú rolu veľmi konkrétne jasné kritériá, ktoré Rómovia z jeho štúdie niekedy využívali v rámci rozhodovania o prístupe k liečbe konkrétnych typov ochorení. V tejto súvislosti Belák poukázal na dostupnosť prostriedkov Rómov k iným lokálnym alternatívam (2019: 75). Tým, že pre informátorov z môjho výskumu bola práve zaužívaná prax starostlivosti v domácom prostredí oveľa dostupnejšou praktikou než inštitucionálna starostlivosť, bolo v istom zmysle pochopiteľné, že na absolvovaní vyšetrenia, ktoré by si vyžadovalo úhradu výdavkov „navyše“, na cestu k lekárovi, tak dôsledne netrvali. Belák vysvetľuje, že napriek dostupnosti biomedicínskej liečby si Rómovia z jeho výskumu niekedy uspôsobovali dodržiavanie týchto odporúčaní vlastným spôsobom tak, aby pre nich akceptovateľná liečba napríklad neobmedzovala človeka v kontakte s blízkymi, vo vykonávaní bežných domácich činností alebo konzumácii obvyklej stravy, a taktiež nesmela trvať príliš dlho (Belák 2015a: 67-68). Zároveň u nich platilo, že zatiaľ čo pri ľahších ochoreniach sa snažili jednotlivé príznaky ochorení najprv diagnostikovať a liečiť bez pomoci lekára, formou spoločnej debaty medzi ženami, v rámci ktorej existoval určitý úzus o tom, dokedy by mali konkrétne príznaky ustúpiť (a tým sa potvrdiť správnosť diagnostiky a efektívnosť liečby), tak pri ťažších ochoreniach sa obracali

na miestneho lekára, ktorému dôverovali a verili, že diagnostika z medicínskeho hľadiska ponúkne funkčné riešenia (Belák 2015a: 67).

Moje zistenia zároveň naznačili zhodu s výsledkami tých štúdií, ktoré z pohľadu samotných Rómov poukazovali na prítomnosť častých konfliktov medzi zdravotníkmi a rómskymi pacientmi, ich problematickú komunikáciu a z toho vyplývajúci narastajúci počet vzájomných negatívnych skúseností, ktoré ich od ďalších možností využívania zdravotných služieb do budúcnosti iba odradili (Belák 2019; Coe, Čvorović 2017). A tak, hoci si dobre uvedomujem šírku celého problému, treba uviesť, že jednotlivé dôvody a interpretácie, ktorými som sa vo svojom výskume zaoberala, a ktorými som sa pokúsila vysvetliť vlastnú logiku zdravotného správania Rómov, z neho predstavovali len veľmi malú časť. Preto by sa tak v rámci budúcich výskumov bolo vhodné zamerať viac na prítomnosť prípadných medzikultúrnych rozdielov v subjektívnom vyhodnocovaní kvality a postoji k inštitucionálnej zdravotnej starostlivosti zo strany miestnych Nerómov, aby bolo možné zistiť, a následne porovnať spôsob narábania s vnímanou kvalitou poskytovanej zdravotnej starostlivosti v miestnej nemocnici s perspektívou Rómov.

Literatúra

- Banerjee, A. V., Duflo, E. 2011. *Poor economics. A radical rethinking of the way to fight global poverty*. New York: Public affairs.
- Belák, A. 2015a. Medicína v segregovanej rómskej osade: Príklad z juhu stredného Slovenska. *Romano džaniben* 22 (1): 57–84.
- Belák, A. 2015b. Segregovaní Rómovia a zdravotné politiky: etické a praktické rozpory. In: Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 172–207.
- Belák, A. 2018. Why don't segregated Roma do more for their health? *International journal of public health* 63 (9): 1123–1131.
- Belák, A. 2019. *The health of segregated Roma. The first-line views and practices*. Groningen: University of Groningen.
- Bobakova, D., Dankulincova Veselska, Z., Babinska, I., Klein, D., Madarasova Geckova, A., Cislakova, L. 2015. Differences between Roma and non-Roma in how social support from family and friends helps to overcome health care accessibility problems. *International journal for equity in health* 14 (1): 37.
- Coe, K., Čvorović, J. 2017. The health of Romanian Gypsy women in Serbia. *Health care for women international* 38 (4): 409–422.
- Corbinová, J. M., Strauss, A. L. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce.
- Davies, H.T.O., Nutley, S.M., Mannion, R. 2000. Organisational culture and quality of health care. *Qual health care* (9): 111–119.
- Drazilova, S. et al. 2018. Prevalence and risk factors for hepatitis B virus infection in Roma and Non-Roma people in Slovakia. *International journal of environmental research and public health* 15 (5): 1047.
- Filadelfiová, J., Gerbery, D., Škobla, D. 2007. *Report on the living conditions of Roma in Slovakia*. United nations development programme: Regional bureau for Europe and the commonwealth of independent states.
- Filčák, R., Škobla, D., Dokupilová, D. 2020. *Ensuring access to sanitation infrastructure. Roma settlements and structural inequalities in Slovakia*. Bratislava: Centre of social and psychological sciences, Slovak academy of sciences.
- Gavurová, B. et al. 2014. *Meranie zdravia a zdravotných rizík vo vybraných rómskych osadách na Slovensku – fakty a reflexie. Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku II*. Košice: Technická univerzita v Košiciach, 188–201.
- Hajioff, S., McKee, M. 2000. The health of the Roma people: a review of the published literature. *Journal of epidemiology and community health* 54 (11): 864–869.

- Horváthová, E. 1964. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Hudelson, P. M. 2004. Culture and quality: an anthropological perspective. *International journal for quality in health care* 16 (5): 345–346.
- Janevic, T. et al. 2011. “There’s no kind of respect here.” A qualitative study of racism and access to maternal health care among Romani women in the Balkans. *International journal for equity in health* 10 (1): 1–12.
- Janevic, T. et al. 2015. Discrimination and Romani health: a validation study of discrimination scales among Romani women in Macedonia and Serbia. *International journal of public health* 60 (6): 669–677.
- Kolarčík, P. et al. 2009. To what extent does socioeconomic status explain differences in health between Roma and non-Roma adolescents in Slovakia? *Social science & medicine* 68 (7): 1279–1284.
- Kolarčík, P. et al. 2015. The mediating effect of discrimination, social support and hopelessness on self-rated health of Roma adolescents in Slovakia. *International journal for equity in health* 14 (1): 1–10.
- Kurnienková et al. 2007. *Zdravotná starostlivosť v sociálne vylúčených rómskych komunitách*. Madrid: Fundación Secretariado Gitano.
- Lovayová, V. et al. 2013. Výskyt parazitárnych a infekčných ochorení v rómskej populácii vo východoslovenskom regióne. In: Siegfried, L., Mareková, M., Majerník, J. (eds.). *Zborník odborných a vedeckých príspevkov projektov zo ŠF EÚ*. Košice: Ústav verejného zdravotníctva UPJŠ LF a Ústav lekárskej a klinickej mikrobiológie, UPJŠ LF, 130–133.
- Macejová, Z. et al. 2020. The Roma population living in segregated settlements in eastern Slovakia has a higher prevalence of metabolic syndrome, kidney disease, viral hepatitis B and E, and some parasitic diseases compared to the majority population. *International journal of environmental research and public health* 17 (9): 3112.
- Madarasova Geckova, A. et al. 2014. Socioeconomic characteristics of the population living in Roma settlements and their association with health and health-related behaviour. *Central European journal of public health* (22): 57–64.
- Paraličová, Z., Jarčuška, P., Hudáčková, D. 2015. Infekčné choroby u marginalizovaných skupín Rómov žijúcich v osadách. *Via practica* 12 (3): 111–113.
- Popper, M., Szeghy, P., Šarkozy, Š. 2009. *Rómska populácia a zdravie: Analýza situácie na Slovensku*. Bratislava: Partners for democratic change Slovakia.
- Rimárová, K. 2013. Prehľad výsledkov štúdií zdravotného stavu minoritnej rómskej populácie v oblasti rastu detí, vplyvu na graviditu a frekvencie infekčných ochorení. In: Siegfried, L., Mareková, M., Majerník, J. (eds.). *Zborník odborných a vedeckých príspevkov projektov zo ŠF EÚ*. Košice: Ústav verejného zdravotníctva, UPJŠ LF, 159–167.

- Stewart, M. 1997. *The Time of the Gypsies*. Oxford: Westview Press.
- Sudzinova, A. et al. 2015. *Roma ethnicity and outcomes of coronary artery disease: Mortality, clinical status and self-rated health*. University of Groningen.
- Švaro, M. et al. 2013. Zdravotný stav obyvateľov separovaných a segregovaných rómskych osád na východnom Slovensku. In: Jurkovičová, J., Štefániková, Z. (eds.). *Životné podmienky a zdravie*. Bratislava: Úrad verejného zdravotníctva SR, 24–29.
- Valentine, CH. A. 1969. *Culture and poverty. Critique and counter-proposals*. Chicago: University of Chicago Press, 1–17.

Nerecenzovaná část

Dva životy Antona Facunu²

Úvod

Do deväťdesiatych rokov 20. storočia neboli dejiny a kultúra Rómov náležite, kontinuálne a systematicky skúmané, dokumentované a prezentované na odbornej úrovni. Výnimkami boli napríklad aktivity, odborné príspevky a publikácie Mileny Hübschmannovej, Emílie Horváthovej, Evy Davidovej či Ctibora Nečasa. Práve Ctibor Nečas bol historikom zaoberajúcim sa už od osemdesiatych rokov 20. storočia osudmi Rómov v Čechách a na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Milena Hübschmannová zaznamenávala spomienky Rómov zo Slovenska na druhú svetovú vojnu od sedemdesiatych rokov 20. storočia.

Ona aj Ctibor Nečas naďalej pokračovali vo výskume a dokumentácii tohto obdobia moderných dejín Rómov. Postupne sa tejto problematike v rámci spracovávaní parciálnych tém v slovenskom kontexte venovali Vasil Fedič, Karol Janas, Arne Mann či Zuzana Kumanová. Na pozadí politických dejín sa tak začali postupne vynárať aj konkrétne osoby a ich životné príbehy v čase druhej svetovej vojny. Jednou z osobností bol aj Anton Facuna.

V roku 2004 bola vydaná ojedinelá publikácia autora Jima Downsa *Druhá svetová vojna: Tragédia OSS na Slovensku* (Downs 2004), v ktorej sa opisuje pôsobenie zahraničnej misie zorganizovanej americkým Úradom strategických služieb (Office of Strategic Services). Členom skupiny DAY, jednej z podskupín misie DAWES, bol práve Anton Facuna.

Stručný medailón venovaný jeho životu, ako aj spomienky jeho sestry, Anny Virágovej, boli publikované v knihe „Po židoch cigáni.“ *Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*, ktorej zostavovateľkou bola vyššie spomínaná Milena Hübschmannová (Hübschmannová 2005).

Jeho životný príbeh zaujal aj viacerých publicistov. Jeden z prvých článkov popularizujúcich osobnosť a pôsobenie Antona Facunu bol článok Vladimíra Jancuru „Kto vlastne bol Anton Facuna“ v denníku Pravda (Jancura 2010). V týchto príspevkoch sa nespomína len jeho pôsobenie počas druhej svetovej vojny, ale aj jeho aktivity zamerané na emancipáciu Rómov a pôsobenie v rámci Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku.

1 Autorka je kurátorkou v Múzeu kultúry Rómov na Slovensku, pri Slovenskom národnom múzeu v Martine.
E-mail: adriana.danekova@snm.sk

2 Ako citovať: Daneková, A. 2022. Dva životy Antona Facunu. *Romano džaniben* 29 (2): 85-107.

Antonovi Facunovi venovala priestor aj režisérka Vera Lacková vo svojom dokumentárnom filme *Ako som sa stala partizánkou* (Lacková 2021), v ktorom použila aj sekvencie z dokumentárneho filmu *Ja... Roma* z roku 1968 (Krivánek 1968).

Dejinami Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku, v ktorom A. Facuna pôsobil, sa venuje aj René Lužica. V roku 2021 vyšla jeho publikácia *Zväz Cigánov/Rómov a štátna moc na Slovensku v rokoch 1968–1989* (Lužica 2021) a pôsobenie Antona Facunu samostatne zhodnotil aj v rámci príspevku „Antona Facunu by som rehabilitoval“, zaradenom do publikácie *Rómovia 30 rokov po...* (Lužica 2020a). Publikáciu tvoria prepisy rozhovorov odvysielaných v rámci relácie „Džanes, kaj džives? / Vieš, kde žiješ?“, zaradenej do programovej štruktúry Redakcie národnostného vysielania Rádia Patria, štúdia RTVS Košice.

Snahám predstaviteľov Rómov o zlepšenie spoločenského postavenia rómskych komunít v Československu od konca štyridsiatych rokov do konca šesťdesiatych rokov 20. storočia, vrátane snáh o založenie Zväzu Cigánov-Rómov, je venovaná publikácia *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu* (Sadílková, Slačka, Závodská 2018). Vybrané dobové archívne dokumenty súvisiace s týmito snahami boli zverejnené aj v publikácii historičky Anny Jurovej *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch (1945–1975)* (Jurová 2008).

V príspevku sa budem venovať predovšetkým dvom najvýznamnejším etapám života Antona Facunu, a to jeho pôsobeniu v zahraničnej vojenskej misii zorganizovanej americkým Úradom strategických služieb (Office of Strategic Services) počas druhej svetovej vojny a jeho angažovaniu sa za emancipáciu Rómov v povojnovom období. Názov článku „Dva životy Antona Facunu“ však neodkazuje len na tieto dve významné životné etapy. Symbolizuje aj jednu z vrstiev jeho sebareflexie ako Róma a vôbec vnímania Rómov v spoločnosti. On sám viackrát uviedol v dokumentárnom filme *Ja... Roma*, že doma (na Slovensku) bol len „cigán Tóno“. Oveľa viac mu ale imponovalo, ako ho volali počas pôsobenia v zahraničnej misii – Antonio, bez akýchkoľvek prívlastkov. Vtedy ako by žil úplne iný život.

1 Vtedy som bol António...

Anton Facuna sa narodil 1. februára 1920 v Hornom Jasene (dnes súčasť Turčianskeho Jasena), kde bývala časť rodiny. Jeho matka, Rozália Facunová (rodená Dotková), bývala pred pôrodom v obci Sklabiňa, kde Anton Facuna neskôr vyrastal. Meno otca v Knihe narodených nie je uvedené.³ V osobných dokumentoch z neskoršieho obdobia je ako jeho otec uvedený Anton Facuna.⁴ Otec pracoval väčšiu časť roka ako pomocný robotník (napríklad v kameňolome

3 Kniha narodených, Horné Jaseno, 1907–1922.

4 VHÚ–VHA Bratislava, f. Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920, Facuna A.

blízko Sklabine) a v zimnom období sa živil najmä menšími kováčskymi prácami. Matka bola v domácnosti a príležitostne tiež pracovala ako pomocná pracovná sila či pomáhala mužovi pri kováčskych prácach (Krivánek 1968; Hübschmannová 2005: 859, 863). Rómske obydlia stáli medzi obcou Sklabiňa a Sklabinský Podzámok, v časti nazývanej Prieslop.⁵ Podľa „Evidencie cigánov“ z roku 1939 žilo v obci Sklabiňa v dvoch domoch sedem Rómov (rodina Facunová a rodina Gregorová).⁶ Anton Facuna navštevoval v rokoch 1926–1931 ľudovú školu v Sklabini. Meštiansku školu absolvoval v rokoch 1931–1934 v neďalekom Martine (Hübschmannová 2005: 858). Neskôr sa živil najmä ako pomocný stavebný robotník.⁷ Keď mal devätnásť rokov, do jeho života dramaticky zasiahla druhá svetová vojna.

Perzekcovanie Rómov na rasovom princípe v tomto období sa odzrkadlilo aj v legislatíve, okrem iného aj v rámci Branného zákona č. 20 zo dňa 18. januára 1940. Podľa § 38 odst. 1 nemohli byť Rómovia (ani Židia) príslušníkmi brannej moci (vojenskými osobami) a na základe odst. 2 tohto zákona mali vykonávať prácu v osobitných skupinách.⁸ Podľa § 58, odst. 3 nariadilo Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO) dňom 31. 1. 1940 prepustenie „Cigánov“ a Židov (až na isté výnimky) zo všetkých branných pomerov bez ponechania nadobudnutých vojenských hodností.⁹ Okrem vojenskej prezenčnej služby bola zavedená aj prezenčná pracovná služba a vznikli tak dve skupiny brancov. Jedna skupina bránila vlasť so zbraňou v ruke, druhá sa na jej obrane mala podieľať prostredníctvom práce. Bola tu uplatnená idea, že všetci občania sa rovnakým dielom museli zaslúžiť o vybudovanie a ochranu slovenskej štátnosti. Išlo tiež o riešenie otázky vojenskej prezenčnej služby nielen Židov a Rómov, ale aj „árijcov“ nespĺňajúcich zo zdravotných alebo disciplinárnych dôvodov podmienky na vykonávanie riadnej vojenskej služby. V záujme oddelenia „Árijcov“ od Židov a Rómov vykonávali „Árijci“ prezenčnú pracovnú službu a Židia a Rómovia pracovnú povinnosť (Kralčák 2014: 5–6). Na základe rozkazu MNO z 29. februára 1940 boli teda Rómovia a Židia prepustení z armády a s označením „Pracovník Cigán (Žid) mimo činnej povinnosti“ a boli vedení pri doplňovacích okresných veliteľstvách alebo preradení do evidencie peších

5 Spomienky Igora Kovačku, st., Sklabiňa, zaznamenané 26. 3. 2022. Podľa spomienok Ľubomíra Facunu, vnuka Antona Facunu, mala rodina bývať v tzv. cestárskom domčeku, pridelenom v súvislosti s výstavbou a správou cesty zo Sklabinského Podzámku do Martina (spomienky Ľubomíra Facunu, zaznamenané 23. 3. 2022). To, že cestu zo Sklabinského Podzámku do Martina mali stavať miestni Rómovia, spomína aj Anton Facuna. Výstavbu cesty dotoval do obdobia existencie 1. Československej republiky (Krivánek 1968).

6 ŠA v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Martin, f. Obvodný notársky úrad Horné Jaseno (1852–1945), Evidencia cigánov.

7 SNA. f. Zväz Cigánov–Rómov 1969–1973, Ustanovujúci zjazd, inv. č. 1.

8 *Slovenský zákonník*, 1940, s. 28.

9 Tamtiež, s. 31.

plukov č. 1 až 9 (Nečas 1981: 73). To, že Rómovia, rovnako ako Židia, vykonávali namiesto vojenskej služby pracovnú povinnosť, malo za následok aj ich vylúčenie z brannej výchovy. Podľa § 1 Nariadenia s mocou zákona o dočasnej úprave pracovnej povinnosti Židov a Cigánov z 29. mája 1940 č. 130 boli Židia a „Cigáni“ povinní namiesto brannej výchovy (zákon č. 184/1937 Sb. z. a n.) vykonávať práce v prospech obrany štátu, ktoré určilo ministerstvo národnej obrany.¹⁰ Dňom 15. januárom 1941 bol vytvorený Pracovný zbor MNO. Bol vojenskou organizáciou brannej moci a jeho branci po vykonaní základného odborného výcviku mali byť schopní pracovať v prospech brannej moci a verejného záujmu. Organizačne sa delil na dve skupiny – na Západnú pracovnú skupinu a Východnú pracovnú skupinu (Kralčák 2014: 37–40). Jej súčasťou bol aj VI. pracovný prápor Rómov a Židov. Rómovia boli väčšinou pridelení na ťažké, prípadne nebezpečné práce. Vysoko sa hodnotila kvalita ich práce. Mnohí velitelia útvarov si na práce pri úpravách ciest, pri reguláciách, či na prácu v kameňolomoch žiadali práve Rómov (Kralčák 2014: 113–114).

VI. robotný (pracovný) prápor | Archív Múzea Slovenského národného povstania, N165/96

10 *Slovenský zákonník*, 1940, s. 206.

V súvislosti s prijímanou legislatívou bolo potrebné aj legislatívne vymedziť kto boli „Cigáni“ a aký bol ich status vo vzťahu k štátnemu občianstvu. Tieto otázky boli čiastočne riešené už v rámci ústavného zákona č. 255/1939 Sl. z. o štátnom občianstve. V zmysle tohto zákona sa za štátneho občana považovali „osoby, ktoré samy, prípadne ich manžel alebo predkovia dňa 30. októbra 1918 mali domovské právo na území, ktoré náleží Slovenskému štátu, a nestratili ho do dňa, ktorého nadobúda tento zákon účinnosť.“¹¹ Na rozdiel od Židov sa teda pracujúci Rómovia s platným domovským právom mohli prihlásiť k slovenskej národnosti a mohli sa formálne stať slovenskými občanmi (Kralčák 2014: 18). Vo stenografickej správe zo zasadnutia snemu Slovenskej republiky v Bratislave 18. januára 1940 sa okrem iného uvádza: „Je známe, že jedna čiastka tejto rasy sa natoľko aklimatizovala, že sa považujú za Slovákov a Slováci v nich už v pravom zmysle slova nevidia Cigánov. Branný výbor po dlhšej debate sa uzniesol požiadať slávnú vládu v rezolúcii, aby určila pojem Cigána“ (Nečas 1981: 70). Podľa vyhlášky ministerstva vnútra č. 127 zo dňa 18. júna 1940 „pod Cigánom sa má rozumieť podľa § 9 nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl. z. iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýba práci“.¹² V prípade Rómov mali byť z brannej moci prepustení len tí, u ktorých bolo z kmeňového listu zrejmé, že „nežijú zriadeným spoločenským životom a nie sú na osoh spoločenského života.“ Ak išlo o zamestnaného Róma alebo takého, ktorý sa živil remeslom a žil „zriadeným“ spoločenským životom, nemal byť prepustený z brannej moci.¹³

Anton Facuna, pochádzajúci z usadlej rómskej rodiny, pracoval v čase vypuknutia druhej svetovej vojny najčastejšie ako pomocný robotník na stavbách. Podľa všetkého aj tieto skutočnosti boli dôvodom, prečo bol povolaný do Slovenskej armády – podobne ako aj mnoho iných Rómov – a patrili k tým, ktorí neboli odvedení do pracovného oddielu.

Milena Hübschmannová uvádza v publikácii „*Po židoch cigáni*“, že počas tridsiatich rokov zaznamenávania spomienok Rómov zo Slovenska na obdobie druhej svetovej vojny viacerí pamätníci spomínali, že boli so svojimi jednotkami na východnom a neskôr na talianskom fronte (Hübschmannová 2005: 202–207). V čase prechodu spojencov na „zimnú líniu“ totiž nemecké vojsko v Taliansku posilnila 2. slovenská technická divízia. Bola pre svoju „nespolahlivosť a neschopnosť plniť bojové úlohy“ na území ZSSR koncom októbra 1943 presunutá na opevňovacie práce z Bieloruska do Talianska (Štefanský 2000: 20–22). V roku 1944 prešlo zo 101. a 102. pluku približne dvesto príslušníkov (vojakov a poddôstojníkov) k talianskym partizánom (Štefanský 2000: 20–22, 46). Tak to bolo aj v prípade Antona Facunu.

11 *Slovenský zákonník*, 1939, s. 537.

12 *Úradné noviny* 1940, 22 (29), s. 314.

13 VHÚ-VHA, f. PZNO 1940–1945, kr. 21, inv. č. 19, č. j. 19, č. j. 90 131.

Dňa 7. apríla 1941 bol A. Facuna odvedený a zaradený do Delostreleckého pluku 2. v Ružomberku, kde zložil vojenskú prisahu 28. októbra 1941. Základný výcvik absolvoval od 2. októbra do 15. novembra 1941. Od 16. januára do 15. júla 1942 pôsobil v 3. pešom pluku ako hudobník (od 1. októbra 1941 do 26. marca 1942 sa zúčastnil výcviku ako hudobník bas trombonista). Dňa 16. júla 1942 bol premiestnený k strážnemu práporu v Bratislave, kde zotrval do 30. novembra 1942. Od 1. decembra 1942 až do 30. júna 1943 bol s delostreleckým plukom odvelený na východný front. Od 1. júla 1943 až do 29. februára 1944 bol zaradený k pracovnému práporu.¹⁴ Od 1. marca 1944 (vo svojich pamätiach uvádza od 20. marca 1944)¹⁵ do 20. mája 1944 však bol poslaný k slovenskej technickej divízii v Taliansku, kde bol zaradený k 102. pešiemu pluku ako pracovník na opevneniach.¹⁶ Toto bola jedna z kľúčových udalostí v jeho živote, nakoľko na prelome mája a júna 1944 v Taliansku od svojho pluku zbehol. Tu bol od 20. júna 1944 do 20. augusta 1945 ako člen československej zahraničnej armády zaradený k československej vojenskej misii vo funkcii spojka.¹⁷ Dátumy v úradných dokumentoch sa mierne líšia od dátumov uvádzaných v jeho pamätiach:

„...lebo asi koncom apríla 44 som desertoval a pripojil som sa ku talianskym partizánom ku skupine Rinaldo. Táto skupina prepadala nemecké jednotky v okolí Perugia, Gualdo Tadino, Bastia Umbra. Spojenci práve postupovali, takže asi okolo 15. mája t. i. r. som šťastne prešiel nemeckú frontu ku spojencom. [...] Spojeneckí vojaci, ktorí boli v tomto úseku[,] mňa bez kontroly prepustili až do obce Bastie. Nikde na spojeneckom úrade som sa nehlásil, lebo keby som bol predstavený ako slovenský vojak, tak by som bol odoslaný do vojenského zajateckého tábora. [...] Snažil som sa dostať do Ríma. [...] To sa mi aj podarilo. [...] Pomoc mi poskytlí spojeneckí vojaci, hneď ako som povedal, že som čechoslovák. Dokonca niektorí títo vojaci vedeli, že naša Československá vláda je v Londýne, taktiež že v spojeneckej armáde sú československé jednotky. Tu som aj našiel československé vojsko CMF.¹⁸ Tu som sa prihlásil [...] bol som prijatý ako dobrovoľník v čs. armáde. Táto ma pridělila do služieb americkej armády a dostal som sa k parašutistickej organizácii ku čs. sekcii. Tu som dostal výcvik. [...] T]ú sekciu tvorili zväčša americkí Slováci a Česi. [...] Tu sa organizovala ilegálna misia, ktorú organizoval Dr. Veselý pre územie Čs. republiky. Hlavným úkolom tejto misie malo byť rozbiť fašistický režim, priniesť Slovákov a Čechov do odboja

14 VHÚ-VHA, f. Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920, Facuna A.

15 AM Archív Múzea SNP, FXII, S 204/92, Spomienky Antona Facunu z roku 1947.

16 Branný zákon z roku 1940 umožňoval v § 14 preradenie brancov z vojenskej prezenčnej služby do prezenčnej pracovnej služby a naopak. Pozri napr. Kralčák (2014: 21).

17 VHÚ-VHA, f. Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920, Facuna A.

18 Význam skratky sa zatiaľ nepodarilo doložiť.

a pomáhať materiálne i bojovne všetkým, ktorí chcú bojovať a pracovať proti fašizmu a nacizmu. [...] Začiatkom septembra bola už organizovaná legálna vojenská misia v Bari, ktorá bola rozdelená na skupiny. Ja som sa dostal do skupiny Day, pod velením kpt. Baranského. Kpt. Baranski bol americký Slovák, asi 35 ročný, ženatý – pilot. [...] Dňa 7. septembra¹⁹ sme ráno prišli na letisko v Bari, my, aj druhá skupina a nakladali [...] sme zbrane, [...] rôzne liečivá a traskaviny a tiež nejaké potraviny, [...] šťastne sme pristáli na letisku Tri duby. [...] Skupina Day sme odišli do Zvolenskej Slatiny. [...] Na celú vec t.j. na slovenské národné povstanie sa príslušníci tejto misie pozerali veľmi vážne, považovalo sa toto povstanie za strategicky veľmi dôležité. [...] Po čiastočnom potlačení povstania skupina Day sme odišli na Poľanu.“²⁰

Portrétna fotografia Antona Facunu ako 24-ročného, počas pôsobenia v skupine DAY, jednej z podskupín misie DAWES | Archív Múzea Slovenského národného povstania, N147/90

19 V niektorých dokumentoch VHA sa stretávame s dátumom 7. október, A. Facuna však v osobných spomienkach či popisoch bojovej činnosti v súvislosti s údajmi o účastníkoch národného boja za oslobodenie uvádza dátum 7. september.

20 AM SNP, FXII, S 204/92, Spomienky Antona Facunu z roku 1947.

Priebeh pôsobenia skupiny DAY, jednej z podskupín misie DAWES, zorganizovanej americkou Office of Strategic Services, opisuje aj vyššie zmienený Jim Downs v knihe *Druhá svetová vojna: tragédia OSS na Slovensku* (Downs 2004). Veliteľom skupiny DAY bol už spomínaný Edward Baranski,²¹ členmi boli ďalej Daniel Pavletič (v rámci misie vedený ako juhoslovanský občan), Emil Tomeš (v rámci misie vedený ako slovenský občan), Anton „Tony“ Novák (išlo o krycie meno Antona Facunu; v rámci misie vedeného ako slovenský občan) a poručík Lane Miller (Downs 2004: 72). Anton Facuna je v tejto publikácii spomínaný výlučne pod svojim krycím menom. Misia mala predovšetkým podporovať slovenských povstalcov a tiež zachraňovať zostrelených amerických letcov na Slovensku (Downs 2004: zadná obálka). Táto skupina pôsobila najmä v oblasti Banskej Bystrice, Zvolena a Detvy. Od približne 10. októbra 1944 sa väčšina jej členov zdržiavala vo Zvolenskej Slatine, kde bývali v rodine Zvarovcov. K najdôležitejším úlohám skupiny patrila spravodajská činnosť a informovanie o postupe nemeckej armády. Hlavným zberateľom spravodajských informácií pre Edwarda Baranského bol práve Anton Facuna. Odvaha mu určite nechýbala. Bol vždy vynaliezavý, dokázal sa výborne pohybovať v teréne a získať si informátorov. Sledoval a zaznamenával pohyb nemeckých jednotiek. Správy šifroval a do Bari posielal Daniel Pavletič (Downs 2004: 88). Lane Miller sa niekedy medzi 15.–25. októbrom vrátil do Banskej Bystrice. Koncom októbra 1944 však boli nemeckými vojskami obsadené aj Banská Bystrica aj Zvolenská Slatina. Anton Facuna v tejto oblasti pôsobil ďalej, Edward Baranski, Emil Tomeš a Daniel Pavletič sa presunuli a od prelomu októbra a novembra 1944 začali pôsobiť s partizánskymi skupinami v oblasti Poľany. Po ich rozohnaní sa Edward Baranski a Daniel Pavletič presunuli do dediny Piešť (v súčasnosti je miestnou časťou mesta Detva), kde boli ubytovaní v rodine Jána Vrta. Emil Tomeš sa pri útoku nemeckého vojska stratil a členovia skupiny nemali o ňom informácie. Obávali sa, že bol zajatý. Anton Facuna našiel Edwarda Baranskeho a Daniela Pavletiča v Piešti. Keďže Baranski nemal po stiahnutí sa z oblasti Poľany ani vhodný odev a výstroj a nemohol pôsobiť v teréne, získavanie akýchkoľvek spravodajských informácií bolo len na Antonovi Facunovi. Neustále sa pritom pohyboval na trase Piešť a Zvolenská Slatina. Tu u Zvarovcov v spolupráci s miestnym farárom²² a lekárnikom vytlačili približne päťtisíc letákov a distribuovali ich medzi obyvateľov. Časť rodiny Zvarovcov však bola zajatá a Anton Facuna sa presunul do dediny Zolná. Tu ho navštívila Viera Zvarová a informovala ho o zajatí Edwarda Baranského a Daniela Pavletiča. Anton Facuna bol nútený opustiť túto oblasť a pridal sa k partizánskej skupine v Kotmanovej (Downs 2004: 96, 153–155).

21 Podľa pamäti Antona Facunu bol Edward Baranski Američan slovenského pôvodu. VHÚ-VHA, f. Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920, Facuna A.

22 Išlo o rímskokatolíckeho farára Ľudovíta Veselého (Downs 2004: 155).

Steve Čatloš, tiež jeden z členov skupiny OSS (misia DAWES), neskôr v rozhovoroch s rodičmi Jima Gaula označil Antona Nováka ako „cigána“, ktorý nádhorne hral na husliach a pred odchodom na misiu sa pravidelne staral o zábavu mužov v Bari. Bol veľmi populárnou osobou, mal však zároveň preháňať svoje zásluhy (Downs 2004: 153). Ako neskôr Steve Čatloš uviedol, Anton Facuna mal tvrdiť, že sa neskôr pridal k jednej hudobnej skupine v Maďarsku a na Štedrý večer 1944 prepašoval v hudobnom nástroji do jedného z miestnych lokálov nálož, po odpálení ktorej zahynulo množstvo nemeckých vojakov, ako aj to, že on sám zabil 25 nemeckých vojakov a ich osobné známky odovzdal Ottovi Jakešovi (Downs 2004: 155). Vo svojich vlastných spomienkach však tieto udalosti Anton Facuna neuvádza.

Daniel Pavletič mal byť 29. decembra 1944 privezený do väzenia v Banskej Bystrici a 4. januára mal byť odtiaľ odvezený. On a podľa všetkého aj Edward Baranski mali byť pred tým zadržiavani vo Zvolene alebo v Detve (Downs 2004: 201). Pravdepodobne na prelome decembra 1944 a januára 1945 boli privezení do koncentračného tábora v Mauthausene, kde boli mučení a neskôr aj s Laneom Millerom a ďalšími príslušníkmi OSS popravení zastrelením (Downs 2004: 204–205).

Anton Facuna vo svojich pamätiach uviedol, že sa mu podarilo dostať sa cez Maďarsko a Rumunsko do Belehradu, odkiaľ bol poslaný do Talianska, do Livorna, kde sa organizovala ďalšia misia na Slovensko. On sa však už misie nezúčastnil a 15. mája bol poslaný k československej vojenskej misii v Neapole. V Taliansku teda Antona Facunu zastihol koniec druhej svetovej vojny. Zistil, že okrem neho a ešte jedného člena ich skupiny boli ostatní členovia jeho skupiny zavraždení. 15. mája 1946 sa vrátil do rodnej obce Sklabiňa.²³ V tom čase mal 26 rokov. Skončila sa jedna etapa jeho života. Ako on sám spomínal, „vrátil som sa do Sklabine, otec, švagor, zavraždení, dom vypálený. Nebol som už António, tak krásne to znelo. Ale Cigán Tóno.“ (Krivánek 1968).

2 Po vojne

Obec Sklabiňa je známa ako jedno z významných stredísk partizánskeho odboja. Mnoho obyvateľov bolo internovaných, popravených či zavraždených za účasť v odboji, domnelú pomoc partizánom alebo za to, že nevedeli či nechceli o nich podať informácie. Patril k nim aj Rudolf Facuna, švagor Antona Facunu. Bol zajatý 29. septembra 1944 v lokalite Prieslop.²⁴ Dňa 3. októbra 1944 ho s ostatnými dvadsiatimi obyvateľmi Sklabine po mučení zastrelili v lokalite

²³ AM SNP, FXII, S 204/92, Spomienky Antona Facunu z roku 1947.

²⁴ Podľa doterajších zistení v časti Prieslop (pri obci Sklabiňa, okr. Martin) mali v sledovanom období bývať rómske rodiny v dvoch domoch, niektorí pamätníci uvádzajú, že išlo o „pár chatrčí“.

Bukoviny, za vojenskými kasárňami v Martine (Keveš 1969: 96). Mal vtedy 18 rokov. Bol pochovaný spolu s ostatnými popravenými občanmi Sklabine na sklabinskom cintoríne. Tragický bol aj osud otca Antona Facunu. Ako sa uvádza v obecnej kronike Sklabine, venovanej obdobiu rokov 1944–1945, Anton Facuna st. bol členom pomocnej čaty, ktorá v roku 1944 pomáhala partizánom a Revolučnému národnému výboru. Keď nemecké oddiely začali 30. septembra 1944 s vypaľovaním neďalekého Sklabinského Podzámku, donútili Antona Facunu st. zúčastniť sa vypaľovania domov, hospodárskych budov a školy. Vypálené boli vtedy aj rómske obydlia na Prieslope.²⁵ Anton Facuna st. bol s ďalšími Sklabinčanmi zajatý a väznený v pivnici hotela Slovan v Martine. Pokúsil sa spáchať samovraždu obesením. Našli ho však strážnici, dobili ho na smrť a mŕtvolu pohodili do kanála.²⁶ Jeho telo nebolo nájdené (Hübschmannová 2005: 861).

Keďže rómske obydlia na Prieslope boli v roku 1944 vypálené, členov niektorých rodín prichýlili na čas miestni obyvatelia. Rodina Kučmová sa bezprostredne po tejto tragédii ujala matky Antona Facunu s ďalšími členmi rodiny. Neskôr sa presťahovala väčšina miestnych Rómov do Martina.²⁷ V roku 1947 sa v Martine zamestnal ako šofér aj Anton Facuna. Neskôr pracoval ako stavebný technik Katastrálneho meračského úradu, vedúci odboru výstavby ONV v Šamoríne, technik Agropjektu, projektant Keramopjektu a kolaudátor Investingu v Bratislave (Hübschmannová 2005: 858). Túžil si doplniť vzdelanie. V čase, keď pôsobil ako stavebný technik, popri zamestnaní absolvoval 3-ročný kurz geodézie a v rokoch 1959–1963 Vyššiu priemyselnú školu stavebnú v Bratislave.²⁸ Tu aj ostal žiť a pôsobil ako kolaudátor. Oženil sa a mal 5 detí.²⁹

Jeho rodina a známi na neho spomínali ako na človeka, ktorý sa neustále rád vzdelával, „bol premýšľavý typ“. Zaujímal ho história, filozofia, právo, lingvistiká.³⁰ Nesnažil sa však len o vlastný osobnostný rozvoj. Osud Rómov v Československu mu nebol ľahostajný. Patril ku skupine rómskych predstaviteľov, ako napríklad Ján Cibula, Ferdinand Bihari, Gustáv Karika, Elena Lacková, Jozef Lacko, Tomáš Holomek, Miroslav Holomek a ďalší, ktorí sa od päťdesiatych rokov 20. storočia snažili o emancipáciu rómskeho spoločenstva. Na základe môjho vlastného štúdia archívnych materiálov je možné vysledovať niektoré základné tendencie v zameraní sa na rôzne oblasti života týchto, ale aj ďalších predstaviteľov. Niektorí sa zamerali najmä na pragmatické riešenie každodenných

25 Pamätná kniha – kronika obce Sklabiňa počas Slovenského národného povstania 1944–1945, s. 215.

26 Tamtiež, s. 252.

27 Dokumentárny film *Ja...Roma*, 1968. Taktiež: Spomienky Igora Kovačku, st., Sklabiňa, zaznamenané 26. 3. 2022.

28 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

29 Tamtiež, inv. č. 1.

30 Spomienky Lubomíra Facunu, vnuka Antona Facunu, zaznamenané 23. 3. 2022; Spomienky Igora Kovačku, st., Sklabiňa, zaznamenané 26. 3. 2022; *Ja...Roma*, 1968.

problémov Rómov v povojnovom Československu. Iní sa skôr zamyšľali nad príčinami neľahkého postavenia Rómov v Európe v historickom kontexte, čo ich priviedlo k štúdiu dejín Rómov. Upozorňovali nielen na vlastné dejiny Rómov, ale aj na ich jazyk a kultúrny prínos najmä v oblasti hudobného umenia. V rámci emancipačného hnutia sa snažili osloviť a získať aj ďalších vzdelaných Rómov, a motivovať ich, aby sa hlásili k svojmu pôvodu, uvedomujúc si potenciál rodiacej sa rómskej inteligencie. Uvedomovali si tiež potrebu organizovaného prístupu v oblasti riešenia postavenia Rómov v Československu.

3 Pôsobenie Antona Facunu vo Zväze Cigánov-Rómov

Prvé, avšak neúspešné snahy o založenie organizácie Rómov po druhej svetovej vojne na Slovensku sa spájajú s rokom 1948.³¹ Nová politická moc však odmietla Sdruženie slovenských Cigánov pre prílišné politické ambície. K opakovaným pokusom o založenie organizácie združujúcej a podporujúcej Rómov v Čechách a na Slovensku dochádzalo aj v priebehu päťdesiatych rokov 20. storočia (Jurová 2013: 24). Jedným z iniciátorov založenia takejto organizácie na Slovensku bol práve Anton Facuna.

V roku 1948 sa stal členom Komunistickej strany Československa.³² Podľa všetkého bol úprimne vnútorne presvedčený o istých súdobých politických ideáloch, súvisiacich s budovaním novej spoločnosti a štátu. Už počas svojho pôsobenia v Šamoríne začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia napísal niekoľko osvetovo ale aj kriticky ladených príspevkov do periodika *Horný Žitný ostrov*.³³ V čase svojho pôsobenia v Bratislave sa začal sústreďovať viac na kultúrny rozvoj a zlepšenie podmienok života Rómov. Anton Facuna sa zaujímal o dejiny Rómov a zaznamenával svoje poznatky, ako aj poznatky o rómskom jazyku, ktorý aktívne ovládal. Neustále zdôrazňoval, že ide o starobylý jazyk, a bol presvedčený, že všetko sa ním dá vyjadriť (Krivánek 1968). V roku 1957 vypracoval spolu s MUDr. Jánom Cibulom a Ferdinandom Bihárom koncepciu založenia Sväzu československých Cigánov (Rómáno kultúrno jekhetaniben), ktorý by bol začlenený do Národného frontu.³⁴ Veril, že prostredníctvom osvetovej práce, verejných diskusií a kultúrnych podujatí môže rómska kultúrna organizácia podporiť integráciu

31 Tu treba spomenúť, že už v roku 1926 začala pôsobiť Unia československých cigánskych hudobníkov ako organizácia združujúca svojich členov na profesijnom základe. V roku 1929 bola založená Liga pre kultúrne povznesenie Cigánov, avšak Nerómami, ktorá sa v roku 1930 transformovala na Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky. V roku 1930 tiež vznikol Športový klub slovenských Cigánov Roma Košice a v roku 1936 v Lavutarisz – kultúrny a sociálny spolok Cigánov na Slovensku (Jurová 2013).

32 VHÚ-VHA, f. Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920, Facuna A.

33 Napríklad *Horný Žitný ostrov*, roč. 2, č. 24 (3. 10. 1952); roč. 7, č. 30 (3. 8. 1957); roč. 9, č. 9 (23. 2. 1953); roč. 9, č. 48 (28. 11. 1953).

34 NA Praha, f. 315/2, kart. 1625, Anton Facuna Návrh na zriadenie Sväzu československých Cigánov v rámci listu ÚV KSČ, 2. december 1957.

Rómov. Rómsky časopis *Nevo dives* (Nový deň) mal informovať o aktualitách z oblasti politiky, kultúry a ekonómie, ktoré sa týkali Rómov žijúcich v krajine.³⁵ Návrh sa však nedostal ani do schvalovacieho konania podľa vyhlášky č. 320/1951 Ú. l. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach.³⁶ Anton Facuna tiež pôsobil v rámci Krajského národného výboru v Bratislave³⁷ a vo voľnom čase pri bratislavskom Mestskom dome osvetu ako vedúci rómskeho súboru Ánglal (rómsky „Vpred“; *Večerník* 1959³⁸). Naďalej sa snažil reagovať na aktuálne dianie týkajúce sa Rómov. Napríklad v príspevku z roku 1958 reagoval na starší článok „KNV v Bratislave sa stará o občanov cigánskeho pôvodu“.³⁹ Zhodoval sa s s autorom článku Jánom Mackom, čo sa týkalo kritiky miestnych orgánov štátnej správy, ktoré slabo plnili uznesenie Zboru povereníkov, aj na intenzívnejšom začleňovaní občanov „cigánskeho pôvodu“ do hospodárskeho a kultúrneho života. Nesúhlasil však s jedným z autorov, Jánom Mackom, vo veci prístupu ku kočujúcim skupinám Rómov v súvislosti s prijatím zákona č. 74/1958 o trvalom usídlení kočujúcich osôb. Facuna sa tiež vyjadril proti tomu, že „kočovným Cigánom treba vykúpiť kone, začleniť ich do pracovného procesu, zvýšiť kontrolu ich života zo strany MNV a okresných zmocnencov VB, zvýšiť stíhanie ich trestnej činnosti a tak zabezpečiť ich trvalé usadenie“. Tieto prístupy prirovnával k násilným spôsobom asimilácie za vlády Márie Terézie či praktikám „fašistov“ za tzv. Slovenského štátu. Jediné, čo sa takýmto prístupom mohlo docieľiť, bola podľa neho strata dôvery obyvateľov rómskeho pôvodu voči štátu a ich diskriminácia. Riešením mala byť skôr snaha navštevovať Rómov, vysvetľovať im základy politiky a ekonómie a snažiť sa tiež ovplyvňovať nerómske obyvateľstvo, aby sa nevyskytovali prípady, „že napríklad v električke vedľa Cigána nik nechce sedieť“.⁴⁰

Anton Facuna sa spolu s ďalšími spolupracovníkmi nevzdávali nádeje o založenie organizácie Rómov. Na základe Akčného programu Komunistickej strany Československa z januára 1968 bol podaný nový návrh na založenie organizácie Rómov, podobný ako v roku 1957.⁴¹ Vypracovali ho Anton Facuna a MUDr. Ján Cibula.⁴² Okrem nich návrh podpísali Ferdinand Biháry,⁴³

35 NA Praha, f. ÚPV-T., f. 315/2, kart. 1625, Anton Facuna Návrh na zriadenie Sväzu československých Cigánov v rámci listu ÚV KSČ, 2. decembra 1957.

36 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

37 Pôsobil tu aj Ferdinand Biháry,

38 Nový súbor pri Mestskom dome osvetu. *Ánglal. Večerník* 4 (56): 8. 1959.

39 Viz *Osvetová práca*, 1957, č. 23.

40 Ako reagovali. *Osvetová práca*, roč. 8 (1958), č. 2, s. 47.

41 Celý text návrhu je dostupný aj v publikáciách: Sadílková, Slačka, Závodská (2018); Jurová (2008).

42 Vtedy závodný lekár podniku Stavindustria.

43 Ferdinand Biháry, žijúci v Bratislave, bol cinár a hudobník. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

Koloman Šándor,⁴⁴ Ján Šarközi,⁴⁵ Rinaldo Oláh⁴⁶ a PaedDr. Dezider Banga⁴⁷. Kultúrny Zväz Cigánov-Rómov na Slovensku / Románo kultúrno jekhetaniben (ďalej ZC-R) so sídlom v Bratislave bol podľa ustanovenia zákona č. 68/1951 Zb. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach, rozhodnutím Ministerstva vnútra SSR po ukončení správneho konania uskutočneného podľa zákona č. 71/1967 Zb. o správnom konaní schválený dňa 19. novembra 1968. Navrhovatelia boli Ministerstvom vnútra uznaní ako Ústredný prípravný výbor ZC-R. Za dočasného predsedu ZC-R navrhovatelia jednohlasne zvolili Antona Facunu.⁴⁸ Ústredný prípravný výbor sa postupne člensky rozširoval.⁴⁹ Základným cieľom ZC-R, ako dobrovoľnej spoločenskej kultúrno-výchovnej organizácie, malo byť „napomáhať všetkým Cigánom-Rómom na Slovensku, ktorí pomoc potrebujú a zostávajú na kultúrnej a sociálnej úrovni za celkovým dosiahnutým stavom vývoja našej spoločnosti, dosiahnuť úroveň ostatného obyvateľstva“.⁵⁰

Prvoradou úlohou Zväzu bolo predkladať návrhy riešení orgánom štátnej správy a spoločenským organizáciám. K ďalším úlohám patrilo napríklad vydávanie mesačníka v rómskom a slovenskom jazyku, pomáhať pri zakladaní folklórnych súborov a športových klubov, založiť profesionálny rómsky hudobno-tanečný súbor a „cigánske“ múzeum. Dôležitou úlohou bolo aj zriadiť hospodárske a účelové zariadenie Buťiker,⁵¹ v rozsahu nevyhnutnom pre doplňovanie prostriedkov potrebných pre rozvoj svojich činností. ZC-R sa zaviazal, že u svojich členov „zvýši pocit rovnoprávnosti a vlasteneckého citenia k našej spoločnej vlasti“. Riadnym členom sa mohol stať každý „Cigán-Rom“, „Cigánka-Romni“, ktorí mali československé štátne občianstvo a aspoň pätnásť rokov. Do Zväzu mohli byť prijatí aj občania „Necigáni, hlavne vedeckí a kultúrni pracovníci, ktorí majú úprimný záujem o prácu vo Zväze a podrobia sa týmto stanovám, ako aj významné domáce a zahraničné osobnosti – čestní členovia“.⁵²

44 Koloman Šándor, žijúci v Bratislave, bol hudobníkom. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

45 Ján Šarközi žil v Nových Košariskách (dnes súčasť obce Dunajská Lužná), bol kováčom, kovotepcom. Pracoval v Pridruženej výrobe Jednotného roľníkeho družstva Alžbetin dvor. Bol tiež poslancom Národného výboru v Nových Košariskách. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

46 Rinaldo Oláh, žijúci v Bratislave, bol významným hudobníkom pochádzajúcim zo Zvolenskej Slatiny, okr. Zvolen. V čase založenia ZC-R bol koncertným majstrom Slovenského ľudového umeleckého kolektívu. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

47 Dezider Banga (1939–2022), žijúci v Trebišove a pochádzajúci z Hradišťa (dnes okr. Poltár), bol pedagógom, významným básnikom, v čase založenia ZC-R pôsobil ako stredoškolský učiteľ na Strednej všeobecnovzdelávacej škole v Trebišove. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

48 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1. Neskôr na ustanovujúcom zjazde bol zvolený riadnym predsedom.

49 Jeho členkou sa napríklad stala aj Elena Lacková.

50 SNA, f. ZC-R, Stanovy ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

51 Butiker/Buťiker – v texte používame podobu Buťiker, v archívnych materiáloch, ktoré sú však väčšinou prepismi záznamov, sa skôr objavuje podoba Butiker.

52 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

Títo mohli byť na návrh predsedníctva Zväzu prijímaní plénom Ústredného výboru. Stanovy boli schválené na ustanovujúcom zjazde ZC-R na Slovensku dňa 27. apríla 1969 a potvrdené Ministerstvom vnútra Slovenskej socialistickej republiky svojím rozhodnutím č. j. VVS-1-295/1969 zo dňa 30. mája 1969.⁵³ Stanovy boli preložené aj do maďarského jazyka, nakoľko časť rómskej populácie žijúcej na Slovensku maďarčinu aktívne používala.

Ustanovujúci zjazd sa konal v Bratislave (časť Krasňany),⁵⁴ v kaviarni Družba. Zúčastnili sa ho okrem iných podpredseda vlády SSR Július Hanus, členovia Ústredného výboru Národného frontu SSR (kam sa ZC-R administratívne začlenil) či Eva Davidová (zastupujúca český Svaz Cikánů-Romů). Delegáti jednohlasne zvolili za predsedu Antona Facunu.

V úvodnom príhovore vyzdvihol člen predsedníctva Rudolf Baláž⁵⁵ zásluhy Antona Facunu pri zakladaní Zväzu.

„Prvé kroky, ako viete sa už urobili, Cigáni v spánku len snívali o Zväze, avšak z impulzu cigánskej inteligencie v Bratislave na čele so súdruhom Facunom, ktorý bol jeden z tých, čo zo spánku prebudil všetkých Cigánov Rómov v ČSSR. Neoceniteľnou zásluhou súdruha Facunu vznikol Zväz Cigánov-Rómov na Slovensku.“⁵⁶

S týmto tvrdením sa stotožnili a vo svojich príhovoroch spomenuli Antona Facunu aj Július Fráter,⁵⁷ Juraj Dotko⁵⁸ či Alexander Šarközy⁵⁹. Podplukovník J. Radič vo svojom príhovore zdôraznil účasť Antona Facunu v odboji. Na ustanovujúcom zjazde však zazneli aj kritické pripomienky a už tu možno badať istý názorový nesúlad a náznaky rozporov v rámci Zväzu. Elena Lacková vo svojom príhovore kritizovala niektoré postupy Ústredného prípravného výboru, ktorého členkou sa stala, ako aj predsedníctva Zväzu:

53 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

54 Miestna časť bratislavskej mestskej časti Rača.

55 Rudolf Baláž, žijúci v Košiciach, bol hudobníkom a pôvodne robotníkom, neskôr absolvoval Strednú zdravotnícku školu v Košiciach, bol členom Komunistickej strany Slovenska, okrem členstva v Ústrednom výbore a Predsedníctve ZC-R bol aj predsedom Okresného výboru ZC-R v Košiciach. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

56 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

57 Július Fráter, žijúci v Košiciach, pôvodom z Nižného Medzeva, okr. Košice, bol hudobníkom. Absolvoval stredoškolské vzdelanie. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

58 Juraj Dotko, žijúci v Martine sa narodil v obci Brieštie (dnes okr. Turčianske Teplice). Bol vyučeným murárom. Bol členom Komunistickej strany Slovenska a predsedom Okresného výboru ZC-R v Martine. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

59 Alexander Šarközi, žijúci v Bratislave, sa narodil v Štvrtku na Ostrove, okr. Dunajská Streda. Ukončil stredoškolské vzdelanie maturitou a v čase zakladania ZC-R pracoval vo Výskumnom ústave agrochémie v Bratislave. Popri zamestnaní pôsobil ako člen hudobno-speváckeho zboru. SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

„Som uvedená ako členka Ústredného prípravného výboru, ale kde tento Ústredný výbor bol? Kde je naše predsedníctvo, ktoré sa vôbec neschádzalo a neradilo? Kde je naša správa? [...] Ako sa môže inteligencia podieľať na práci Zväzu, keď s. Facuna podceňuje túto inteligenciu, on s ňou nechce pracovať, keby tam bol niekto múdrejší, kto mu dá protinávrh on ho odstavi.“⁶⁰

Proti tomuto jej tvrdeniu sa ozvali niektorí zo zúčastnených, Anton Facuna ich však upozornil, že každý má právo vyjadriť svoj názor. Elena Lacková ďalej kritizovala formu prihlášky do Zväzu, ktorú skôr považovala za „kádrový dotazník“ a domnievala sa, že bude príliš zložitá na vyplnenie a nezerala sa jej ani výška členského poplatku – 10 Kčs si podľa nej nebudú môcť Rómovia dovoliť zaplatiť. Nepozdávalo sa jej tiež, že v sále nie sú prítomní účastníci z Moravy.⁶¹ Keďže pôsobila v praxi, venovala sa tiež problematike školskej dochádzky a vzdelávaniu.⁶² Na jej pripomienky reagoval napríklad Alexander Šarközy. Okrem iného podotkol, že on osobne nepredpokladá problémy pri vyplňaní prihlášok na západnom či strednom Slovensku a upozornil, že bude potrebné vysvetľovať záujemcom o členstvo vo Zväze, že členský príspevok „nepôjde nikomu do vrečka“, ale výnosy budú použité na činnosť Zväzu. Čo sa týkalo naznačovaného vzťahu Antona Facunu k rómskej inteligencii, Alexander Šarközy oponoval tým, že jej predstavitelia sú vyzývaní pôsobiť vo Zväze, niektorí však neprejavujú záujem o takúto činnosť a ako keby zabúdali či nehlásili sa k svojmu pôvodu. Podobne argumentoval aj samotný Anton Facuna, ktorý sa konkrétnejšie vyjadril aj k prihláškam do Zväzu. Vysvetľoval, že je dôležité udržiavať istú úroveň Zväzu a získať čo najviac informácií o členoch, aby v prípade potreby mohli byť oslovení s prosbou o pomoc na základe ich vzdelania či schopností. Eva Davidová, ako zástupkyňa českých a moravských Rómov, odporúčala, aby bol program ZC-R konkretizovaný do podoby cieľov a bol výsledkom spolupráce širšieho kolektívu.⁶³ Elena Lacková a Ladislav Godla vyjadrili nesúhlas so spôsobom práce Antona Facunu a ústredného výboru ZC-R aj na prvej okresnej konferencii v Prešove a nazvali ju kabinetnou politikou. Okresné výbory mali byť podľa nich neskoro informované o činnosti ústredného výboru a nemali možnosť ovplyvňovať rozhodovanie jeho členov. Anton Facuna zas Elene Lackovej a jej manželovi vytýkal rodinné a priateľské prepojenia pri rozdeľovaní funkcií v okrese (Lužica 2021: 26–27).

60 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

61 Pri výbere priestorov usporiadateľa pravdepodobne nerátali s tak vysokou účasťou. Išlo o zástupcov českej delegácie, ktorí podľa všetkého neodoslali či nepotvrdili návratky.

62 Elena Lacková s kolegami bola veľmi aktívna v rámci činnosti okresnej pobočky Zväzu v Prešove.

63 SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd, 1969, inv. č. 1.

Ďalšie zápisy týkajúce sa činnosti ZC-R naznačujú vážne rozpory aj v jeho vedení. Hlavným oponentom Antona Facunu bol tajomník Alojz Pompa (Lužica 2020a: 349). Kritizoval okrem iného činnosť podniku Buťiker, ktorého riaditeľom bol Anton Facuna a mal pocit, že sa všetka moc sústreďuje v jeho rukách. Ostatní členovia predsedníctva sa spočiatku postavili na stranu Antona Facunu, a naopak, vinili z rôznych priestupkov a ostro kritizovali v niektorých prípadoch až agresívne správania Alojza Pompu. Podľa nich neuznával predsedníctvo, bol povýšenecký a provokoval.⁶⁴ Tieto rozpory viedli až k odvolaniu Alojza Pompu z funkcie tajomníka Ústredného výboru ZC-R.⁶⁵ Bolo mu tiež udelené verejné pokarhanie prostredníctvom spravodaja, ktorý ZC-R vydával.⁶⁶ Zvrat v rozložení síl v predsedníctve je badateľný zo zápisnice z 25. apríla 1970. Alojz Pompa navrhol, aby predsedníctvo Ústredného výboru ZC-R nevedol Anton Facuna, ale niekto iný. Jeho názor podporili ďalší piati členovia. Druhý tajomník ÚV ZC-R Alexander Šarkózi predniesol revíziu správu o situácii ZC-R a v predsedníctve, s obsahom ktorej však Anton Facuna nesúhlasil a vysvetľoval niektoré svoje kroky. Okrem iného A. Facuna na záver uviedol: „Nepoznal som falošnosť, až teraz ju poznám. Ale ja budem pracovať pre Cigánov aj naďalej.“⁶⁷ Za nového predsedu Zväzu bol menovaný Jozef Daniš. Paradoxne, dňa 3. októbra 1970 bol už zo Zväzu vylúčený. Za riaditeľa Buťikeru bol vymenovaný Gustáv Karika⁶⁸ (9. októbra 1970), ktorého z funkcie predsedníctvo odvolalo 28. októbra 1971 (Lužica 2020a, 2020b). Anton Facuna, aj keď bol odvolaný z postu predsedu a rezignoval na funkciu riaditeľa Buťikeru, zostal členom ZC-R.

V súkromí ďalej pracoval na „slovensko-cigánskom“ slovníku, ako aj na spracovaní histórie Rómov či rómskych rozprávok, ktoré zaznamenával. Podieľal sa na príprave materiálov za účelom účasti na Medzinárodnom rómskom kongrese v Ženeve v roku 1978, kam mu však nebolo dovolené vycestovať. Veľmi ťažko to znášal, okrem iného aj kvôli tomu, že boli dobrými priateľmi s jedným z hlavných organizátorov kongresu, MUDr. Jánom Cibulom, ktorý bol na tomto

64 SNA, f. ZC-R, Predsedníctvo 1969–1971. inv. č. 6.

65 Členom ZC-R však ostal.

66 ZC-R vydával „Informačný spravodaj“ štyrikrát do roka, nakoľko však nešlo o reprezentatívny časopis, mal byť vydávaný mesačník „Romen“ (Lužica 2020: 10). Okrem „Informačného spravodaja“ bol vydávaný aj „Spravodaj ÚV ZC-R“. Vybrané čísla (Spravodaj ÚV ZC-R, č. 1,2/1968; č. 2/1969, 1970; Informačný spravodaj č. 1,2/1971; Romen 1,2/1972) sú dostupné v SNA, inv. č. 53, kr. č. 27.

67 SNA, f. ZC-R, Predsedníctvo ÚV, Zápisnica zo schôdze Predsedníctva ÚV-ZC-R konanej dňa 25. apríla 1970 v Bratislave, inv. č. 7.

68 Gustáv Karika, žijúci v Novej Dubnici, okr. Ilava sa narodil v Myjave, okr. Myjava. Pôvodným zamestnaním bol zámočník. V roku 1954 úspešne ukončil na Karlovej univerzite štúdium práva. Pracoval ako sudca na okresnom súde v Poprade a v čase zakladania ZC-R ako právny referent v Strojárskych a metalurgických závodoch v Dubnici nad Váhom.

kongrese zvolený za predsedu Medzinárodnej rómskej únie.⁶⁹ Anton Facuna zomrel 5. októbra v roku 1980 v Bratislave (Mann, Zelinová 2010).

4 Záver

Anton Facuna sa narodil a vyrastal v čase existencie 1. Československej republiky. Politická a hospodárska situácia sa po skončení prvej svetovej vojny stabilizovali len postupne a vláda novovzniknutej republiky si musela stanoviť priority. Na Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska boli adresované sťažnosti týkajúce sa spôsobu života Rómov v niektorých župách v dôsledku veľkej chudoby a nedostatku pracovných príležitostí. V iných prípadoch sa uvádzalo, že pracujú najmä v poľnohospodárstve, v lesoch, pomáhajú pri stavbách, udržiavaní ciest. Ako problematické boli vnímané najmä kočujúce skupiny „haličských, rumunských“ Rómov (Horváthová 1964: 154). Župy tiež zasielali rôzne návrhy na zlepšenie situácie – tak ako bol rozdielny život rómskych komunít v jednotlivých okresoch, tak aj týmto návrhom chýbala spoločná myšlienka jednotného prístupu. Dominovala najmä potreba vedenia podrobnej evidencie a kontroly pohybu „túlajúcich“ sa Rómov. Snaha riešiť tieto záležitosti na celoštátnej úrovni prostredníctvom legislatívnych noriem s možnosťou následného sankcionovania vyústila do prijatia zákona č. 117 zo dňa 14. júla 1927 „o potulných cikánech“. Podľa §1 sa pritom nemal týkať len z dnešného pohľadu etnických Rómov. Mali byť za nich považovaní aj „jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí“ (Sbírka zákonů 1928: 949). Názor predstaviteľov politických strán nebol vo veci vtedajšieho prístupu štátu voči rómskemu obyvateľstvu vôbec jednotný a odzrkadľoval postoje rôznych skupín občanov k Rómom a ich spôsobu života.⁷⁰ Do rozpravy o návrhu zákona sa napríklad zapojil aj senátor Václav Chlumecký, pôvodne sociálny demokrat a od roku 1921 člen Komunistickej strany Československa, ktorý k danému zákonu uviedol:

„Pozrite si[,] pánovia, raz na takú kolóniu cigánsku. Hociktorý cigán bol by šťastný, keby mal tak pekný domček, ako niektorý pánsky pes. Ani hrozba trestami, ani dobrá rada nemôže mať žiadúceho výsledku, pretože cigán, keby aj chcel, nemôže sa usadiť. Ktorý domový pán vzal by cigána do bytu? Ktorý remeselník vzal by cigánskeho chlapca za učňa? Ktorá milostivá pani vzala by si cigánku za slúžku? [...] A keď cigán nenájde si dlhší čas žiadnu robotu a má hlad, čo nasleduje? [...] Starajte sa, pánovia, o to, aby každý, kto chce poctivo pracovať, prácu dostal a aby tiež za poctivú prácu mohol ľudsky žiť,

69 Rozhovor s Lubomírom Facunom, vnukom Antona Facunu, realizovaný v marci 2022.

70 Samozrejme, tento postoj závisel do určitej miery aj od politickej orientácie a straníckej príslušnosti týchto skupín obyvateľov.

potom nebude tulákov, cigáni zmiznú asimiláciou s druhým obyvateľstvom. [...] Z vlastnej skúsenosti viem, že veľká časť cigánov – aspoň na Slovensku – poctivo pracuje a je od podnikateľov, staviteľov a vôbec buržoázie vykorisťovaná na všetky možné spôsoby. Poznám cigánov, ktorí na stavbách pracujú za mizernú mzdu 2 Kč na hodinu, ba sú mi známe prípady, keď staviteľ platí cigánom 1 Kč na hodinu za ťažkú prácu. Videl som do krvava zoderané ruky cigánov – tulákov, nemajúcich nikde žiadneho domova, žiadneho prístrešia. Kde aká hnusná robota je potrebná, do ktorej sa nikto nechce chytiť, cigán za malú, skúpo vymeranú odmenu ju vykoná. Čistenie kanálov, stôk atď. na Slovensku výhradne obstarávajú cigáni. Samozrejme sú otrhaní, sú špinaví, lebo nemajú možnosť ani haliera upotrebiť na nákup prádla a šatstva, tým menej voňavého mydla [...].“ (Letz 2013: 173–174)

Poslankyňa Irena Kirpalová za Nemeckú sociálne demokratickú stranu robotnícku v ČSR (DSAP) zas podotkla:

„Jedním z nejtvrdších, najnesociálnějších a nejnelidštějších paragrafů je §12 (o možnosti odebrat potulným cikánům děti), kterého úplně škrtnutí navrhujeme. [...] To jsou strašné tvrdosti, když násilně oddělují rodiče od dětí, děti od rodičů, proti jejich vůli. [...] I cikánské matky milují své děti, snad více, než si pánové navrhovatelé myslí.“⁷¹

Poslankyňa tiež poukázala na protiústavnosť zákona v súvislosti s § 128 Ústavy, ktorý hovorí, že všetci štátni občania Československej republiky sú si pred zákonom úplne rovní a používajú rovnakých občianskych a politických práv, nezávisle od toho, aké sú rasy, akým jazykom hovoria alebo náboženstva sú.⁷² Podľa spomínaného zákona každému kočujúcemu „Cigánovi“ staršiemu ako štrnásť rokov bol vydaný zvláštny preukaz totožnosti, tzv. cigánska legitimácia. Hlava rodiny musela mať tzv. kočovnícky list (Sbírka zákonů 1928: 949). Tzv. cigánska legitimácia bola v praxi pridelená aj usadlým Rómom, ktorí mali dokonca domovskú príslušnosť v tej-ktorej obci, čoho príkladom je aj rodina Antona Facunu.⁷³ Otec Antona Facunu mal pritom riadne zamestnanie, bol robotník a privyrábал si aj ako príležitostný kováč. Syn Anton Facuna riadne navštevoval základnú školu v Martine: „Chodil som tam každý deň, či pršalo alebo

71 1167. Zpráva výboru právně – ústavního o uznesení senátu Národního; shromáždění republiky Československé k vládnímu návrhu zákona o potulných cikánech a podobných tulácích, dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101007.htm>, [cit. 22.9.2022].

72 Tamtiež.

73 ŠA v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Martin, f. Obvodný notársky úrad Horné Jaseno (1852–1945), Evidencia cigánov; Na základe doterajšieho výskumu vyplýva, že dôvodom pravdepodobne bolo, že sa členovia jednotlivých rodín navštevovali či istý čas ostávali v rodinách svojich blízkych, aj keď len v rámci dvoch či viac susediacich obcí.

snežilo, osem kilometrov tam a potom späť“ (Krivánek 1968). Neskôr sa zamestnal ako pomocný stavebník. Ako sám neskôr spomínal, napriek všetkému bol stále vnímaný len ako „cigán Tóno“. Pravdepodobne už v čase svojho dospievania citlivo vnímal zlú ekonomicko-sociálnu situáciu Rómov a ich diskrimináciu. Aj to bolo neskôr motiváciou angažovať sa v otázkach emancipácie Rómov.

Viackrát v jeho živote sa prejavili jeho komunikačné schopnosti, vynaliezavosť, nebojácnosť a odvaha riskovať. Aj to mu pomohlo, keď sa stal členom skupiny DAY, jednej z podskupín misie DAWES, zorganizovanej americkou Office of Strategic Services a pôsobiacej na území stredného Slovenska od septembra 1944. K najdôležitejším úlohám tejto skupiny patrila spravodajská činnosť a informovanie o postupe nemeckej armády. Anton Facuna si ako spojka pri získavaní spravodajských informácií počínal veľmi dobre. Išlo pritom o jednu z najnáročnejších a najnebezpečnejších činností. Môžeme sa domnievať, že v prípade zajatia by bol jeho osud ako spojky, a navyše Róma, obzvlášť krutý. Aj keď to bolo určite ťažké životné obdobie plné nebezpečenstva, z neskorších spomienok Antona Facunu vyplýva, že v tejto dobe žil život, v ktorom bolo k nemu pristupované bez predsudkov. Bol vtedy jednoducho António, človek hodnotený len na základe svojich schopností a výkonov.

Po návrate zo zahraničného odboja na Slovensko, po skončení druhej svetovej vojny, bol opäť iba „cigán Tóno“. V jeho ďalšom živote ho to však nedemotivovalo. Už ako starší, päťdesiatročný, v jednom z článkov napísal:

„Po celé stáročia nepovažovali nás za ľudí, strieľali nás ako škodlivú zver, verejne alebo skryte nás prenasledovali. Najnebezpečnejší bol hitlerovský fašizmus. Išlo tu o úplné vyhubenie Cigánov. Mnohí sme si to neuvedomovali, bolo nám to akosi ľahostajné. Počítali sme dni, týždne, hodiny. Vedeli sme sa prispôbovať. Mal som krstného otca, bol komunistom. Bolo to ešte v roku 1937. Hovoril mi: ‚Ej nič inšie si nepravajem, len dožiť sa socializmu. Vieš, tam sú všetci ľudia pred zákonom rovnakí, a to nielen na papieri, ale naozaj.‘ Mal som vtedy 17 rokov. Prvý krst som dostal pri štrajku robotníkov martinskej celulózky. Zahučala siréna, všetci sme si sadli a nerobili. Prišli četníci a dostali sme. Druhý raz, keď išlo o rozbitie Československej republiky roku 1938. Hlinka rečnil a my sme pískali. Dostal som obuškom od žandárov a rozohnali nás. Vtedy som videl, že nie všetci Necigáni sú proti nám, že komunisti si vážia každého, kto čestne pracuje.“ (Facuna 1970: 5)

Bol teda podľa všetkého hlboko presvedčený o istých ideáloch, ktoré sa v jeho prípade nepremenili na sprofanované a prázdne heslá. Ani v tejto dobe sa však nebál vyjadriť ostrú kritiku spoločenských javov, ak mal pocit nespravodlivosti či nezmyselnosti, a to aj verejne, napríklad prostredníctvom publikovaných článkov či postrehov.

V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa začala druhá významná etapa jeho života, kedy sa už naplno začal angažovať za emancipáciu Rómov. Spolu s ďalšími predstaviteľmi Rómov sa nevzdali, keď nebola prijatá koncepcia založenia Sväzu československých Cigánov (Románo kultúrno jekhetaniben) v roku 1957. Spoločenská situácia však vzniku takejto organizácie v danej dobe ešte nepriala. Snahy a obetavá práca zakladajúcich členov boli odmenené až v prelomovom roku 1968, kedy vznikol kultúrny Zväz Cigánov-Rómov na Slovensku. Anton Facuna bol zvolený za predsedu Zväzu a stal sa aj riaditeľom výrobného podniku Buťiker. Zkrátka sa však začali objavovať nezhody a mocenské boje v predsedníctve Zväzu, ktoré boli podľa všetkého jednou z hlavných príčin odvolania Antona Facunu z postu predsedu v roku 1970. Rezignoval tiež na pozíciu riaditeľa výrobného podniku.

Máme k dispozícii pomerne početne zastúpené archívne materiály týkajúce sa činnosti Zväzu, vrátane prepisov nahrávok zo zasadnutí predsedníctva, nachádzajúce sa v Národnom archíve v Prahe, ale najmä v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Viac by sme sa o atmosfére v predsedníctve a vzťahoch a ambíciách jeho členov dozvedeli aj z osobných rozprávání zúčastnených, čo už dnes, bohužiaľ, nie je možné. Môžeme preto len predpokladať, nakoľko sa tieto udalosti dotkli Antona Facunu a mali vplyv na jeho ochotu ďalej sa verejne angažovať. Naďalej spracovával materiály a svoje poznámky týkajúce sa dejín Rómov ako aj slovník rómskeho jazyka, ktorý mal obsahovať viac ako dvadsať tisíc slov. Vzťah taliančiny k latinčine prirovnával k vzťahu rómskeho jazyka k sanskrtu. Už počas svojho pôsobenia vo Zväze nadviazal kontakty so zástupcami Rómov z iných krajín ako aj rôznymi odborníkmi, zaujímavými sa o dejiny a jazyk Rómov. Špeciálne sa zaujímal o slovníky rómskeho jazyka, ktoré aj zbieral a venoval sa ich štúdiu a analýze, čo bolo pre neho základom pripravovaného slovníka (Krivánek 1968). Ku koncu života sa začal dokonca učiť japonsky. Veľmi negatívne ho však ovplyvnilo nepovolenie jeho účasti na zasadnutí Medzinárodného kongresu Rómov v Ženeve v roku 1978. Spolupracoval pri tejto príležitosti na príprave materiálov so svojim dobrým priateľom, „bratom“, MUDr. Jánom Cibulom, žijúcim v exile, tešiac sa aj na osobné stretnutie.⁷⁴

Anton Facuna bol jedným z Rómov, ktorí sa aktívne zúčastnili bojov za oslobodenie Československa v období druhej svetovej vojny, a jedným z mála, ktorý pôsobil v rámci zahraničného odboja. Po skončení 2. svetovej vojny už v československej armáde nevykonával žiadnu vojenskú službu. Okrem výkonu občianskeho povolania sa začal angažovať za emancipáciu Rómov v Československu a stal sa jedným z významných predstaviteľov, nielen presadzujúcich ich práva na politickej úrovni, ale snažiac sa aj o ich vlastnú aktivizáciu.

74 Rozhovor s Lubomírom Facunom, vnukom Antona Facunu, realizovaný v marci 2022.

Pramene

Archív Múzea Slovenského národného povstania (AMSNP)
FXII, S 204/92, Spomienky Antona Facunu z roku 1947

Kniha narodených, Horné Jaseno, 1907–1922

Národní archiv (NA), Praha
Fond ÚPV-T, fasc. 315/2, kart. 1625, Anton Facuna. Návrh na zriadenie
Sväzu československých Cigánov v rámci listu ÚV KSC, 2. december 1957

Pamätná kniha – kronika obce Sklabiňa počas Slovenského národného povstania
1944–1945

Slovenský národný archív (SNA)
Fond Zväz Cigánov-Rómov 1969–1973, Ustanovujúci zjazd, inv. č. 1
Fond Zväz Cigánov-Rómov 1969–1973, Predsedníctvo 1969–1971. inv. č. 6
Fond Zväz Cigánov-Rómov 1969–1973, Predsedníctvo ÚV, Zápisnica
zo schôdze Predsedníctva ÚV-ZC-R konanej dňa 25. apríla 1970
v Bratislave, inv. č. 7

Štátny archív (ŠA) v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Martin
Fond Obvodný notársky úrad Horné Jaseno (1852–1945), Evidencia
cigánov

Vojenský historický ústav, Vojenský historický archív (VHÚ-VHA), Bratislava
Fond Zbierka Osobných spisov vojakov a poddôstojníkov, rok 1920,
Facuna A.
Fond PZNO 1940–1945, kr. 21, inv. č. 19, č. j. 19, č. j. 90 131

Ako som sa stala partizánkou. 2021. Lacková, V. [Dokumentárny film]. 90 min.

Ja... Roma. 1968. Krivánek, O. [Dokumentárny film]. Archív Rozhlasu a televízie
Slovenska. 52:51:520 min.

Rozhovor s Ľubomírom Facunom, vedený A. Danekovou (marec 2022).

Rozhovor s Igorem Kovačkou st., vedený A. Danekovou (marec 2022).

Literatúra

- Downs, J. 2004. *Druhá svetová vojna: tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava: Magnet Press Slovakia.
- Facuna, A. 1970. Socializmus a Cigáni – Roma. *Obzor socializmu* 2 (6): 5.
- Horváthová, E. 1964. *Cigáni na Slovensku*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Hübschmannová, M. ed. 2005. „Po židoch cigáni.“ *Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. Praha: Triáda.
- Jancura, V. 2010. Kto vlastne bol Anton Facuna. *Pravda* 16. 8. 2010. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/167321-kto-vlastne-bol-anton-facuna/> [cit. 15. 8. 2022].
- Jurová, A. 2008. *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch (1945–1975)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- Jurová, A. 2013. Niekoľko poznámok k angažovanosti Rómov v kontexte 20. storočia. In: Benč, V., Hrustič, T., Kardos, T. (eds.). *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, Prešovská univerzita, Ústav etnológie SAV v Bratislave, Národný demokratický inštitút a Úrad vlády Slovenskej republiky, 17–32.
- Keveš, J. 1969. *Sklabiňa. Partizánska obec. Kolíska Slovenského národného povstania*. Martin: Osveta.
- Kralčák, P. 2014. *Pracovné jednotky Slovenskej armády 1939 – 1945*. Bratislava: Pro Militaria Historica.
- Letz, R. 2013. Hľadanie pochopenia pre Rómov. In: Letz, R. (ed.). *Slováci pri budovaní základov Československej republiky*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 173–176.
- Lužica, R. 2020a. Antona Facunu by som rehabilitoval. In: Mojžišová, K. (ed.). *Rómovia 30 rokov po...*. Košice: Rozhlas a televízia Slovenska, 337–355.
- Lužica, R. 2020b. *Snahy zakladateľov Zväzu Cigánov – Rómov na Slovensku o udržanie cigánskej – rómskej identity*. Dostupné z: <https://www.romologicke-studie.ukf.sk> [cit. 23. 3. 2022].
- Lužica, R. 2021. *Zväz Cigánov/Rómov a štátna moc na Slovensku v rokoch 1968–1989*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií.
- Mann, A., Zelinová, H. 2010. *Scenár výstavy Galéria rómskych osobností, medailón Anton Facuna*, nepaginované.
- Nečas, C. 1981. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Sadílková, H. Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.

Sbírka zákonů 1928. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1928.*
Praha: Státní tiskárna, 1928.
Slovenský zákonník 129/1940.
Štefanský, V. 2000. *Slovenskí vojáci v Taliansku 1943–1945*. Bratislava: Ministerstvo
obrany Slovenskej republiky.

Romská hudba pod drobnohledem současných hudebníků

Nedostatek konstruktivní kritiky, chybějící sebereflexe při umělecké produkci a veřejném vystupování či nízký zájem mainstreamových médií o romskou hudbu – to vše zaznívalo z úst mladých hudebníků a známých osobností během diskuse „Kritika k romské hudbě“, kterou u příležitosti Mezinárodního dne Romů uspořádaly dne 9. dubna 2021 společně dvě neziskové organizace, ARA ART a Slovo 21. Diskusi živě streamovanou na sociálních sítích moderovala sourozenecká dvojice Claudie Laburdová (koordinátorka ženské skupiny Manushe, Slovo 21) a Vojtěch Lavička (hudebník a moderátor), kteří si do debaty pozvali novinářku a moderátorku Jarmilu Balážovou, hudebníka Tibora Židu, romistu a hudebníka Jana Duždu a Michala Mika, který vede organizaci Romano Net a v minulosti působil např. jako manažer rokycanské skupiny Kale.

Samotná debata byla součástí projektu AndroMedia (Slovo 21), jehož cílem byl rozvoj umělecké a kulturní kritiky, která by vedla k hlubšímu zájmu veřejnosti o romskou kulturu (k projektu též epizoda podcastu ČRo Vltava „Akcent“ z října 2021). „Abychom se nedoslechli nebo nedočteli jen to, že proběhly oslavy Mezinárodního dne Romů, nebo mezinárodní festival Khamoro a že tam někdo tančil a zpíval,“ řekla hned v úvodu Claudie Laburdová. Vojta Lavička pak v následné debatě o chybějící publicistické reflexi romské hudby připomněl, že odborné recenze na vycházející alba či tvorbu romských skupin a zpěváků dnes téměř vymizely, zatímco na konci osmdesátých a pak hlavně v devadesátých letech neunikly odbornému oku například hudebního publicisty a kritika Jiřího Černého. Tématem diskuze pak byla právě devadesátá léta, kdy se proměňoval tzv. rom-pop, pro který je od té doby příznačné zapojení kláves. Podle Tibora Židy si začíná být taková produkce příliš podobná a ztrácí na originalitě. Naopak vyzdvihl například kapelu Terne Čhave z Hradce Králové jako skupinu tvořící novou kvalitní hudbu.

Za další faktor, který by podle hostů debaty mohl významně posunout úspěch romských interpretů a zároveň zvýšit povědomí české společnosti o romské hudbě, označili vliv a zájem médií. Ten je podle Jarmily Balážové v současné době velice malý a bylo by třeba jej povzbudit k tomu, aby média systematicky informovala o romské hudbě, podporovala ji a zároveň přinášela odborný pohled. Na druhou stranu, jak dál uvedla, by měl být silnější i požadavek od samotných Romů, aby takový prostor v médiích vůbec vznikl. V diskuzi zaznívala také kritika směřovaná k romským osobnostem vystupujícím ve filmech či seriálech v rolích, které podporují stereotypy. Podle Tibora Židy se například u seriálu Ďábelské Cikánky vysílaném na TV Barrandov navíc nerespektuje romská „pativ“. Tato část debaty měla mezi diváky velkou odezvu, po které

bylo na stránkách www.romea.cz uveřejněno několik dalších komentářů a vyjádření, například i od ředitele organizace ARA ART, Davida Tišera.

V této části debaty, v níž rezonovala zejména otázka prezentace a vystupování Romů v televizi, částečně zaniklo téma romské hudby a jejího kritického nahlížení či ohlédnutí se za jejím vývojem v posledních třiceti letech. Na následujících stránkách přinášíme reflexi romské hudby od dvou účastníků zmiňované debaty – Vojtěcha Lavičky a Jana Duždy, jehož text navíc uveřejňujeme pouze v romštině. Oba autoři reflektují poslední vývoj romské hudby v České republice, její samotnou definici, zvuk či zapojení hudebních nástrojů a vzájemný vliv hudebních žánrů. Okrajově se dotýkají také textů romských písní. Na ty jsme se proto více zaměřili a oslovili několik romských osobností s dotazem, který romský písňový text je nejvíce oslovuje a proč? K odpovědím jsme přiřadili také texty písní, o nichž se dotazovaní zmiňují.

Vojtěch Lavička (1973) je známý především jako skvělý houslista a člen různých hudebních uskupení. Do svých patnácti let hrál pouze klasiku, pak se seznámil s lidovou muzikou a na dlouho v ní zůstal – stal se primášem v dětském moravském folklorním souboru Rosénka a pak v cimbálové kapele Álom. Na konci devadesátých let byl součástí úspěšné skupiny mezinárodního složení Deep Sweden hrající alternativní rock. Stál také u zrodu a velkého úspěchu skupiny Gipsy.cz se zpěvákem Radkem Bangou. V roce 1992 se připojil do nově vznikající romské redakce Českého rozhlasu a moderoval i několik televizních pořadů. Vojtěch Lavička také hudbu skládá. Je autorem hudby tří celovečerních filmů a mnoha dalších dokumentů či divadelních představení. Tři roky hudebně působil v Divadle Continuo. V současné době hraje s bratry Surmajovými v cimbálové kapele Amenca.

Jan Dužda (1985) jako zástupce celé řady rokycanských hudebníků a druhé generace členů skupiny Kale založil spolu se svými bratrance hudebníky v roce 2000 kapelu Le čhavendar, ve které hraje na baskytaru. Prvním velkým úspěchem skupiny se stalo vítězství v soutěži Zlínalent v roce 2004. Od té doby hráli na mnoha festivalech, vydali dvě CD. V letech 2011–2019 působil Jan Dužda jako lektor v pěveckém sboru Idy Kelarové Čhavorenge. V současné době je hudebním produkčním v organizaci ARA ART a lektorem workshopů v Montessori škole nebo v Centru náhradní rodinné péče. Po studiu romistiky na FF UK v Praze nastoupil a nyní dokončuje své magisterské studium oboru antropologie na Fakultě humanitních studií UK, kde se zaměřuje na hudební výzvy romských hudebníků na sociální síti Facebook v období první Covid-19 karantény.

Renata Berkyová

Kritika romské hudby²

Od revoluce v listopadu 1989 uběhlo více jak třicet let, což je dostatečně dlouhá doba podívat se na to, jak se v tomto čase vyvíjela romská hudba, a predikovat její vývoj. Hned v úvodu zdůrazňuji, že nejsem etnomuzikolog, hudební kritik, romista, nejsem tedy odborník. Neberte tedy tento text dogmaticky. Spíš vám chci představit svůj subjektivní pohled dlouholetého muzikanta, houslisty, hudebního producenta, interpreta romské i neromské hudby.

V první řadě je potřeba stanovit, čemu v tomto článku budeme říkat romská hudba. V nejširším smyslu tohoto termínu je romskou hudbou vše, co hrají Romové. V nejužším pak pouze tradiční „pravá“ romská hudba obsahující hudební segmenty přivezené z Indie, která je dnes všeobecně přijímána jako pravlast Romů. Zvolím zlatou střední cestu. Romskou hudbou je vše, čemu romský hudebník dává svůj osobitý naturel, energii, smysl pro improvizaci, vášeň.

Vzhledem k naší historii, kdy jsme v rámci snah o přijetí většinovým obyvatelstvem různých evropských národů přejímali jejich lidové písně, jsme se stali skvělými interpretačními hudebníky. Časem se tyto písně a styly staly součástí našeho písňového folklóru. Proto tradiční romská hudba středoevropského regionu vychází z maďarského čardáše, na Balkánu z rumunské jeamparale, v Rusku z balady. Nutno zdůraznit, že obohacení hudebních kultur bylo oboustranné. Například do Španělska Romové přivezli flamenco. Stejně tak čardáš je sice původním maďarským tancem, ovšem Romové jej postupně proměnili v uměleckou formu, kterou dnes milují miliony fanoušků po celém světě. Stejný efekt můžeme vidět u swingových písní. Django Reinhardt, fenomenální jazzový kytarista, se stal zakladatelem gypsy jazzu, který sice ze swingu vychází, ovšem dnes jde již o zcela originální svěbytnou hudební formu, jež klade na hudebníky enormní technické nároky.

Soustředím se nyní na romskou hudbu bývalého Československa po roce 1989. Čtyřicet let socialismu, který většinu času popíral existenci romského národa a všemi možnými způsoby ji potlačoval, mělo pro romskou hudbu neblahý vliv. Na jednu stranu se v šedesátých letech prosadili bratři Gondolánové, Bagárovci, Roma štar Jožky Feča a několik dalších kapel, které navazovaly na nesmírnou popularitu tehdejších Beatles, na druhou stranu tradiční romská hudba, romské čardáše a tklivé lidové písně stály jaksi v ústraní, a až na výjimky se nehrály vůbec. V duchu našich tradic jsme ovšem opět patřili mezi špičkové interpretační umělce majoritní lidové hudby. Například primáš Jožka Kubík byl představitelem

1 Autor je houslista, skladatel a moderátor. Působí v cimbálové skupině Amenca. Kontakt: vojtalavicka@seznam.cz

2 Jak citovat: Lavička, V. 2022. Kritika romské hudby. *Romano džaniben* 29 (2): 111–114.

moravské hornácké hudby (dnes má pomník v parku ve Strážnici), Rinaldo Oláh, Ján Berky Mrenica st., Eugen Bunda a další pro změnu prezentovali různé segmenty slovenského folklóru. A byli velmi populární. Výjimku tvořilo několik romských cimbálových kapel, například Giňovci z Opavy, kterým dokonce natočil profesionální nahrávky Československý rozhlas. Tady ovšem můžeme hovořit především o obětavé práci a výjimečné snaze několika osobností, jako například Mileny Hübschmannové nebo skvělých muzikantů a pracovníků rozhlasu, cimbalisty Janka Rokyty a houslisty Samka Dudíka.

Výjimky, pokud jde o prezentaci tradiční romské hudby a kultury, tvořily také komponované pořady v rámci velkých folklórních festivalů ve Strážnici a na Východné. Jejich vznik byl možný především pod vlivem sovětské perestrojky osmdesátých let, kdy i naše komunistická vláda trochu „povolila utažené šrouby“. Období po roce 1989 hezky reflektuje jedno novodobé romské přísloví – „Komunisté nám vzali housle a dali lopatu, teď nám vzali lopatu a vrátili housle.“ Skutečně, romská hudba v devadesátých letech zaznamenala rozkvět na všech frontách.

Na poli tradiční romské hudby a tance se výrazněji prosadilo hned několik folklórních souborů, ačkoliv jejich vznik se datuje do první poloviny osmdesátých let. Mám na mysli například Perumos rodiny Rusenkových nebo Khamoro rodiny Demeterových. Na scéně se objevilo i mnoho dětských folklórních souborů, vznikaly romské festivaly – za všechny jmenujme Romfest. I v ostatních hudebních žánrech se prosazovala hudební uskupení, která vznikla pár let před sametovou revolucí. Například svitavská kapela Točkolotoč, která již v roce 1989 vydala přelomové album *Čhave Svitavendar*, v němž skvěle mixovala romskou melodiku s moravským folklórem, folkem a rockem. Nutno také dodat, že kapela koncertovala už mnohem dříve a v roce 1986 patřila k vítězům interpretační soutěže hudebního festivalu Porta v Plzni.

Na scénu pak vyplula hvězda první velikosti, Věra Bílá z Rokycan se svojí kapelou Kale. Jejich kytarový rompop, jehož zárodky můžeme datovat do počátku osmdesátých let, uchvátil celý svět. Své místo na výsluní si vybojovaly i další kapely – Bengas, parta pražských kluků hrajících hudbu podobnou Gypsy Kings, Terne Čhave navazující na hudbu Točkolotoče, Gipsy.cz spojující rap s tradiční romskou hudbou a v neposlední řadě funkovi Gulo čar.

Jedno z hudebních uskupení ovšem ovlivnilo romský mainstream ještě mnohem výrazněji. Zatímco výše zmíněné kapely cílily především na neromské publikum, kapela Khamoro hrála výhradně pro Romy. Skupina Mišky Gadžora, Zdeňka Lázoka, Arnošta Oláha a Mirka Kaleji. Vesměs šlo o instrumentalisty, kteří původně hráli cimbálovou muziku, později ovšem „přesedlali“ na klávesy. Tito hudebníci hráli v dnes již legendární pražské diskotéce Khamoro, do níž chodili Romové z celé Prahy. Jejich klávesová hudba a zpěv navazovaly na hudbu Stevieho Wondera, funky, soul, „černou hudbu“, ovšem obohacenou romskou melodikou a výhradně romskými texty. Mnoho z jejich písní v podstatě zlidovělo

a romský pop ovlivnily snad nejvýrazněji ze všech kapel. A to přesto, že vlastně nikdy nepřekročili stín tzv. zábavové kapely. Na zábavách také velmi často vystupovala rokycanská kapela Rytmus 84 hrající čardáše na kytary, bicí, saxofony. Jejich autorské melodie vycházely i z dalších tanců, třeba foxtrotu, charlestonu atd. Zde se rozhodně dá hovořit o kvalitní hudbě.

Bohužel v devadesátých letech se objevují výhradně klávesové kapely, které postupně romské zábavy opanovaly: Gypsy Koro, Gypsy Kajkoš a mnoho dalších. Tyto skupiny lze přirovnat k českému duu Eva a Vašek. To bere české a moravské písně hrané původně dechovkou a interpretuje je za vydatné pomoci klávesových zvuků a automatického bubeníka, a původní hudební aranže ořezává až na kost. Stejný proces používají romské klávesové kapely. Tradiční romské lidové písně interpretované zejména cimbálovými skupinami transformují do klávesové podoby. I ony používají automatického bubeníka, často lehce upraví, zjednoduší melodii. Z mého pohledu nevkusně. Krása romských tradičních písní pak devaluje, ztrácí na hodnotě. To je obrovská škoda. Tradiční romskou cimbálovku (resp. tradiční instrumentální sestavu bez cimbálu) tak dnes uvidíte spíše při výjimečných příležitostech – na svatbě, křtinách, nejčastěji na pohřbu. Na romských zábavách už jde o jev víc než vzácný.

Po roce 2000 přichází úpadek tradiční romské hudby, který v podstatě pokračuje až dodnes. Příčin je hned několik. Jednou z nich je rapidní úbytek tradičních tanečních souborů, včetně těch dětských. Za tím stojí většinou finance a pokles životní úrovně. Nejen Romové jsou přehlcní každodenními starostmi, díky nimž nezbyvá energie potřebná k provozování hudebního či tanečního souboru. Dalším důvodem je fakt, že romské kapely hrají jiný než tuzemský romský folklór. Mnoho z nich se zhlédlo v balkánské hudbě, popř. v maďarské a rumunské. Bohužel i zde hraje roli ekonomika. Poptávka po balkánské hudbě a její popularita je větší než v případě romské hudby našeho regionu. Kořeny této popularity lze dohledat v devadesátých letech, kdy tuto hudbu proslavily Kusturicovy filmy – *Underground*, *Dům k pověšení*, *Černá kočka*, *bílý kocour* a další. Záhy festival Respect přivezl do Prahy balkánské dechovky – Kočani Orkestar, Fanfare Ciocarlia, stejně tak romský světový festival Khamoro každý rok přiveze do Prahy některé špičkové dechové uskupení z Balkánu. A romský muzikant hraje muziku, která ho uživí. V tomto případě jsou to spíše balkánské písně než romské lidovky střeoevropského regionu.

Důsledky obou zmíněných skutečností jsou poměrně devastující. Pokud se v romské rodině začnete bavit o tom, kolik znají tradičních romských písní z našeho střeoevropského regionu, ti nejzdatnější dají dohromady maximálně třicet písní. Dokonce i hudebníci se nedostanou přes padesát skladeb. To je velmi smutné konstatování ohrožující existenci romského tradičního folklóru jako živého fenoménu, nikoliv muzejní záležitosti.

Tím se dostávám k potřebě záchrany tradičního písňového repertoáru. Rozhodně to není tak, že by tyto písně neexistovaly. Jak romistka Milena Hübschmannová, tak etnografka Eva Davidová jich během své celoživotní práce zaznamenaly stovky. Některé z nich se nachází ve vídeňském audioarchivu Phonogrammarchiv_Wien, další pak v Muzeu romské kultury. Práci, kterou Eva Davidová a Milena Hübschmannová odvedly, lze přirovnat ke sběratelům moravských písní, například k Františku Sušilovi nebo k Leoši Janáčkovi. Obě romistky si zaslouží nekonečný obdiv.

Podle mého názoru je však potřeba tyto záznamy digitalizovat a vydat na nosičích, provést notaci a opět vydat formou zpěvníků. Věřím, že by se našlo dost romských hudebníků, kteří by se chopili příležitosti a tyto písně oživilí svojí interpretací.

Neříkám tím, že by snad žádné zpěvníky neexistovaly. Jak Milena Hübschmannová, tak i Eva Davidová zpěvníky vydaly, stejně tak Zbyněk Andrš, ostatně i já jsem autorem jednoho zpěvníku. Přesto jde jen o zlomek zdokumentovaného písňového repertoáru. Podstatným problémem je pak dostupnost těchto knih a desek a popularizace jejich existence. Jak existující, tak nově vzniklé zpěvníky a hudební nosiče by měly putovat do hudebních škol, knihoven, romských neziskových organizací a dalším subjektům, které se Romy a romskou kulturou zabývají.

Stejně tak se domnívám, že by mělo vzniknout v Čechách profesionální romské divadlo, které by se zaměřilo na tradiční romský folklór. Stalo by se tak popularizátorem romských písní a tanců, vzorem pro ty, kteří by chtěli oživit romský folklór. Věřím, že by Romové byli na svoje profesionální divadlo stejně hrdí, jako jsou dnes hrdí na Jana Bendiga nebo Moniku Bagárovou, skvělé zpěváky, které ovšem nemůžeme považovat za nositele tradiční romské kultury. Většina jejich hudby je kvalitní, ovšem její kořeny najdeme v černé muzice, RnB, dance popu a dalších moderních stylech, které s původní romskou hudbou nemají nic společného. Zkrátka jsou to mainstreamové úspěšné popové hvězdy – což rozhodně nemyslím nijak pejorativně.

Představa, že by postupem času tradiční romské písně zcela zanikly, nebo bychom jejich interpretaci znali již jen od klávesových zábavových kapel, je pro mě noční můrou. Stejně jako možnost, že romská kultura by se stala jen tématem akademických akcí, konferencí a diskusí. Ačkoliv se to někomu může zdát přehnané, i takový stav věcí může nastat, pokud se nerozhodneme s tím něco udělat. Byla by to obrovská škoda, neboť tradiční romská písňová tvorba patří do evropského kulturního bohatství. Jejím zmizením by tedy neutrpěli jen Romové.

E kritika romane artoske²

Andre kada artiklos kamľomas te vakerel pal o romano artos, so pes kerel pre Slovensko u pro Čechi. Te sikavel, sar pre leste te dikhel tiš avre serendar. Kamav tiš te phenel, hoj sako dženo dikhel pro artos avres u sako dženo pal o artos avres vakerel. Avka oda keren the o artisti u artistkiñi. Sakones hin pre godi peskero u nekbuter, so pes amenge pačisalol u so imar na. Tiš šaj vakeras pal oda, so sako amendar dikhel sar o artos, u so o artos imar nane. Kamav savorenge te del te džanel, hoj so pisinav andre miro artiklos, na mušinen savore te lel, sar te nekbareder čačipen. Hin oda ča miri optika, miro drom, sar pro artos – u feder pro romano artos – te dikhel, bo mištes džanav olestar, hoj sar pro artos dikhav, u sar les šunav the šunav (le jileha), hin subjektivno. Vaš oda pestar sako mušinel te phučel, so hin e kritika, u so hin o artos? Pr'oda kampil te phučel, te zaačhavel pes u te gondolinel pal savoro, so pašal amende hin – bašaviben, gilavipen, teatros, kheliben, gilutne, sa, so šaj vičinas o ARTOS. Me kamav te irinel pal o romano artos u nekbuter pal o romano bašaviben u palis pal savoro, so sikhavel e romañi kultura.

So hin e kritika u o artos pal miro? Chudava peršes te vakerel pal o artos, bo savore, so bašavas abo gilavas, šunas andre peste, so hin romano a so na. Pal miro nane loko te phenel, so čačes hin romano bašaviben. Amare phure phure phure phure daja th'o dada ajso bašaviben, so las sar te romano, na džanenas, dži na avle andre Evropa u na preile o bašaviben le gadžendar. So o Roma kerde avres, has, hoj kola gadžikane gila na bašavenas avka sar o gadže. Kerde pal peskero drom, sar ola gila te bašavel u palis sthovenas peskere gila u kade imar šaj vakeras pal o romano bašaviben. Nane oda štilos, so hin romano, aľe o gila, so o Roma sthode, sthovkeren u sthovkerna dureder. Kada peske kampil te lel andre godi u te duminel pal oda, bo andro gila thovas savoro, so amen arakhas u prindžaras andro dživipen. Bašavas u gilavas pal o kamiben, pal e loš, pal o meriben, mariben, pharipen abo čoripen. Thovas andre sa, so džanas, so kamas, na kamas, užaras, das, so amen hin u so amen nane. Thovas andre sa romano. Pal soste mek džal, oda hin, sar keras, sar thovas andr'oda koda čačo romano. U ade pes dochudas polokores kije kritika.

Teleder kamľomas te vakerel pal o duj problemi, kaj me len dikhav, sar fundamentalna problemi andro romano artos, te vakeras pal o bašaviben. Jekh hin e funkcija th'o chasñariben la romaña čhibakero. Aver problemas predal mande hin o drom, sar te bašavel he te khelel.

1 Autor je absolvent romistiky, studující antropologii v magisterském programu na FHS UK, baskytarista skupiny Le čhavendar. Kontakt: duzda@seznam.cz

2 Jak citovat: Dužda, J. 2022. E kritika romane artoske. *Romano džaniben* 29 (2): 115–116.

Te džal pal e romaŋi čhib, amen o Roma keras giľa buter andre romaŋi čhib. Predal mande hiŋi e romaŋi čhib mira dakeri čhib u te kerav varesavi giľori, takoj mange pre godi džal romano tekstos. Dodžanľom man, hoj naŝti kerav tekstos andre čechiko čhib, bo čechika na džanav avka sar romanes. So me dikhav, lačho hin, hoj o Roma furt keren romane teksti u kole Roma, so romanes na džanen, šaj amari čhib šunen the avka. So nane lačho, hin, hoj kale Roma, so romanes na džanen, namiŝtes vakeren varesave romane lava. Gondoliľnav nekbuter lava, kaj andre lende hine ľiteri „kh“, „ph“, „th“. On phenen „ker“ u kamen te phenel „kher“ u dureder „pral“ – „phral“ abo „tulo“ – „thulo“. Peršo problemos hin e čhib. Pre soste phučav, hin: te namiŝtes vakerena andre aver čhib choc te čechika, či tumenge oda predžala u na avena avre manuŝenge pro asaben? U te he, nane oda avka tiŝ andre romaŋi čhib?

Dureder šaj vakeras pal o baŝaviben, aľe the pal o kheľiben, sar but Roma prelen aver romano baŝaviben abo kheľiben avre Romendar pal aver thema? Gondoliľnav pal o Roma andal e Ťpaňelsko, pal o Balkanos, Ťmenciko, Francija či pal e Slovačiko. Akana man hin pre godi romane ŝtili andro baŝaviben. Ajse sar hin flamenko, romano džezos, ungriko či rumuňiko baŝaviben the kole balkanska romane ŝtili. So hin koda amaro „romano“? But Roma pal o Čechi adaďives imar keren giľa ajse, so o Roma pre Slovensko – sar hin o pavlovce, o Kajkoŝis the kola aver. O pavlovce hin romano ŝtilos pal o Slovačiko, so šaj o Roma tiŝ vičinen vichodňarska giľa. Phendomas, hoj kada baŝaviben hin charakteristicko hangos, bo buter kale bandendar baŝaven (aľe na ča) pro kajse samohrajki – ola klavesi, save pes den te naprograminel avka, hoj jekhvareste šaj šunen buter hangi – o bubni, o perkuse, o lavuti, o bugovi u o senteticka hangi či sersama. Sar somas cikno čavoro andro eňavardeŝengere berša, kala giľa pro Čechi avka na ŝunahas, bo amen has aver baŝaviben, so kamahas sako ďives te ŝunel. Miro phučiben perel avka. So hin akana aver, hoj imar ŝunas the ajse giľa vŝadzi paŝal amende? Hin oda socijalna medija, o Facebook nekbuter. Akor o Roma bondarde vareso pre kazeta u kole nekbarvaleder u hiroŝne lavutara šaj bondarde LP deska abo CD. O Roma andro jekh kurko peske sa bičhade u o giľa, so kerde Rokiciňate pro Čechi, džanenas he o Roma Kaŝate pre Slovensko. Adaďives peske šaj muken o Facebook u te phenena jekh, imar džanen pal savoro, so pes andro svetos ačhiľa. Udžanav, hoj šaj phenas, hin aver doba, abo sa pes adaďives kerel avres, aľe te peske beŝena le phuredere Romenca, šaj lenca leperen pal o čirlatuno baŝaviben, so u sar pes baŝavlas, abo save hangi pes thovnas. Pal miro oda nane andr'oda, hoj amen adaďives šaj baŝavas o baŝaviben pal calo svetos u akor pal o aver baŝaviben o Roma na džanenas. Džal čačes pal o džaniben – sar so pes baŝavel – u furt phenas, hoj oda purano romano baŝaviben, ajso, so o phure Roma baŝavnas. O tehnologiji amenge džan dureder, hine godaveder u furt džan upre, aľe amaro romano baŝaviben džal varesar tele. O Roma chudle te baŝavel kole giľa pal o osadi u polokores bisteren pro giľa, so pes baŝavkernas

andro cimbalovki. Na kamav te phenel, hoj oda rosno abo nalačo, aľe o čardaša he o halgata pes našaven. So pes kerel namištes, hin, hoj te pes bašavel o halgata, varesave Roma len prekeren andro čardašis. Aľe oda imar perel tele sa, pal soste džal andre kala giľa. Tiš akana šaj phučas, či kala giľa na džan ča dureder pal peskero drom u na kerel pes lendar vareso nevo? Pre godi man hin godaver lav, so phenen o gadže – „te duj džene keren jekh, nane oda jekh“ u avka me šunav oda pharipen maškar o purano u nevo romano bašaviben. Aľe sako pestar mušinas te phučel, savo bašaviben mek romano, u sako amendar peske mušinas pr'ada phučiben te odphenel.

Andro kheliben hin tiš vjeci, pal save šaj vakeras. Avka sar o bašaviben the o kheliben pes but likerel avka, sar dureder džan o tehnologiji the so o manuša gondolinen avri sar te neve platformi, kaj pes o artos šaj sikavel. O Roma dikhen pro Facebook, Instagram u akana tiš – u može hoj adaďives imar nekbuter – pro TikTok, kaj šaj dikhen hirošne manušen u šaj dikhen, save neve trendi hine aktualna. Andr'oda perel th'o artos u chocsavo – romano the gadžikano. O kheliben andre romaňi kultura tiš džal peskere dromeħa. Džal upreder, abo šaj phenas čeporo godavedere laveħa: developmentinel pes. So džanas abo las kija peste sar te romano kheliben, hin o flamenko pal o Špaňelsko, amaro romano čardašis pal o Čechi u pal e Slovensko ungriko čardašis the čapašis u rumuňiko čardašis the čapašis. O Roma kij'amende peske len adaďives kale ciknorore kotera či fragmenti pal aver štili u thoven len andre peskero kheliben. Tranda berš palal pro Čechi the pre Slovensko džanenas mištes te khelel o čapašis ča paru Roma. Adaďives oda jekh štilos, so pes khelel vsadzi u nekbuter paš o murša. The o čħaja chudle te khelel avres. Phendomas, hoj oda šukareder u feder sar akor o Roma khelenas. Adaďives, te o čħaja avka khelen, o Roma dikhen u užaren, sar kale čħaja khelena, bo o phureder romňija khelen mek avka, sar pes khelelas pro zabavi akor. O terne romňija imar thode andro kheliben buter abo preile o kheliben avre Romendar pal o aver thema. Avka oda hin tiš le muršenca. So perdal mande interesantno, hoj o romane khelibnaskere bandi pro Čechi the pre Slovensko imar khelen but sar o Roma pal e Ungriko abo Rumuňiko. Kampel te kerel baro vizkumos, kaj te džanas, so pes kerel u sar o romano kheliben džal dureder.

Te vakeraħa pal e kritika, mušinas te dikhel jekh bari veca. Hoj e kritika nane ča, hoj vareso varekaske phenav, hoj kerel namištes, aľe tiš so oleħa šaj kerel, u kaleske pes phenel te del varekaha дума. Hoj les tiš šunav a na phenav leske ča miro. So hin mek baro te phenel hin, sostar džas avri, te phenas, hoj kada či koda hin lačo abo nalačo. Či barilam andre lavutariko famelĳija, abo ča o bašaviben hin amenca sako ďives, save giľa predal amende hine mek romane, so hin imar moderno u či kala moderna giľa hine mek romane? Vareko dikhel pre harmonija – pro ĳangi, save o lavutara thoven, aver sar šundol abo či pes del pre kala giľa te khelel, sar hine o Roma sikade, u avre Romenge imar jekh, so ko kerel abo bašavel, u dikhel, hoj hino Rom abo Romňi.

Pro romano bašaviben adađives šaj dikhas avka, kaj amen dikhas buter štili. Me pal o romano bašaviben vakerav avka, hoj hin phurikane giľa (o čardaša, o halgata) the o rompop (savoro aver). Šaj džas mek andre bareder chor u vakeras mek pal oda, sar leperas romano bašaviben. Sar vareko phenel o čardašis abo o halgatos, šunav andro kana e cimbalma, e bari bugova, e lavuta, e brača, e klarineta, e harmonija. Kajse purane sersama, so varekana šunahas andro phurikane giľa. Adađives amen nane sako jekh leperiben. Le ternedere manušendar šaj šunen, hoj nika e cimbalovka na šunde. Džanen ola giľa le bandendar, sar hine o Gypsy socialka, o Gypsy Mercedes, o Gypsy Kajkoš u aver. Ajsendar, so bašaven pro moderna sersama u varesave pro samohrajki. Nevo hangos andro bašaviben, neve štili, aľe o džaniben, sar so te bašavel, perel tele. Amen, o terne Roma imar buter na džanas, sar pes bašaven purane čardaša, bo len imar na šunas. O phureder Roma imar kala giľa na bašaven, abo pre lende bisterde, u avka pes našavel romano džaniben, sar so pes akor bašavlas, u o terne bašaven kale giľa pal peskero. Buter oda nane šukar, aľe le Romenge pes kada nevo drom, sar te bašavel purane giľa, pačisaľol. Paľis pes mušinas te zaačhavel u te gondolinel, hoj andr' oda hin duj seri – lavutara u kole, so len šunen. Andre historija the akana o lavutara bašaven, so manuša kamen te šunel. Pal miro hin oda avka, hoj o lavutara bisteren purano bašaviben, bo buter le Romenge kajso bašaviben imar na kampil. Na hoj na kamen, aľe on imar nane sikade pro ajso bašaviben. Aľe mušinav tiš te phenel, hoj na savore kamen nevo romano bašaviben. Bacht hin, hoj o Roma mek ľikeren paťiv. Olestar džan avri u džanen, hoj pro bijava, boňa u berša peske šaj vičinen ajse Romen, so džanen te bašavel savoro.

Nane importantno te phenel, so predal o bašaviben the o kheliben u andro aver artos či andre romaňi čhib lačho abo nalačho. Ča mušinas savore te udžanel jekh čačipen. Te o Roma vakeren avka, sar romanes vakeren, te bašaven avka, sar bašaven romano bašaviben, te khelen avka, sar khelen romane khelibena, kamas te udžanel, hoj oda keren o Roma, u na te thovel varekas tele, hoj ov abo oj nane but Rom abo Romňi, aľe te vakereľ peha, či oda šaj las sar te romano artos abo te phenel, hoj oda gadžikano. Kampil amenge savorenge peršo te dovakerel pes maškar peste pre nacijonalno levelis u paľis pro maškarthemutno levelis, kaj te avas jekh andr'oda, so te sikavel jekh avreske the le gadženge, so romano u so imar na.

Oslovili jsme několik respondentek a respondentů s otázkou, jaký text romské písně je jejich nejoblíbenější a proč.

Štefan Balog, koordinátor romských stipendií, 26 let (Praha)

Pocházím z muzikantské rodiny, sám jsem se hudbě věnoval a je pravda, že hudba znamená v mém životě hodně. Písničku *Téle šuvou le papuči* znám odjakživa. Už jako dítě jsem ji slyšel z babiččinych úst. Často se u nás používala a zpívala. Je to jedna z těch osudových písní, které člověku evokují momenty v jeho životě. Dnes si ji pouštím nebo zpívám hlavně, když jsem s rodinou a vzpomínáme na „staré časy“, nebo když mám špatnou náladu a chci relaxovat. Je to moje srdcová záležitost. Text je asi v různých jazykových variantách, ale takhle to zpívá naše rodina, od Petrovan.

Téle šuvou le papuči,
taj purnánglo me šuvou ma,
taj purnánglo me šuvou ma,
taj sa lenca zumavou ma.

Jaj, de téle márou le čerhája,
le čerhája andal čéri,
le čerhája andal čéri,
jaj, le Romen paj skamina.

Jaj, ande soste čo bárimo,
ke kana nípo-j sa khetáne,
ke kana-j nípo sa khetane,
khote le luluda báron.

Jaj, ke dúral, dúral me avilem,
taj zuráles me khiňílem,
taj zuráles me khiňílem,
taj andi bári vója pélem.

Jaj, ke taj báron, báron lulud'ora,
haj šaraven le vurmi téle,
šaraven le vurmi téle,
palaj kodol láše šáve.

Jaj, de ande kaski vója pélem,
sa ande le ráje Dévleski,
sa ande le ráje Dévleski,
taj ande le láše Romengi.

Jaj, dolmut, phrali, šarudou le,
de te merel muro dadinkóro,
dolmut, phrali, šarudou le,
de palaj kodol láše šáve.

Jaj, t'aven saste taj bachtále,
kadal but Rom sa khetáne,
ke t'aven saste taj bachtále,
de kadal but Rom sa khetáne.

Jaj, de charakteri but košťálj,
manuš naj te poťinel le,
či lovenca či galbenca,
feri le láše šávenca.

<https://www.youtube.com/watch?v=QCUwPyXs5hU>

Pavčina Radlová, terénní sociální pracovnice, 50 let (Praha)

Vždy mi vykouzlí úsměv na tváři a rozhybe tělo píseň *Bubamara* od Gorana Bregoviče. Není to sice moje úplně nejoblíbenější, ale je to jedna z nich. Nedokážu totiž říct jen jednu nejoblíbenější. Sotva si vzpomenu na jednu, hned mi jde na mysl další a na každou mám nějakou vzpomínku. Například *Romale čhavale* (jde o písničku Tosara, pozn. red.) v podání Idy Kelarové – je to píseň, kterou se můj syn naučil zpívat, a vyvolává ve mě silné emoce.

Romale, čhavale, imar hin tosara,
Romale, čhavale, imar hin tosara,
tosara, tosara, tosara.
E mašina imar džal,
pal o svetos Roma phiren,
tosara, tosara, phiren.

Leon Kuru, hudebník, 20 let (Náchod)

Poslouchám nové i staré písničky, ale spíš se přikláním k starším písním, které mají pro mne větší váhu. Mám pocit, že jsou opravdu ze života, skládané ze srdce. Ty dnešní novější písně jsou o všem možném a jakoby bez duše. Sám se hudbě věnuji, zpívám a skládám písně. Skládám jenom o tom, co se mi v životě děje, opisuju to, co žiju. Můj oblíbený romský text je píseň *Me darav*. Každé dítě miluje svoji mámu a zvlášť u nás, u Romů, je máma ta nejdůležitější. Píseň je o strachu, že svoji maminku ztratím. (Text složil Milan Bikar, pozn. red.)

Mamo, phen mange, so tute,
me darav vaš tiro dživipen,
me darav, hoj tu man mukheha,
me darav, hoj tu na dživeha,
me darav, o jakha zaphandeha.

Jana Hejkrliková, sociální pracovnice v chráněném bydlení, 63 let
(Příbram)

Pro mě to je určitě píseň *Mro pirano man mukhel*. Je to stará lidová píseň, halgat, který by se dal přirovnat k šansonu. Byla to píseň na první LP desce, kterou natočili Giňovci z Opavy. Píseň mám ráda pro její text a krásnou archaickou romštinu. Vyjadřuje lásku a bolest ženy k milovanému muži, který ji i děti opouští. Melodika vyjadřuje význam každého slova. Mám halgat písně ráda. Považuji je za krásnou poezii, vyjadřují životní události, které bylo třeba vyzpívat. Interpret většinou disponoval značným hlasovým rozsahem. Halgat se musí umět zpívat i hrát. Nejsou to písně na tři akordy.

Mro pirano man mukhel,
vaš oda, hoj avra kamel.
Jaj mukhel, mukhel baripnaha
u na phenel „ačh Devleha“.

Stáňa Miková, vychovatelka, 39 let (Beroun)

V dnešní době je pro mě docela těžké najít písně s kvalitním textem. Nestává se mi často, že bych si píseň v romštině poslechla až dokonce. Většinou mi vadí nelogičnost textu, opakující se fráze a přílišná „ubřečenost“. Dalším faktorem je úroveň romštiny, četnost přejímek z češtiny a slovenštiny a samozřejmě způsob přednesu romštiny (např. používání přídechu tam, kde nemá být). Kvalitní text obohatí melodii, posluchače a povznese píseň na profesionální úroveň. Proto se často vracím k prověřeným muzikantům, kteří svojí tvorbou vynikali/jí. Nemohu mluvit jen o jedné písni. Vybrala jsem si několik interpretů s těmihle písněmi:

1. Kale – *Vaš oda* (píseň o tom, že bez zastání toho moc nesvedeme, ale i když jsme v tom sami, tak bychom neměli zapomínat na sebeúctu), *Phen mange* (milostná, svatební píseň),
2. Točkolotoč – *Pal tute* (píseň o lásce, která není naplněná),
3. Lazokovi – *Ňiko na džanel* (nevíme, kdo a odkud jsme, ale náš úděl je hrát a zpívat),
4. Gejza Horváth – *Lavutaris* (text o vztazích mezi lidmi, muzikanty; je ironický: každý si dokazuje, že právě on je ten skvělý muzikant),
5. Gulo čar – *Parno jiv* (problematika drog).

Můj žebříček není postavený na oblíbenosti. Tyto texty a další jiné mě formovaly a určily směr poslechu. Položily latku vysoko, málokdo se k ní přiblíží, ba dokonce ji přeskočí.

Kale – *Vaš oda*
(text složil Štefan Miko, pozn. red.)

Vaš oda amenca kerel
sako, so kamel,
paš o bare raja nane ňiko amen.
Džaha savore
pal o bareder raja
te zaačhon amen
amare manuša.
Musaj te likerel amen savore,
kamas adaj Roma udžanle te hel,
gadže ňigda amen naši avaha,
amari pačiv amenge ačhola.

<https://www.youtube.com/watch?v=OyoxwI3xGN4>

Milan Demeter, muzikant, 47 let (Praha)

Už 25 let se živím jako profesionální muzikant a sám také skládám texty. Pro mě jednoznačně nejlepší romské texty tvoří muzikant Gejza Horváth z Brna. Líbí se mi jeho hity *Lavutaris* nebo *Loli rokla*.

Gejza Horváth – *Lavutaris*

Andro Roma bari kedva hin,
sako baro lavutaris hin,
sako kamel lačhes te bašavel,
jekh gili šukar te gilavel.
Roma šukar gila gilaven.
Jekh avres pes bares ašaren.
Sako kamel lačhes te bašavel,
Jekh gili šukar te gilavel.
Lavutaris, lavutaris,
sako hin baro lavutaris.

<https://www.youtube.com/watch?v=1PEAxqGZrAM>

Recenze | Anotace

Kolektiv autorů

Všude samá krása

a

Kolektiv autorů

Samet blues

/ Kateřina Čopjaková

Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva (eds.)

Re-Thinking Roma Resistance throughout History:

Recounting Stories of Strength and Bravery

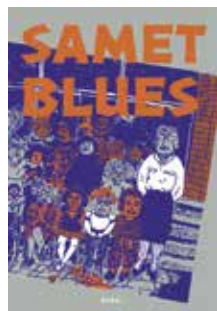
/ Monika Stachová

Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova a Aleksandar Marinov (eds.)

*Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern
and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*

/ Jekatyerina Dunajeva

Kolektiv autorů

Všude samá krása

Praha: Kher, 2021, 222 s., ISBN 9788087780251

Kolektiv autorů

Samet blues

Praha: Kher, 2021, 182 s., ISBN 9788087780275

Domácí nakladatelství romské literatury Kher má za sebou důležitý rok ve znamení profesionalizace. Loni tým vedený romistkami Radkou Patočkovou a Karolínou Ryvolovou vydal hned tři tituly, z toho dva původní,¹ což je na podnik komorních rozměrů nebývalá aktivita. Sbírky *Všude sama krása* a *Samet blues* si navíc přičítají i další pomyslná prvenství – uvádějí vedle zavedených také nové romské autory a autorky, a především otevírají jiný pohled na moderní české a slovenské dějiny.

Krásné 20. století

Název staršího souboru textů odkazuje na první dojem pamětnice Ireny Tomášové z české poválečné metropole zveřejněný v rámci jejích vzpomínek zaznamenaných Ilonou Ferkovou v *Romano džaniben* 1–2/1995: „Přijeli jsme do Prahy, tak velké město jsem ještě neviděla, všude samá krása!“ (Ferková 1995: 91). V tom exaltovaném zvolání se totiž o dějinách Romů v Československu skrývá mnohé. Primárně obecně sdílený poválečný optimismus (nejen) Romů, kteří přišli do Čech coby žádaná pracovní síla. Sekundárně dnešní ironický význam spojení, jež se v tomto kontextu stalo předzvěstí života dané menšiny v komunistickém

¹ Třetí publikací byla kniha Philomeny Franz *Žít bez hořkosti* – viz recenze H. Kaftanové v *RDž* 2/2021 (pozn. red.).

Československu po další dlouhé roky.

Dvacítka autorů a autorek sbírky *Všude samá krása* přináší prostřednictvím rodinných osudů svůj pohled na překotné 20. století, především na druhou světovou válku a režim nastolený po Únoru 1948. Výbor čerpá z elektronicky vydané sbírky *Moji milí* (2014), archivu projektu *Šukar laviben le Romendar / Romové píší...* (2010) a zcela nových příspěvků oslovených autorů. Celkově čítá 22 chronologicky řazených kratších próz (necelá polovina z nich je původně v romštině, otištěna je v obou jazycích), které pokrývají období od roku 1938 po devadesátá léta, a prezentuje zavedené spisovatele jako Andreje Giňu nebo Eriku Oláhovou vedle debutantů Patrika Bangy či Moniky Hejdukové.

Všechny prózy mají pro romskou literaturu typický charakter žánru pravdivého vyprávění ze života, kdy vypravěč převypravuje něco, co mu bylo vyprávěno někým z příbuzných, případně svou vlastní vzpomínku s ambicí zachovat příběh dalším generacím. Sdělení, že se jedná o skutečné příběhy z rodinné historie, utváří často expozici próz jako v případě „Dávného slibu“ Markéty Hejdukové („V naší rodině se traduje takový příběh.“ – s. 53) nebo „Já a oni“ Gejzy Horvátha („Když si v duchu listuji knížkou, kterou napsal můj život...“ – s. 103). Příběhy předávané doposud ústní tradicí se ale protentokrát dostaly na papír, jsou vytištěny černé na bílém, což je pro tato vyprávění zcela nová situace a autor/ka (případně editorka) s nimi takto museli nakládat. Otázkou ale zůstává, jestli se díky tomuto procesu už staly uměním, přesněji beletrií.

Hned druhá povídka Markéty Šestákové s lakonickým názvem „Válka“ odpovídá na položenou otázku záporně. Shrnutí života romské rodiny za druhé světové války, které jí původně vyprávěla tchyně, je zachyceno ve strohých oznamovacích větách, jako by se jednalo o hrubý přepis orální historie, a jeho hodnota leží mimo oblast literatury. Nemá smysl pátrat po nápaditém používání figur a tropů, soustředit se na způsob, jak je vyprávěno, podstata zůstává u toho, co je vyprávěno. V tomto případě nelze mluvit o beletrii, naopak je na místě hovořit o dokumentu stejně jako u mnohých dalších ze zbývajících próz.

Zaměříme se proto na ty, které se výrazněji vymykají. Trojice povídek Květy Podhradské oplývá téměř filmovou dynamikou vystavěnou na živě napsaných dialozích. Zkušená autorka, píšící romsky, umí pracovat s napětím a každý z jejích tří příběhů („Margitka“, „Olga“, „Máma“) uvozuje čtenářsky atraktivní věta, ať už se jedná o přímou řeč nebo ne. Ostatně už samotné názvy odkazující na jména (a roli) hlavních hrdinek a zároveň příbuzných dokládají jinak konstruovanou práci s rodinnými vzpomínkami.

Svěžím jazykem založeným na hovorovosti, invenční hře s frazeologismy, slangem a občasným zapojením romských slov především v pejorativním kontextu hýří memoár Gejzy Horvátha o dvouleté základní vojenské službě „Já a oni“. Název postavený na kontrastu by mohl vzbuzovat dojem, že se jedná o tíživou vzpomínku, jenže i ponižující vstupní prohlídka autor vykresluje coby zábavnou historku.

Idealizace mládí, případně dětství přináší do vyprávění překvapivý (až nepatřičný) nadhled, případně automatické přijímání statu quo. Zvláště patrné je to ve vztahu některých autorek k mužským hrdinům – těm se odpouští mnohé včetně domácího násilí. „Děda byl prostě světák, k tomu strašně hezký chlap, vypadal jako herec. Uměl číst a psát, což v té době bylo mezi Romy něco nevídaného. Každý měl dědu rád, jen babička mu nemohla přijít na jméno“ (s. 67), uvádí ve svém vyprávění „Moji milí“ matadorka romské literatury Eva Danišová potom, co popsala, jak její dědeček babičku okrádal, podváděl a opouštěl, aby následně bez okolků dodala, že ji i bil. Jakkoliv jsou obhajování tradic a konzervativismus v genderových rolích dobově a etnoemancipačně pochopitelné, idealizace patologií, ke které tu dochází, se jeví jako až moc křečovitá.

Osvěžujícím v tomto kontextu se stává jakýkoliv náznak přemýšlení mimo zavedené normy nebo pokus o jejich vysvětlení. Když Erika Oláhová poměrně banální anekdotu z oslavy svých třicetin uvozuje vysvětlením, proč v roce 1987 coby Romka a matka pracovala, píše: „A tak jsem tam s manželem a dětmi prožívala nejkrásnější období svého života. Zároveň jsem si připadala jako spoutaná, a tak se moje nezkrotná povaha o to více projevovala v zaměstnání“ (s. 192). To je u domácí romské autorky pořád spíše nezvyklé přiznání k touze po seberealizaci mimo tradiční mateřskou roli. Podobně když se Mária Siváková v próze „To je ten váš kapitalismus“ snaží zachytit svoje myšlenky během vaření halušek pro otce, který žehrá na nové poměry a touží po starých jistotách. Nedobírá se sice jasného vysvětlení, ale když vzpomíná na jejich život před rokem 1989, postupně v ní vzrůstá pochopení původu otcových názorů.

Motiv *romipen* v čistě idealizovaném kontextu nebo žánry grotesky a anekdoty patří v domácí romské literatuře mezi hojně rozšířené a jejich časté opakování přispívá ke stereotypnímu smýšlení o romské literatuře. O to cennější jsou vykročení mimo zavedený rámec, přestože pak autoři a autorky nejsou tolik vypravěčsky suverénní, ohledávání nových možností, jak předat čtenářům svou výpověď o světě, za to stojí.

Jiné devadesátky

Hledat nové cesty, jak vyprávět, více nabízí současnost, případně nedávná minulost, s níž se úzce setkává. V druhé, útlejší sbírce třinácti próz dvanácti autorů pojmenované s odkazem na emancipaci Afroameričanů *Samet blues* se to daří většině z nich.

Editorka Lenka Jandáková coby první a poslední vyprávění zvolila taková, jež spojuje motiv domácího úkolu, kdy se děti v rámci školních povinností ptají v rodině po okolnostech sametové revoluce. Zatímco první próza „V bublině“ Stanislavy Ondové je ještě literárně váhavá, ta poslední Reny Horváthové „Výbuch v Nuslích“ už s časem i jazykem pracuje zajímavěji. Během přípravy

chlebičků teta, babička a matka odpovídají náctileté příbuzné, co se v jejich životě s převratem v roce 1989 změnilo. Autorka střídá perspektivy, z živých dialogů přechází ve vyprávění do minulosti, nechybí vnitřní monology. Jemný humor, kterým si vypomáhá, se ztratí, když dojde na tragickou část příběhu – výbuch domu v Nuslích: „Najednou člověku připadalo, že romský život nemá pro ostatní lidi žádnou cenu. Když se rozednilo, teprve jsme viděli, co výbuch způsobil. Spoušť. Po ulicích se válelo sklo, kusy rámu oken a sutiny... Ulice se proměnila v kulisu nějakého válečného filmu. Jenže tohle byla skutečnost“ (s. 166).

Motiv rasismu ve spojení s uvolněním, které přišlo v devadesátých letech, se objevuje více než v polovině próz. Narativ devadesátých let díky romským autorům získává na další vrstvě, která se obvykle v majoritní literatuře ani umění nepopisuje. Krimiseriál *Devadesátky* režiséra Petra Bebjaka uvedený na začátku roku 2022 na veřejnoprávní televizi tuto skutečnost potvrzuje. Šest dílů zachycuje nejcharakterističtější zločiny daného období, žádné z rasově motivovaných vražd Romů, případně cizinců, které tehdy byly spáchány, se scénáristé ale nevěnovali, a nejinak je tomu v domácí literatuře. Nutkání zaplnit toto prázdné místo v kolektivní paměti se v souboru stává téměř hmatatelné. Objevují se jména zavražděných Romů Tibora Berkiho, Emila Bendíka nebo Heleny Biháriové. Popisy každodennosti, jejíž součástí byla agrese příznivců hnutí rasistických skinheads, nejapné poznámky nebo segregace romských dětí ve školách. Čtenář zde sice najde radost z konce komunistického režimu, pokusy o první podnikání, ale více se dočte o nejistotě, kterou nová doba marginalizované menšiny přinesla.

Silný ženský postoj, vzhled do vlastní emancipace prostřednictvím vztahu k milovanému otci, později manželovi a nakonec i ve vztahu k zavedeným pořádkům i majoritě, nabízí Iveta Kokyová ve čtrnáctidílném cyklu „Chci obojí“ (Kokyová je jednou ze tří autorů či autorek zastoupených v *Samet blues* i v romštině). Próza vychází z intimních vzpomínek a vztahuje se k zásadním otázkám, s nimiž se Romky musejí během života vyrovnat. Zevnitř vlastní komunity pramenícímu tradičnímu postavení žen, které zrovna nepřeje vzdělávání a ekonomické samostatnosti, a zvenčí, z majority přicházejícím predsudkům a rasismu. Kokyové se podařilo trefně vystihnout mlýnské kameny, mezi kterými se Romky mnohdy ocitají, zároveň předvedla zajímavou literární práci. Kompilace různě starých textů z let 2016 až 2020, v některých případech vycházejících z esejů psaných během studií romistiky, souvisí jen volně, ale ve výsledku pokrývají celý její ideový přerod.

V roce 2014 publikovala Kokyová ve sbírce próz romských autorek *Slunce zapadá už ráno* sedmidílný cyklus „Rodina je jen jedna“. Za vágním názvem se ukrývaly vzpomínky na otce alkoholika, před kterým se při jeho návratech domů musela schovávat jeho žena i šest dětí, jinak byly krutě zbiti. Protipól temných memoárů na dětství tvořily ty o autoritativní a obětavé babičce, ochotné vždy pomoci. Považovat oba cykly za čistě autobiografické by bylo patrně mylné a nemá

smysl pátrat po míře „pravdivosti“ každého z nich. Naopak se jasně ukazuje, že v tvorbě Kokyové došlo k posunu a autorka dokáže pracovat s náznaky, alegorií a celkově fabulovat s cílem ukázat své přesvědčení a nepochybně také ovlivňovat čtenáře v jejich smýšlení.

Nigerijská spisovatelka Chimamanda Ngozi Adichie ve své přednášce „Nebezpečí jednotných příběhů“ upozornila na moc, kterou vyprávění má – brát člověku důstojnost, ale také mu ji navracet. Aby bylo schopno toho druhého, je potřeba rozšířit paletu příběhů o co nejvíc barev a odstínů. Sbírkám *Všude sama krása* a *Samet blues* se pestrost daří, a to jak směrem k majoritě, tak k romským čtenářům. Touha vyprávět o současnosti a jejím vlastním prožívání je pak posouvá na cestě k vlastnímu literárnímu výrazu.

Kateřina Čopjaková²

Literatura

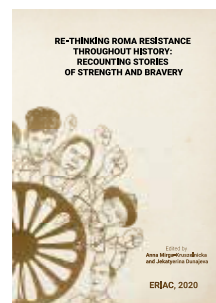
Ferková, I. 1995. Sar o Roma avenas pal o mariben pro Čechi / Jak přicházeli Romové po válce do Čech. *Romano džaniben* 2 (1): 89–95.

Kol. autorů. 2014. *Moji milí, sbírka romské narativní prózy*. Praha: Kher.

Kol. autorů. 2014. *Slunce zapadá už ráno*. Praha: Knihovna Václava Havla.

2 Autorka je literární kritička a novinářka. E-mail: copjakova@gmail.com

Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva (eds.)

Re-Thinking Roma Resistance throughout History: Recounting Stories of Strength and Bravery

Budapest: European Roma Institute for Arts and Culture (ERIAC) 2020, 252 s.,
ISBN: 978-3-9822573-0-3

Romka Ioana Tinculeasa Rudăreasa byla otrokyní spadající pod rumunskou královskou rodinu, jejíž sociální postavení se zhoršilo, protože se přivdala do bojarské rodiny. Nevztahovalo se tak na ni zrušení otroctví pro státem vlastněné otroky ze čtyřicátých let 19. století (Achim 2004: 99). Proto bojovala po mnoho let o svou svobodu před soudem. Tento příběh není zdaleka jediným případem, který se v knize *Re-Thinking Roma Resistance throughout History* (Přehodnocování romské rezistence v průběhu dějin) objevuje (s. 203–204).

Kniha zachycuje nejrozličnější segmenty historie romské rezistence¹ a pokouší se (re)definovat soubor aktivit, které lze pod samotný pojem rezistence zahrnout. Snaží se zpopularizovat či zveřejnit dosud nepublikovaná svědectví, která se často reprodukují mezigeneračně v romských rodinách ústně nebo po dlouhou dobu nebyla vůbec artikulována. Nejedná se však o první knihu, která by se tomuto tématu věnovala. Odborných publikací (např. Serinek, Tesař, Ondra 2016; Kóczé, Szász, Verhás 2018) či literárních zpracování romského odboje (kupř. Krno 1971; Oláh 2017) vzniklo již několik. Klíčovou roli v této publikaci ovšem sehrává snaha o rozšíření časového a geografického rámce, v němž lze hovořit o romské rezistenci. Jedná se o historickou publikaci, která je výstupem z debat týmu výzkumníků a výzkumnic, v němž výraznou část tvořili Romové a Romky (s. 19). Debaty probíhaly v rámci projektu pod záštitou ERIAC (*European Roma Institute for Arts and Culture*) a EVZ Stiftung (*Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*) (s. 17).

1 V recenzi se kloním spíše k použití lemmatu „rezistence“, které odpovídá v knize nejčastěji užívanému slovu *resistance*. Kromě něj užívají autoři a autorky jednotlivých kapitol v menším počtu i další slova spojená s rezistencí jako např. *revolt*, *resistance fighters* (odbojář/odbojářky), *partisan*, zřídka pak třeba *defiance* aj.

Jejich cílem bylo mimo jiné najít definici rezistence, o kterou by se autoři a autorky mohli opřít. Ta je formulována v úvodní kapitole od antropoložky a aktivistky Anny Mirga-Kruszelnické a politoložky Jekatyeriny Dunajevy, kde je romská rezistence vymezena jako „aktivní reakce vedoucí k vědomé individuální či kolektivní konfrontaci s historickým i současným fenoménem anticiganismu“ (s. 19).

Při rozšíření záběru pojmu rezistence hraje pro autorský kolektiv důležitou roli narušení dominujícího masternarativu o romské rezistenci. Jedná se o překonání anonymity romských aktérů a akterek v dějinném vyprávění a také o překonání nahlížení na Romy a Romky jako na objekty. Snaží se je vnímat spíše jako protagonisty a protagonistky dění.² Autoři a autorky ukazují, jak lze redefinovat rezistenci a rozrušit původně úzkou definici tohoto pojmu, která by se týkala pouze povstání Romů a Romek v Osvětimi (s. 19), a zahrnout do ní jiné formy vzdoru – a to jak individuálního, tak kolektivního. Společně utvořená definice posléze doznává dílčích modifikací v jednotlivých studiích autorů a autorek v závislosti na kontextu dané země, regionu nebo povaze aktérství. Ostatně odboj nepředstavuje pouze vybraný příklad chování v minulosti, kupř. za druhé světové války. Aktérství a revolty lze dosáhnout i prostřednictvím alternativních dějinných narativů, kdy Romové a Romky mohou nabourávat panující masternarativ a vykročit z pozice tzv. „mlčících či umlčovaných obětí“ (s. 99; Kapralski 2007).

Členění knihy

Přestože název kolektivní monografie i samotná předmluva knihy z pera docentky Ethely Brooks z *gender studies* na americké Rutgers University deklarují, že se autoři a autorky zaměřují na různé formy romské rezistence v průběhu dějin, téměř dvě třetiny publikace tvoří tematizace romské zkušenosti během druhé světové války, romského holokaustu a odboje.

Publikace je členěna do tří částí, dohromady čítajících jedenáct kapitol. Předchází jim zmiňovaná předmluva od Ethely Brooks a úvodní kapitola sepsaná Annou Mirgou-Kruszelnickou a Jekatyerinou Dunajevou. Do knihy přispělo svými texty dohromady 11 autorů a autorek a jeden výzkumný kolektiv (*Bildungsforum gegen Antiziganismus*), u kterého není přesně specifikováno, kdo se na dané studii podílel. Někteří přispěli do publikace hned dvěma příspěvky, konkrétně Danijel Vojak a Jekatyerina Dunajeva.

První část je zaměřena na celé regiony a zahrnuje příspěvky Jana Sellinga a Danijela Vojaka. Selling (vedoucí katedry romských studií na Södertörnské univerzitě ve Stockholmu) se zde zabývá především bojem o uznání a odškodněním po druhé světové válce či charakteristickými znaky rezistence, společnou, potažmo

² Nejedná se o úplně nový trend, je ho možné vysledovat na jiných publikacích (viz např. Sadílková, Slačka, Závodská 2018; Marushiakova, Popov 2020; Marushiakova, Popov 2021).

rozdílnou (po)válečnou zkušeností Romů a Romek v Norsku a Švédsku. Vojak (na Záhřebské univerzitě se věnuje dějinám obou světových válek) postupuje obdobně na příkladu vybraných balkánských zemí (Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Makedonie, Slovinsko a Srbsko).

Druhá část je složena z případových studií zaměřených na jednotlivé evropské státy během druhé světové války. Svým příspěvkem zaměřeným na kategorizaci narativů odboje v Litvě ji zahajuje politoložka Aureja Jutelytė. Jekatyerina Dunajeva se následně pokouší konceptualizovat téma odboje v maďarském prostředí a vyrovnat se tak s atypickou (alespoň v některých ohledech)³ válečnou zkušeností tamějších Romů a Romek. V páté kapitole vyčleňuje Danijel Vojak z rámce balkánských zemí romský odboj v Chorvatsku během ustašovského režimu. Svůj výzkum zacílený na jednotlivé příběhy a případy romského odboje v Polsku prezentuje v další kapitole aktivistka, polonistka a romistka Justyna Matkowska. Ve speciální podkapitole zde věnuje zvláštní pozornost také aktivitě romských žen v odboji. Část zaměřenou na druhou světovou válku uzavírají studie režisérky Very Lackové o českých a slovenských partyzánech a příspěvek autorů a autorek z *Bildungsforum gegen Antiziganismus* o osudech a pronásledování německých Sintů/Sintek a Romů/Romek během druhé světové války. Ti definují rezistenci velice široce – do této kategorie může spadat podzemní činnost, podpora odboje, únik, povstání Romů a Romek v Osvětimi i snaha o udržení normality svého dosavadního života.

V poslední, třetí části publikace se snaží Adrian-Nicolae Furtună, Nicolás Jiménéz González a Lisa Foisneau sledovat romskou rezistenci v delší časové perspektivě a zachytit tak možné kontinuity a diskontinuity ve formách vzdoru proti perzekuci romského obyvatelstva v různých částech Evropy. Zatímco historik Furtună z univerzity v Bukurešti zkoumá formy romské rezistence v Rumunsku od otroctví až po druhou světovou válku, španělský sociolog Jiménéz González se nejprve obecně a v krátkosti zaměřuje na dějiny romské rezistence ve Španělsku, aby posléze upřel svou pozornost na jeden její konkrétní případ v období tzv. „Velkého záťahu“ v roce 1749 (*La Gran Redada*).⁴ Antropoložka a historička Lisa Foisneau, která se dlouhodobě orientuje na sbírání svědeckých výpovědí o romském holocaustu a odboj během druhé světové války, se ve svém textu věnuje rezistenci jako existenční nutnosti francouzských kočovných Romů a Romek tváří v tvář asimilaci a perzekuci v delší dějinné perspektivě (od počátku 20. století).

3 Maďarsko spadá do kategorie států, ve kterých nebylo během druhé světové války zavražděno tolik Romů a Romek jako např. v českých zemích, na druhou stranu zde byly od roku 1944 (ve srovnání například se Slovenskem) organizovány transporty romského obyvatelstva do nacistických koncentračních táborů, došlo k mnoha násilným činům orientovaným proti Romům a Romkám ze strany maďarských a německých oddílů apod. (srov. Donnert, Rosenhaft 2022; Bársony, Daróczy 2008).

4 Více viz Goméz Alfaro (1999). Jednalo se o záťah namířený proti romskému obyvatelstvu s cílem jejich uvěznění a vyvraždění. Goméz popisuje „Velký záťah“ jako nejstarší známý pokus o genocidu Romů a Romek. Většina uvězněných byla posléze propuštěna, poměrně velká část byla poslána na nucené práce.

Podle jakých kritérií došlo k výběru uvedených států? Otázkou také je, do jaké míry je členění příspěvků do jednotlivých kapitol odůvodněné či vhodné a kdy naopak naráží na své limity. Chorvatsko například představuje jisté specifikum v rámci skupiny balkánských států i vzhledem k existenci sítě ustašovských koncentračních táborů Jasenovac, a je mu proto věnována samostatná případová studie ve druhé části knihy, čímž je chorvatský kontext trochu vytěsňen z regionální studie věnované balkánským státům v části první (s. 45–66). Větší rozvinutí některých relevantních aspektů chorvatské historie by ale příspěvku v druhé části knihy rozhodně prospělo, a to i s ohledem na skutečnost, že Bosna a Hercegovina, která byla součástí ustašovského Chorvatska Ante Paveliće (s. 48), do regionální studie začleněna byla.

Z pasivní oběti jednacím subjekt

Zmiňované hrdinství a rezistence nemusí být na první pohled snadno identifikovatelné. Podle autorského kolektivu stojí nejrůznější akty romského odporu často ve stínu pozornosti věnované povstání Romů a Romek v Osvětimi, které se odehrálo v květnu 1944 (s. 15–16). Odboj a hrdinství jsou posléze podle něj vnímány jako emancipační potenciál pro aktivismus v současnosti (například s. 16, 115). Představují tak možný klíč, jak se postavit proti perzekuci, snahám o dehumanizaci, anticiganismu či proti páchání násilných činů (s. 23).

Tento přístup je na jedné straně inspirativní – popisované historické zkušenosti mají aktualizací potenciál –, zároveň s sebou ale nese jistá úskalí. Vyzdvihování hrdinných příběhů může vést k tomu, že budou upozaděny vzpomínky ostatních Romek a Romů, kteří byli vystaveni perzekuci, ale nezapojili se např. do ozbrojeného odboje. Přestože se autoři a autorky snaží i skrze redefinování rezistence posunout hranice toho, co může být vnímáno jako hrdinství a rezistence, není jasné, jakým způsobem zamýšlejí například v plánovaných edukačních programech překonat disproporční důraz na hrdiny nebo hrdinky (s. 114) a zapojit i jiné druhy aktérství, které například nelze jednoznačně do této kategorie začlenit. Otázkou také je, do jaké míry se v jednotlivých příspěvcích daří dostatečně tematizovat rezistenci, jejímiž aktérkami byly romské ženy, neboť například v první kapitole o Norsku a Švédsku jsou ženy tematizovány pouze sporadicky. Zdůraznění ženské účasti v odboji přispívá k plastičtějšímu a rozmanitějšímu pohledu na odboj a aktérství, navíc zobrazuje ženy jako aktérky.

Jak uchopit kolektivní zkušenost rezistence?

Romská kolektivní paměť perzekuce během druhé světové války se potýká se závažnými komplikacemi, často mnohem většími než třeba židovská. Přeživší své zkušenosti často neartikulovali ve veřejném prostoru, popř. tato zkušenost nebyla

mnohdy zachycena písemně nebo byla předávána pouze ústně. Mnohem více tedy čelila vytrácení z dějin.⁵

Kniha se pokouší o revizi připomínání romské rezistence. V rámci několikabodové strategie, kterou autorský kolektiv navrhuje uplatnit pro dosažení náležité dokumentace a připomínání romské rezistence, se objevuje vedle výše uvedených důrazů i posílení „kultury připomínání“ mezi Romy i Neromy (s. 17), konkrétně vyzdvihování osudů hrdinů a hrdinek, kteří prokázali mimořádné činy a riskovali přitom ztrátu vlastního života. Ostatně politika paměti v knize sehrává důležitou roli. Vztahuje se k ní např. téměř celá předmluva Ethel Brooks nebo Jan Selling ve svém textu. Podle autorského kolektivu by neměli být připomínáni pouze mrtví a přeživší romského holokaustu, ale také hrdinové a hrdinky (s. 7). V případě politiky paměti tedy razí autoři a autorky spíše přístup aktivizace jednání a pokouší se vyvarovat pouhému pasivnímu připomínání. Připomínání romské rezistence v současné době je jimi vnímáno rovněž jako akt rezistence vůči projevům anticiganismu (s. 19).

Publikace okrajově naráží na problematiku pojmenování a uchopení válečné zkušenosti, která s jejím připomínáním úzce souvisí. V některých příspěvcích se ostatně objevují úvahy nad terminologií, tj. zda lze hovořit o romském holokaustu, popř. holokaustu Romů a Romek⁶ jako součásti širšího rámce válečné perzekuce, či se spíše přiklonit k jiným pojmenováním (s. 99). Tento problém se objevuje např. v případě etablování pojmu *porrajmos* v maďarském prostředí (Bársony a Daróczi 2008), který je značně problematický nejen svou konstruovaností a původem, ale také svou mnohoznačností, jak poukazují i někteří autoři a autorky v českém a slovenském prostředí (např. Mann 2014; Berkyová 2018).⁷ Dunajeva, autorka případové studie o revoltě v Maďarsku, však dostatečně neodůvodňuje, proč si vybrala zrovna označení *porrajmos*, a ani netematizuje jeho možná úskalí. V pojmovém uchopování pronásledování a zabíjení Romů a Romek během druhé světové války panuje nejednotnost, a tak autoři a autorky textů volí více či méně problematické termíny jako např. romský holokaust, holokaust Romů, zmiňovaný *porrajmos*, *baro murdaripen* či *baro mariben*. Všechny v sobě rovněž zahrnují aspekt snahy či boje o poválečné uznání perzekuce a utrpení, které Romové a Romky zakoušeli (nejen) během druhé světové války v jednotlivých státech (srov. Vidra 2005).

5 Mirga-Kruszelnicka a Dunajeva hovoří o „zapomenutém holokaustu“, ale nerozpracovávají hlouběji důvody, proč je zapomenutým (s. 13). Více se tomuto tématu věnuje Dunajeva (s. 99).

6 V textu se kloním spíše ke kratší variantě překladu *Romani Holocaust* v podobě romský holokaust, která sice může působit schematicky, zároveň ale v sobě může zahrnovat různé genderové identity, a vyhnout se tak i použití krátké formy generického maskulina, tj. holokaustu Romů. Představuje rovněž pomyslné vztahení k jedné entitě a zkušenosti perzekuce, tedy pojmu „holokaust“, který bývá často osobován pro židovskou genocidu. Bez přívlastku de facto pojem holokaust demonstrovuje singularitu židovského utrpení a může dávat prostor pro utváření hierarchií utrpení či relativizaci jiných forem genocid.

7 Termín *porrajmos* vznikl zhruba v devadesátých letech z iniciativy badatele Iana Hancocka. Nepředstavuje tedy pojmenování, které by pocházelo od romských pamětníků a pamětnic.

Redefinice rezistence v knize *Re-Thinking Roma Resistance throughout History* na mnohem širší kategorii jevů ukazuje, že perzekuce neznamená jen koncentrační a vyhlazovací tábory, ale také masakry a násilné akty páchané mimo tuto institucionalizovanou formu násilí především ve středo- a východoevropských zemích (v odborné literatuře se nejedná o zcela nový důraz, srov. Snyder 2013; Weiss-Wendt 2015 aj., naposled např. Donert, Rosenhaft 2022). Jak se autoři a autorky textů snaží nastínit, odboj není pouze akt se zbraní v ruce. Může nabývat mnoha jiných podob (srov. Fings 2016). Jeho nástrojem proto může být i pero, občanská neposlušnost v různých podobách či zpívání písní. Kniha se nesoustřeďuje jen na rozšíření záběru pojmu rezistence, ale plní také jistou funkci manifestu. Ostatně podobnou snahu o popularizaci romské rezistence prostřednictvím filmového počinu představuje filmový debut *Ako som sa stala partizánkou* režisérky Very Lackové z roku 2021.

Publikace místy balancuje na hranici mezi popularizací či aktivismem a vědeckým textem (s. 24–25 aj.). V některých případech lze narazit na mlhavě vymezené tázání a cíle u některých kapitol knihy (např. s. 145–146), nebo na nedůslednou redakční práci, což je patrné na překlepech, drobných chybách, chybějících informacích (např. chybí název archivního fondu, který je poměrně zásadním údajem, viz s. 185–186) či jiných nepřesnostech.⁸ Justyna Matkowska např. na začátku své studie zmiňuje, že je v Polsku poměrně rozšířené povědomí o romském odboji během druhé světové války, vzápětí na druhé straně uvádí, že chce prostřednictvím své studie zvýšit povědomí o romském odboji. Pokud měla autorka na mysli zvýšení povědomí o některých nepříliš známých odbojových činnostech a snahu o vytvoření typologie romského odboje v Polsku, měla tento cíl jasněji vymežit již na začátku svého textu. Když hovoří o kvalitativních metodách analýzy, měla by specifikovat, jaký typ si vybrala a proč.

Přes tyto dílčí výtky kniha představuje bezpochyby skvělý příspěvek k tématu romského odboje a revolty a zasloužila by si širší okruh čtenářů a čtenářek v českém, potažmo slovenském, prostředí.

Monika Stachová⁹

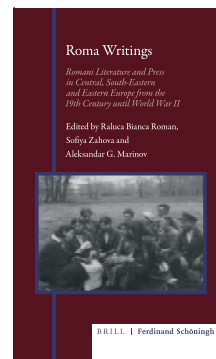
8 Např. v jedné pasáži studie se objevuje namísto popraviště v Kremniči město Kremnica (s. 181), Dubnica nad Váhom je na jedné ze stran uváděna jako Dubnice (s. 172). Vera Lacková zmiňuje v textu, že Zdeněk Serínek, vnuk Josefa Serínka, věděl, že byl jeho dědeček partyzán, přestože se o tom doma příliš nehovořilo. Neuvádí však, že nevěděl, jak moc slavný jeho dědeček Josef byl, rovněž neměl ponětí o tom, že byl jeho dědeček Rom. Viz <https://radiozurnal.rozhlas.cz/zdenek-serinek-u-nas-doma-se-o-dedovi-nemluvalo-nemluvalo-se-o-tom-ze-byl-rom-8105896> [cit. 20. 8. 2022].

9 Monika Stachová je doktorandka na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK, absolventka magisterských oborů politologie na FF UK a historická sociologie na FHS UK a bakalářské germanistiky na FF UK. V současné době se věnuje výzkumu romské participace na Slovensku v období státního socialismu a raných devadesátých let. E-mail: monikastachs@gmail.com

Literatura

- Achim, V. 2004. *The Roma in Romanian history*. Budapest: Central European University Press.
- Bársony, J., Daróczi, Á. (eds.) 2008. *Pharrajimos: the fate of the Roma during the Holocaust*. New York: International Debate Education Association.
- Berkýová, R. 2017. Obětujeme Romy ve prospěch vědy? Kritická reflexe pojmů „porajmos“ a „holokaust“ v diskurzu (nejen) romistické historiografie. In: *Bulletin Muzea romské kultury* (26): 38–57.. Dostupné online: http://www.romanihistories.usd.cas.cz/wp-content/uploads/bulletin-26-2017_BERKYOVA-1.pdf [cit. 11. 12. 2022].
- Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.) 2022. *The Legacies of The Romani Genocide in Europe since 1945*. Abingdon, New York: Routledge.
- Fings, K. 2016. *Sinti Und Roma: Geschichte Einer Minderheit*. München: C.H. Beck Wissen.
- Goméz Alfaro, A. 1999. *Velký proticikánský záťah*. Olomouc: Interface, Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kapralski, S. 2007. The Holocaust in the Memory of the Roma. From Trauma to Imagined Community? In: Stillman, L., Johanson, G. (eds.). *Constructing and Sharing Memory: Community Informatics, Identity and Empowerment*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 114–123.
- Kóczé, A., Szász, A. L., Verhás, E. (eds.). 2018. *Roma Resistance During the Holocaust and in its Aftermath, Collection of Working Papers*. Budapest: Toma Lantos Institute.
- Krno, M. 1971. *Hra so smrťou*. Bratislava: Obzor.
- Mann, A. B. 2014. Kauza holocaust verzus porrajmos. In: Kumanová, Z., Mann A. B. (eds.). *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In Minorit, 47–52.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2020. “Letter to Stalin”: Roma Activism vs. Gypsy Nomadism in Central, South-Eastern and Eastern Europe before WWII. *Social inclusion* 8 (2): 265–276.
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). 2021. *Roma voices in history: A sourcebook*. Leiden: Ferdinand Schöningh.
- Oláh, B. 2017. *Zápisky o smrti a živote...* Bratislava: In Minorita.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Serínek, J., Tesař, J., Ondra, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie. I. svazek, Vzpomínky Josefa Serínka, Jan Tesař, Místo epilogu, Rozhovor s Josefem Ondrou, Dokumenty*. Praha: Triáda.
- Snyder, T. 2013. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha: Paseka.
- Vidra, Zs. 2005. A roma holokaust narratívái. *Régio* 16 (2): 111–130.

Weiss-Wendt, A. (ed.). 2015. *The Nazi genocide of the Roma: reassessment and commemoration*. New York: Berghahn.

Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova a Aleksandar Marinov (eds.)

Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II

Paderborn: Brill, 2021, 276 s., ISBN 978-3-506-70520-4

Národní i mezinárodní projekty zaměřené na zmocňování Romů jsou stále častěji založeny na návratu k romské kulturní historii, rozvoji romského jazyka a posilování romské identity. Zintenzivňují i požadavky na uznání historického a kulturního přínosu Romů pro evropské společnosti, stejně jako na naslouchání hlasům Romů při připomínání historických událostí. Nezbytný intelektuální základ těmto ušlechtilým záměrům poskytují výzkumné projekty, mezi které patří například *RomaInterbellum: Roma Civic Emancipation between the Two World Wars* (Roma Interbellum: Romská občanská emancipace mezi dvěma světovými válkami), jehož cílem bylo nastínit „roli Romů jako aktivních účastníků historických procesů [...] a tvůrců vlastních dějin“ (Marushiakova a Popov 2020: 260). V rámci tohoto projektu dosud vyšla sbírka historických pramenů, které představují autentické hlasy Romů, s názvem *Roma Voices in History* (2021; Romské hlasy v historii) a kniha *Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II* (2021; Psaní Romů: Romská literatura a tisk ve střední, jihovýchodní a východní Evropě od 19. století do druhé světové války), na níž se podílel vynikající tým vědců a badatelů.

Kniha *Roma Writings* představuje výsledky historického výzkumu romské literatury a tisku ve vybraných zemích střední, jihovýchodní a východní Evropy. Jednotlivé kapitoly se zabývají Osmanskou říší, Bulharskem, Jugoslávií, Rumunskem, Maďarskem, SSSR a Finskem. Kniha sleduje ambiciózní cíl celého projektu, kterým je představit Romy jako „aktivní architekty vlastních životů“ a přistupovat k „jejich sociálně-politickým vizím [...] jako k neodmyslitelné součásti dějin moderního politického myšlení v Evropě“ (s. 1). Autoři jednotlivých

příspěvků – Aleksandar G. Marinov (editor), Sofiya Zahova (editorka), Raluca Bianca Roman (editorka), Elena Marushiakova, Vesselin Popov, Tamás Hajnáczy, Viktor Shapoval, Risto Blomster – svá zjištění opírají o velmi důkladný a obdivuhodně rozsáhlý historický výzkum, realizovaný v několika zemích, v jehož rámci objevili velké množství primárních pramenů (publikovaných i nepublikovaných spisů uložených v osobních sbírkách, knihovnách a archivech).

Kniha je skvěle načasovanou studií, která kriticky analyzuje dosud neprobádané historické prameny. Její přínos je založen na odborné expertíze badatelů, kteří se na publikaci podíleli, a na jejich zevrubné znalosti kulturních a jazykových aspektů jak jednotlivých romských, tak i příslušných národních společenství. Pomocí primárních pramenů (uvedených v knize v jejich původních jazycích a v anglickém překladu) kniha čtenářům přibližuje historii romské literatury a médií: setkávají se díky nim s pocity, hodnotami a emocemi romských autorů a zároveň mají možnost nahlédnout rozličné aspekty složité transformace mluvené romštiny ve spisovný literární jazyk. Za tímto účelem sledují jednotlivé kapitoly knihy *Roma Writings* perspektivu provázaných dějin (*entangled history*). Tento historický přístup kritizuje vnímání dějin jako procesů, které se odehrávají v rámci ohraničených států nebo jsou definovány jednotlivými národy. Namísto toho k dějinám přistupuje z „transnacionální perspektivy založené na zkoumání souvislostí a vztahů, ve smyslu sdílených a propojených, nebo – jiným slovem – provázaných, historií, přenosů a střetů“ (Dontchev, Daskalov, Marinov 2013: xiii). Jinými slovy, důraz je kladen na proces interakce, který vytváří sdílené či propojené dějiny různých skupin obyvatel tohoto regionu.

Historikové střední a jihovýchodní Evropy již před delší dobou formulovali potřebu „prostřednictvím transnacionálního přístupu založeného na vztazích rekonceptualizovat dějiny střední a jihovýchodní Evropy, a to jako součást obecnějšího úsilí o nové pojetí kontinentální historie nahlížení z perspektivy integrovanosti“ (Iordachi 2004: 113). Přijetím této historické perspektivy se autoři publikace *Roma Writings* zhostili náročného úkolu – pomocí výzkumu vývoje romsky psané literatury kriticky přehodnotit dominantní historické narativy. Autoři naznačují, že romská literární produkce, jejíž začátky můžeme zasadit do přelomu 19. a 20. století, představovala nejen důležitou platformou pro písemnou komunikaci Romů, ale odrážela také hlasy tehdejší rozmanité romské komunity. Kniha tedy předkládá mnohem více než „jen“ studii o romské literatuře – je svědectvím o společném historickém vývoji. Prostřednictvím názorných příkladů romských literárních počínů jednotlivé kapitoly skutečně odhalují, jak byli Romové provázáni (nebo – podle toho, jak to čtu já – zakotveni) ve svých národních společnostech. Romská literatura je v tomto kontextu vnímána jako „klíčový historický, sociální a politický pramen“ (s. 127), který nám pomáhá porozumět nejen vývoji romských komunit v regionu, ale i tomu, jak se spoluutvářely naše sdílené dějiny.

Čtenáři snad ocení zejména vědomou snahu definovat terminologii z pohledu Romů a ukotvit ji v dobovém historickém vývoji. V rámci diskusí o tom, v čem spočívá jádro romské literatury, autorský kolektiv například navrhuje řídit se tím, jak romskou literaturu definují ti, kteří ji sami tvoří, a zároveň berou na vědomí, že vývoj sledované literatury probíhá v určitém historickém kontextu (s. 5–7). Díky tomu ve svém přístupu k romské literatuře jako ke kolektivní historické konstrukci používají analytické kategorie, které jsou historicky kontextualizované a zároveň kulturně citlivé.

Je fascinující zjišťovat, které sociální kategorie – dokonce včetně označení Cikán/Rom – byly již dříve předmětem diskusí a sporů, jak ukazuje například důkladná četba kapitoly věnované rumunským meziválečným novinám a časopisům (kapitola 4), nebo případová studie z Osmanské říše (kapitola 1). Právě ta mimo jiné také předkládá tvrzení, že kategorii Rom/Cikán nelze v kontextu osmanského práva chápat jako kategorii etnickou, neboť pro utváření společenských kategorií mělo v té době větší význam náboženství. Proto také v této kapitole předkládaná analýza dobové romské literatury a emancipačního hnutí sleduje dvě linie – křesťanské Romy a muslimské Romy. Kapitola přináší fascinující detaily o fungování málo známých periodik, nabízí vhled do vývoje romské literatury v osmanském období a zároveň kritizuje diskreditaci romského tisku z orientalistických pozic, ke které na přelomu 19. a 20. století v Osmanské říši docházelo.

Kromě toho je tato kolektivní monografie výstižnou analýzou skutečnosti, jak zásadní roli hraje tištěná literatura při budování skupinové identity (namísto budování národa, o němž se často hovoří v sociálních vědách orientovaných na stát), při vytváření solidárních vztahů, konstrukci sdílené historie a kulturním propojování různých národů. Zevrubný historický průzkum ukazuje, že romská literatura ve skutečnosti sloužila dvojímu účelu: posilovala romskou identitu a kulturu a zároveň upevňovala sounáležitost Romů s jejich příslušnými národními státy. S ohledem na národní historický kontext jednotlivé kapitoly ukazují, jak sdílené narativy – šířené v tištěných periodikách a literárních dílech – sjednocovaly Romy prostřednictvím společné kultury a historické paměti a silně přispívaly k tehdejším emancipačním a občanským hnutím. Ilustrativní je v tomto ohledu pátá kapitola, která je zaměřená velmi úzce na Maďarsko a výhradně na tamní dobové publikace představující společenství romských muzikantů ve snaze podporovat „solidarititu v rámci romské hudební komunity, a tedy i jednotnou reprezentaci jejich zájmů“ (s. 157).

V Jugoslávii (kapitola 3) naopak meziválečné noviny *Romano Lil* reprezentovaly Romy v mnohem širším záběru a prostřednictvím svých publikací diskurzivně vytvářely sjednocený romský kolektiv, který byl subjektem tohoto periodika a zároveň i jeho publikem, a o němž se redaktoři *Romano Lilu* vyjadřovali jako o „nás“, „Cikánech“, „našich lidech“, „našich bratrech“, „našich dětech“,

„našich přátelích“ (s. 79). Důležitým aspektem je, že tato romská „představa o společenství“ (Anderson 2006) nijak Romy nevydělovala ze širšího národního společenství. Naopak, prostřednictvím upevňování romské kulturní identity v rámci této společnosti usilovala o dosažení rovnosti a sociální spravedlnosti. Ukotvenost ve vlastních národních společnostech byla důležitým tématem romských tištěných médií i v Rumunsku (kapitola 4), Bulharsku (kapitola 2) a ve Finsku (kapitola 7). Analyzovaná meziválečná romská periodika v Rumunsku vyjadřovala názor, že Romové jsou oddanými rumunskými občany; v Bulharsku romská náboženská literatura podporovala požadavky na sounáležitost s bulharskou společností a sloužila jako písemná platforma pro prosazování nároků na sociální a kulturní uznání; ve Finsku se romská literatura v té době zjevně zaměřovala na šíření představ o tom, že Romové jsou součástí finského národa.

Díky odhalení mechanismů, jakými do romských tištěných médií pronikala ideologická poselství třídního boje a revoluce, je obzvláště zajímavá analýza literatury, která byla součástí sovětského romského projektu (kapitola 6). Toto období bylo mimořádně úspěšné z hlediska formování romského literárního jazyka a podpory vydávání knih v romštině, od beletrie až po učebnice. A přestože, jak poznamenává i autor kapitoly Viktor Shapoval, existuje řada studií, které se na kulturní úspěchy v období sovětského romského projektu (mezi lety 1926–1938) zaměřují, je tato kapitola jedinečná v tom, že přináší mimořádně propracovanou analýzu tehdejší literární produkce, včetně edičních a nakladatelských procesů, vydavatelského řetězce (autorství, produkce, redakce a cenzury) a čtenářského okruhu.

Celkově je kniha obrovským přínosem ke stanovenému cíli „objevovat, shromažďovat, uchovávat a analyzovat romské literární dědictví“, a to prostřednictvím zevrubného odborného výzkumu, který ve svém celku odhaluje historii bohaté literární tvorby a písemných tradic Romů (s. 2). Publikace vybízí čtenáře, aby se znovu zamýšleli nad dosud převládajícími historickými narativy, které jsou založeny na převážně etatistickém a národnostním pojetí, které v konečném důsledku různě zkresluje a k jiným narativům přistupuje přinejlepším jako k soukromým vzpomínkám. Aby tento nedostatek napравила, zaměřuje se kniha *Roma Writings* na to, jak se od poloviny 19. století romské literární tradice, spolu s občanským emancipačním hnutím, vyvíjely v historických, sociálních a politických kontextech národních států. Tato provázaná perspektiva také zdůrazňuje „dvojí příslušnost“ Romů jak k jejich etnické komunitě, tak k širším národním společenstvím nebo makrosvětům: „romská elita, spisovatelé, aktivisté a ‚reprezentanti‘ v dané době zdůrazňovali přímé sepětí s dějinami svých zemí“ (s. 224).

Po přečtení knihy by čtenář mohl zatoužit po dalších poznatcích o vývoji romského literárního dědictví po druhé světové válce, tedy v období, které

přesahuje rámec sledované knihy. Možná je to téma, které si zaslouží další výzkum. Kniha nás zároveň přivádí k několika důležitým otázkám, na něž by také bylo vhodné se dále zaměřit. Je-li například známo, že tištěná literatura a školní vzdělávání standardizují a homogenizují kultury (např. Gellner 1983), jak tyto fenomény ovlivnily romskou kulturní a jazykovou heterogenitu? Podnítilo formování romské literatury a její literární osamostatnění romský (přeshraniční) nacionalismus? A protože mnohé případové studie ukazují, že se na pozadí romského emancipačního hnutí utvořila malá romská elita, jejíž myšlenky byly publikovány a dále rozšiřovány, lze se ptát, do jaké míry její hlasy reprezentovaly různorodost hlasů a vizí uvnitř místních romských komunit. Tyto a další otázky svědčí o tom, že zde recenzovaná publikace je skutečně knihou, která nutí k zamyšlení.

Jekatyerina Dunajeva¹
Z angličtiny přeložila Eva Nováková

Literatura

- Anderson, B. 2006. *Imagined communities*. London: Verso.
- Daskalov, R. D., Marinov, T. 2013. *Entangled Histories of the Balkans, Volume I: National Ideologies and Language Policies*. Leiden: Brill.
- Gellner, E. 1983. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Iordachi, C. 2004. "Entangled Histories:" Re-thinking the History of Central and Southeastern Europe from a Relational Perspective. *Regio – Minorities, Politics, Society* 15 (1): 113–147.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2020. Gypsy Policy and Roma Activism: From the Interwar Period to Current Policies and Challenges. *Social Inclusion* 8 (2): 260–264.

¹ Jekatyerina Dunajeva, Ph.D., působí jako odborná asistentka v Centru sociálních věd Maďarské akademie věd a na Ústavu mezinárodních studií a politologie na Katolické univerzitě Petra Pázmánye v Budapešti.
E-mail: katyadunajeva@gmail.com

Romano džaniben – 29. ročník – 2/2022

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2022.

Vydává Romano džaniben, z. s.
Biskupcova 85, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková
Redaktoři: Renata Berkýová, Helena Kaftanová, Jan Ort,
Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;
Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;
doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách
www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková
Obálka: Daniela Kramerová
Tisk: powerprint s.r.o.
Náklad: 300 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.